

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εἰρημένα παλαιοῖς πεπεύραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἥθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδιφικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους: 289-294 • Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Τελετὴ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν
Ἀθηναίων: 295-310 • ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, Οἱ περιπέτειες τῆς Δήμητρας, λατρευτικοῦ
ἀγάλματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας: 311-353 • Δωρεὰ πρὸς τὴν Ἑταιρεία: 354 •
Περιεχόμενα τοῦ εἰκοστοῦ τόμου τοῦ Μέντορος: 355.

Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἐλευθερίας Κονδυλάκη Κόντου

ISSN 1105-7181

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι
Fax 210 3644996 • τηλ. 210 3625531 • archetai@otenet.gr • www.archetai.gr

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ • ΤΕΥΧΟΣ 85 • ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2007

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους

Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τὰ τελευταῖα 32 χρόνια, ἐπὶ μία γενιά, κύριο θέμα τῆς ἀθηναϊκῆς, ἄρα τῆς ἑλληνικῆς, ἀρχαιολογίας εἶναι ἡ ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ὀλιγάνθρωπος Ἐπιτροπὴ Συντηρήσεως τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ ἰδρύθηκε ἐπὶ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν Κωνσταντίνου Τρυπάνη πρὶν ἀπὸ δεκαετίες, αὐξήθηκε, γιγαντώθηκε, αὐτονομήθηκε καὶ ξέφυγε ἀπὸ τὸν ἀρχικό, αὐστηρὰ περιορισμένο σκοπὸ τῆς καὶ ἀπέκτησε μέσα σιὰ χρόνια καὶ ἄλλους σκοποὺς ποὺ ἔγιναν, καὶ αὐτοί, κύριοι. Γεγονὸς εἶναι ὅτι μιὰ γενιὰ ὀλόκληρη, περισσότερες σιτὴν πραγματικότητας, δὲν ἔχει δεῖ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ἥσυχα, χωρὶς σκαλωσιές, γερανοὺς, ἐργατάξια, ἀπαγορεύσεις, ἀλλὰ τὰ βλέπει μέσα ἀπὸ ἐπιδείξεις, συνέδρια, ἐκθέσεις στοὺς Ἀντίποδες καὶ συνεχῆ δημοσιεύματα καὶ συνεντεύξεις σὲ κυριακάτικα ἔνθετα ἐφημερίδων. Βλέπει κάτι ποὺ γίνεται ἀλλὰ δὲν ὀλοκληρώνεται καὶ οὔτε φαίνεται ὅτι θὰ ὀλοκληρωθεῖ ποτέ.

Ὅπως πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια τόνιζα, ἔργα ὅπως αὐτό, τῆς ἀναστήλωσης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἀποκτοῦν αὐτονομία καὶ ὁ τερματισμὸς τοὺς δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπίτευξη κάποιου στόχου ποὺ ἔχει καθορισεῖ ἐκ τῶν προτέρων, ἔπειτα ἀπὸ σκέψη καὶ με-

λέτη, αλλά από τον ύπηρεσιακό κύκλο εκείνων που απασχολούνται σ' αυτό. Ἄλλα ὁ τερματισμός τοῦ ἔργου θὰ δημιουργοῦσε προβλήματα, τὰ ὁποῖα οἱ πολιτικοί, ἐφήμεροι καὶ ἀνασφαλεῖς, καὶ χωρὶς τῆς δυνατοῦς νὰ κατανοήσουν τὴν ἐπιστημονικὴ φύση τῶν πραγμάτων, δὲν ἐπιθυμοῦν οὔτε, ὅταν χρειάζεται, νὰ ἀντιμετωπίσουν. Οἱ παλαιότερες διαπιστώσεις μου ἦταν τοῦτες:

«Τὰ κρατικά, σχεδὸν ἀνεξάρτητα ἐπιστημονικῶς, πρόσωπα ποὺ ἔχουν ἀναλάβει τὴν ἐκτέλεση μεγάλων, ἀναστηλωτικῶν κυρίως, ἔργων μοιάζουν μὲ τοὺς κύκλους ποὺ σχηματίζονται σὲ μιὰ ἡσυχὴ λίμνη ὅταν ρίξεις ἓνα λιθάρι. Οἱ κύκλοι αὐτοὶ μεγαλώνουν διαρκῶς καὶ κάπου σβήνουν. Ἔτσι κι ἐδῶ· ὁ ἀρχικὸς σκοπός, ὁ πρῶτος μικρὸς κύκλος, εὐρύνεται, ἢ θαυμαστὴ σύγχρονη τεχνολογία ἐπικρατεῖ, ὁ ἀρχικὸς στόχος γίνεται λεπτομέρεια ἑνὸς γιγαντιαίου προγράμματος ποὺ ξεπερνᾷ τὴ γενιά μας καὶ θὰ ξεπεράσει καὶ τὴν ἐπόμενη. Ὁ γιγαντισμὸς ἀφαιρεῖ πλέον τὴ δυνατοῦς τοῦ ἐλέγχου, δηλαδὴ τὴ δυνατοῦς τοῦ φρεναρίσματος. Τὸ ἔργο ποὺ στὴν ἀρχὴ εἶχε σαφὴ ὅρια τᾶρα ἔχει γίνεῖ αὐτόνομο σύστημα, τὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ κατευθύνουν. Πλῆθος ἐργαζομένων, μὴ ἀρχαιολόγων, συντηρεῖται ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ ἡ διακοπὴ του ἢ ἡ ὀλοκλήρωσή του θὰ ἦταν γι' αὐτοὺς καταστροφικὴ. Θὰ ἔπρεπε νὰ βροῦν ἄλλή δουλειά. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν φροντίζουν νὰ εὐρύνουν τὶς δραστηριότητές τους (ὁ κύκλος στὸ νερὸ ποὺ διαρκῶς μεγαλώνει). Οἱ νέες δραστηριότητες ὅμως, σὲς ὁποῖες κανεὶς δὲν ἀντιδρᾷ ἔστω καὶ ἐὰν ἀτομικῶς τὶς βρίσκει ἀνώφελες, συνήθως κοινωνικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα, δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν ἀρχικὸ σκοπὸ, δηλαδὴ τὰ μνημεῖα, ἀλλὰ γίνονται διαρκῆς κοσμικὴ ἐκδήλωση: ἡ μόρφωση τῶν πτωχῶν, ἡ γνωριμία τῶν παιδιῶν μὲ τὴ φύση, μὲ τὸ χῶμα, μὲ τὸ μάρμαρο, ἢ δημιουργία καλῆς γνώμης γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Φυσικὰ χρησιμοποιεῖται ἡ τηλεόραση καὶ τὰ ἄλλα ἠλεκτρονικὰ συστήματα, πολυέξοδα μὲν, ἀλλὰ ποὺ δημιουργοῦν ἐπίφραση ἐκουγχρονισμοῦ. Συνήθως μιὰ κοινωνικὴ καταστροφὴ βάζει τέρμα σὲ ἐγχειρήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὅπως ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἔφερε τὸ τέλος στὰ μεγαλεπήβολα καλλιτεχνικὰ ἔργα τῶν Ἀθηναίων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.»¹. Τὸ σβῆσιμο

1. Ὁ Μέντωρ 34, 1995, 67-68.

ὅμως τῶν κύκλων δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ἔργο ὀλοκληρώθηκε. Ἀντιθέτως ὑποδηλώνει ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον χρονικὸ καὶ χωρικὸ ὄριο τερματισμοῦ. Ἐγινε τὸ ἔργο μέρος ἑνὸς κοινωνικοεργατικοῦ μηχανισμοῦ.

Ἄρχισα τὴν ἀφήγησή μου ἀπὸ τὸ σήμερα. Ἡ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων βρίσκεται στὸ 1834, ὅταν στὶς 28 Αὐγούστου τῆς χρονιᾶς ἐκείνης, σὲ ἐπίσημη ἐορταστικὴ ἐκδήλωση μὲ παρόντα τὸν Ὁθωνα, ἔγινε ἡ πρώτη, συμβολικὴ, ἀναστήλωση ἀρχαίου μνημείου στὴ Νέα Ἑλλάδα, ἡ ἀναστήλωση ἑνὸς σπονδίου κίονος τοῦ Παρθενῶνος, μὲ σκοπὸ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἔναρξη νέας ἱστορικῆς περιόδου τοῦ Ἑθνους μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Ὁθωνος, περιόδου ποὺ οἱ Ἕλληνες τὴν ὀνειρευόνταν ὡς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος, τοῦ κράτους ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ ἕναν ὀχτάχρονο Ἀγῶνα, μὲ τὸν ὁποῖο διώχθηκε ἀπὸ τὸν τόπο ὁ δυνάστης. Τὴν τελετὴ αὐτὴ περιγράφει τὸ κείμενο τοῦ Ἀντωνίου Μηλιαράκη (1841-1905), σημαντικοῦ ἱστορικοῦ καὶ γεωγράφου, ποὺ ἀκολουθεῖ. Ἡ περιγραφή τοῦ Μηλιαράκη δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ Ἐστία, 50 χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸ γεγονός, στηρίζεται σὲ χειρόγραφο πρόγραμμα τῆς ἐορτῆς ποὺ δώρησε ὁ Παναγιώτης Σταματάκης στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας (ιδρύθηκε τὸ 1881), καὶ σὲ δημοσιεύματα.

Ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ σκέψεις τοῦ Μηλιαράκη γιὰ τὴ σημασίαν καὶ τὸν συμβολισμό τῆς τελετῆς ὡς καὶ γιὰ τὸν νόμο τῆς 10/22 Μαΐου 1834 «Περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν».

Τὴν ἱστορία τῶν ἀναστηλώσεων στὴν Ἑλλάδα ἐκθέτει διεξοδικὰ ἡ κυρία Φανὴ Μαλλοῦχου Tufano, ἀρχίζοντας, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀπὸ ἐκείνη ποὺ περιγράφει ὁ Μηλιαράκης, στὸ βιβλίο τῆς Ἑ ἀναστήλωση τῶν ἀρχαίων μνημείων στὴ νεώτερη Ἑλλάδα (1834-1939). Τὸ ἔργο τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (BAE ἀρ. 176), Ἀθῆναι 1998. Ἡ πρόσδος τῆς ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὴν ΥΣΜΑ (Ὑπηρεσία Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως) ἐκτίθεται συνοπτικῶς, ἀπὸ τὸ 2001 καὶ πέραν, στὸ ἐτήσιο τεῦχος, ποὺ ἐκδίδεται κάθε Ἰούλιο Ἐνημερωτικὲς εἰδήσεις ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης 1, 2001 - 7, 2007. Γιὰ τὰ παλαιότερα χρόνια ὑπάρχουν πολλὰ δημοσιεύ-

ματα της ΕΣΜΑ (Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως). Πολλές πληροφορίες επίσης για ἀναστηλώσεις καὶ ἐπεμβάσεις στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ γιὰ τὸ νέο μουσεῖο Ἀκροπόλεως δημοσιεύονται στὸ Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς Ἐνώσεως Φίλων Ἀκροπόλεως, Ἀνθέμιον τεύχος I, Δεκέμβριος 1995 - τεύχος 16 Νοέμβριος 2006. Τελευταῖα ἐκδόθηκε τὸ μικρὸ βιβλίον, πλούσια εἰκονογραφημένο, Ἡ ἀποκατάσταση τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης, τῆς κυρίας Μαρίας Ἰωαννίδου, Διευθυντριάς τῆς ΥΣΜΑ (Ἔργον IV, Ἐκδόσεις ἀρχιτεκτονικῶν βιβλίων [Ἀθήνα 2007]).

Ἡ ἀφθονία τῶν χρημάτων ποὺ δίδονται σήμερα γιὰ ἀναστηλώσεις, συγκρινόμενη μὲ ὅσα δίδονταν στὸ παρελθόν, λ.χ. ἐπὶ Ὀρλάνδου, προκαλεῖ ἴλιγγο. Ἡ διαρκῶς καὶ μεγαλύτερη ἀνάμειξη σ' αὐτὲς προσώπων ποὺ δὲν ἔχουν γνώσεις ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας δημιουργεῖ σκεπτικισμό γιὰ πολλὰ ἀπὸ ὅσα γίνονται. Τέλος, ἡ πολυδάπανη, μεσοπολεμική, ἐσπερίας καταγωγῆς, νοοτροπία τῆς ἀνακατασκευῆς μεγάλων μνημείων ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ νόθευση τῶν ἀρχαίων² προκαλεῖ ἐπιστημονικὲς καὶ πραγματικὲς βλάβες, ποὺ δὲν ἐπανορθώνονται. Γιὰ τέτοιες βλάβες ἔχω κάνει λόγο καὶ ἄλλοτε, ἐκφράζοντας τὴν ἄποψη, ὅτι πολλὲς ἀναστηλώσεις εἶναι ἐσφαλμένες ἐξ αἰτίας τῶν «ἐπιστημονικῶν» ἀρχῶν πάνω στὶς ὁποῖες βασίζονται³. Ἀλλὰ θὰ ἐπαναλάβω, ὅτι τὸ θέμα πρέπει νὰ ἐκτεθεῖ συνολικά, δηλαδὴ πρέπει νὰ γίνῃ τεκμηριωμένη ἐξέταση τῆς δράσης τῆς Νέας Σχολῆς τῶν Ἀναστηλώσεων σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα.

Νύξεις καὶ μυθεῖες ἔχουν γίνῃ, καὶ εἰκόνες ἔχουν δημοσιευθεῖ, σὲ προηγούμενα τεύχη τοῦ Μέντορος. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει ἀπὸ τώρα νὰ παρατηρηθεῖ εἶναι, ὅτι σήμερα στὴν Ἑλλάδα ἀκμάζει ἓνας ἀρχιτεκτονικὸς κλασικισμὸς διὰ τῶν ἐρειπίων τῶν κλασικῶν μνημείων. Τὰ ξαναφτιάχνουμε γιὰ νὰ τὰ κάνουμε ἐντυπωσιακά, χρηστικὰ καὶ διδακτικὰ, καὶ τὰ νέα τμήματα τῶν μνημείων θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς κατασκευαστὲς τοὺς καὶ τοὺς πολλοὺς ὡς ἐφά-

2. Ἀλήθεια ποῖος ξέρεῖ ἢ μπορεῖ νὰ διαπιστώσει, ὅτι ἓνα κιονόκρανο τοῦ νοσοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης εἶναι κίβδηλο;

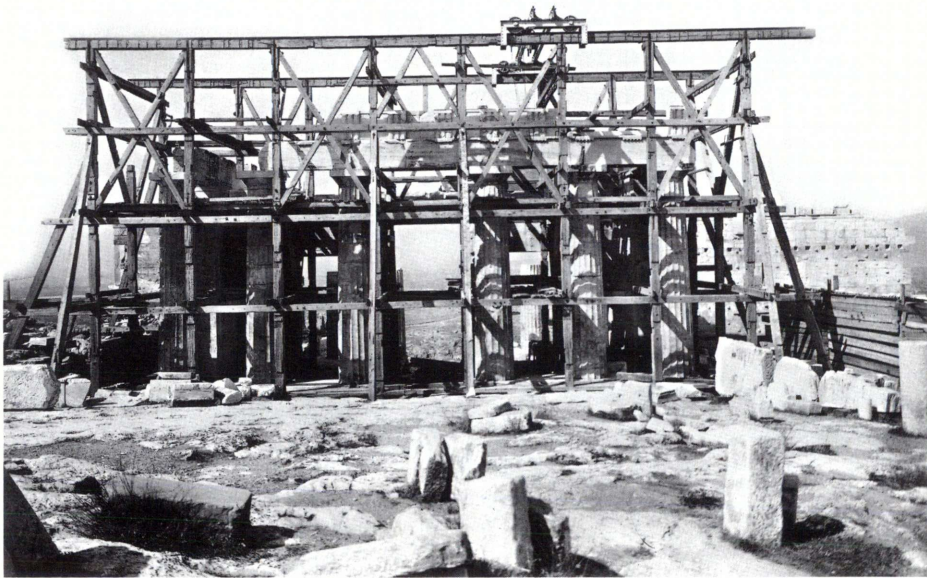
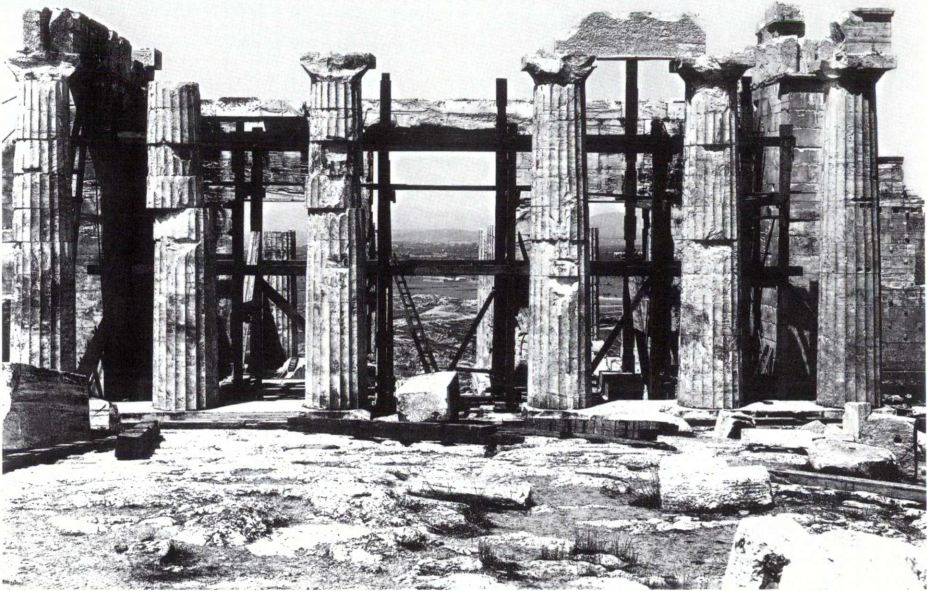
3. ΑΕ 1987, 121-122.

μιλλα τῶν ἀρχαίων λειψάνων. Οἱ παλαιότεροι, λ.χ. ὁ Klenze, ἔφταχναν νέα κτίρια ἐμπνευσιμῆ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα καὶ ἄφηναν ἡσυχὰ τὰ γνήσια, γὰρ πίστευαν, ὅτι δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ συμπλήρωσή τους πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου γιὰ τὴν εὐστάθειά τους. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδέας αὐτῆς εἶναι, ὅτι γιὰ κάποιο χρηματικὸ ποσὸ πὸν προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει ἡ Ἑταιρεία ὀρίστηκε, ὅτι οἱ τόκοι τοῦ κεφαλαίου « θέλουσι χρησιμεύει εἰς ἀνασκαφὰς καθ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ὅπου εὐρίσκονται ἢ ὑποτίθενται ἀρχαιότητες, ὡς καὶ τὴν κατὰ μέρος ἀνέγερσιν (οὐχὶ δὲ βέβηλον συμπλήρωσιν) τῶν καταπεπιτωκότων μνημείων»⁴. Αὐτὰ ὅμως λέγονταν τὸ 1845, πρὶν ἀπὸ 162 χρόνια. Παλιὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἐπιστήμη.

Ἄκροπολη. Ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀπὸ ΒΔ. ΑΑΕ ἀρ. κατ. 9, 1910.

4. Αὐτόθι 40.

Ἀκρόπολη. Τὰ Προπύλαια. Ἡ ἀνατολική πρόσοψη πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀναστήλωσης Νικ. Μπαλάνου. *ΑΑΕ* ἀρ. κατ. 428, 429.

ΤΕΛΕΤΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ*

(28 Αύγουστου 1834)

Ἑορτὴ τῆς 28 Αὐγούστου 1834. – Ἑορταὶ ἔθνικαὶ προηγηθεῖσα τῆς 2 Φεβρουαρίου 1833, τῆς 20 καὶ 31 Μαρτίου 1833, τῆς 11 Φεβρουαρίου 1834. Λόγος ἐκφωνηθεὶς. – Ἑορτὴ τῆς 28 Αὐγούστου 1834. Σκοπὸς αὐτῆς. – Ἐναρξίς ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει. – Λέων Κλέντσε ἔφορος τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν. – Δυσκολίαι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν. – Ἐλευσις Ὁθωνος εἰς Ἀθήνας. – Ὑποδοχὴ αὐτοῦ εἰς Πειραιᾶ. – Προσφώνησις Γιαννακοῦ Βλάχου. – Προσφορὰ τῷ Βασιλεῖ γλαυκὸς καὶ κλάδου ἐλαίας. – Ὑποδοχὴ τοῦ Βασιλέως εἰς Ἀθήνας. – Ἐπιγραφὴ τιμητικὴ τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ. – Πρόγραμμα τῆς τελετῆς τῆς 28 Αὐγούστου 1834. – Περιγραφὴ αὐτῆς κατὰ τὰς ἐφημερίδας τοῦ Ναυπλίου. – Ἰωάννης Κλάδος τελετάρχης. – Λόγος Κλέντσε. Βιογραφία τούτου.

Τῇ 28 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1834 ἐτελέσθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πάνδημος καὶ χαρμόσυνος πανήγυρις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν, καὶ πάντες οἱ μετασχόντες ἐξεδήλωσαν μέγα ὑπὲρ αὐτῆς διαφέρον, καὶ χαρὰν δι' ἐκτάκτου παρασκευῆς καὶ πομπῆς.

Ἡ ἑορτὴ αὕτη δὲν ἦτο ἡ πρώτη, ἦν ἦγον οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφ' ἧς ἡ Ἀττικὴ μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Φθιώτιδος ἐγένετο ἐπαρχία τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου τῷ 1833· διότι καὶ πρὸ τῆς προσαρτήσεως οἱ Ἀθηναῖοι ἑώρτασαν διὰ δοξολογίας τῇ 2 Φεβρουαρίου ἐν τῷ ναῶ τοῦ Θεσέως τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὁθωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα (25 Ἰανουαρίου 1833).

Τὴν 20 Μαρτίου ἑώρτασαν τὴν ἄφιξιν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν περὶ ταύτης συνθήκην. Πάντες τότε οἱ πολῖται ἐξῆλθον μετὰ τῶν ἱερέων, καὶ τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων, καὶ δι' ἀσμάτων καὶ ζητω-

* *Ἐστία*, 22 Ἰουλ. 1884, 461-467.

κραυγῶν ὑπεδέχθησαν τὸν ἐρχόμενον βαυαρικὸν στρατόν. Συνέχεια δὲ τῆς ἐορτῆς ταύτης ὑπῆρξε καὶ ἡ τῆς 31 τοῦ αὐτοῦ μηνός, καθ' ἣν παρεδόθη ἡ Ἀκρόπολις, ὁ δὲ λαὸς σύσσωμος ἀνέβη εἰς αὐτὴν μετὰ τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, καὶ ἐστήθη ἐκεῖ, βασταζομένη ὑπὸ ἀπομάχων Ἀθηναίων, εὐλογούντων τῶν ἱερέων καὶ τῶν πολιτῶν, ἡ Ἑλληνικὴ σημαία, τὸ σύμβολον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως.

Κατὰ τὸ 1834, τῆ 11 Φεβρουαρίου, ἐτελέσθη ἑτέρα δοξολογία, ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ τοῦ Θεσέως (Ἀγ. Γεωργίου), καὶ φωτοχυσία τὸ ἑσπέρας εἰς τὰς ὀλίγας σωζομένας οἰκίας, εὐθὺς ὡς ἐκοινοποιήθη, καὶ ἐγένετο γνωστὴ ἡ ἀπόφασις ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ὠρίσθησαν καθέδρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, καὶ ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς 29 Ἰανουαρίου 1834 ἐν Ναυπλίῳ περὶ ἀνεγέρσεως Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐν Ἀθήναις «πρὸς αἰώνιαν μνήμην τῆς θαυματουργοῦ ἀντιλήψεως τῆς θείας Προνοίας, τῆς ῥυσαμένης τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ δεινῶν καὶ κινδύνων, καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μεταγενεστέρων εἰς τὴν πίστιν, δι' ἧς οἱ προπάτορες τῶν ἀνεκτίσαντο τὴν ἐλευθερίαν τῶν εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι 1830 αἱματώδεις πολέμους».

Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ τῆς 11 Φεβρουαρίου 1834 ἐξεφωνήθη καὶ λόγος παρὰ πολίτου, ὁ ὁποῖος προοιμιάσθη ὡς ἑξῆς:

«Ὡ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,

«Εἰς τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχαιοτάτου πρὸ 2,000 περίπου χρόνων ἀνηγερμένου τούτου μνημείου, εἰς τιμὴν τοῦ πρώτου συνοικιστοῦ καὶ πολιστοῦ τῆς πόλεως ταύτης, τοῦ Θεσέως, συνήλθομεν σήμερον ἵνα πανηγυρίσωμεν, κατὰ νόμους θρησκείας, τὴν μεγάλην ἐορτὴν τῆς ἀνεγέρσεως τῆς πόλεώς μας· καταλληλότερον τόπον δὲν εἴμπορούσαμεν νὰ ἐκλέξωμεν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν, παρὰ τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ περίβλεπτον μνημεῖον ἐκείνου, ὅστις διὰ τῆς φρονήσεως καὶ ἀνδρείας του ἐστάθη ὁ θεμελιωτὴς καὶ εὐεργέτης τῆς πόλεως ταύτης».

Ἐφορμὴ πανηγύρεως ὑπῆρξαν καὶ αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δύο ἀφίξεις τοῦ Ὁθωνος εἰς Ἀθήνας.

Αἱ πανηγύρεις ὅμως αὗται ἦσαν καθαρῶς πολιτικά, ἀφορμὴν εἶχον πολιτικὸν γεγονός, ἢ πρόσωπον, χάριν τοῦ ὁποίου

ἐτελέσθησαν· αἱ πολιτικαὶ δὲ πανηγύρεις συγκινοῦσιν ὡς γνωστόν, πλειότερον τὸν λαόν, καὶ παρὰ πᾶσαν ἄλλην κινουσι τὸ γενικὸν διαφέρον, ὥστε πάντες συμμετέχουσι αὐτῶν, εἴτε ὡς δράσαι, εἴτε ὡς θεαταί, διότι τὰ πολιτικὰ γεγονότα, καὶ τὰ πολιτικὰ πρόσωπα ἔχουσι ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ καθόλου κοινωνικοῦ σώματος, καὶ ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ καθ' ἕκαστον. Πᾶσα ἄλλη τελετὴ δύναται νὰ εἶνε λαμπρὰ καὶ χαρμόσυνος, ἀλλὰ δὲν συγκινεῖ τὰ πλήθη, καὶ τελεῖται συνήθως μονομερῶς μεταξὺ τῶν διαφορομένων προσώπων.

Ἄλλ' ἡ πανηγυρίς αὕτη, περὶ ἧς γράφομεν, τῆς 28 Αὐγούστου 1834, δὲν εἶχεν ἀφορμὴν πολιτικὸν γεγονὸς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλ' οὐδὲ ἦτο ἰδιωτικὴ ἢ δημοτικὴ, ἦτο πανηγυρὶς ἐθνικὴ, μοναδικὴ ἴσως εἰς τὰ χρονικὰ τῶν ἐθνῶν καὶ πρωτοφανής, τελεσθεῖσα πρὸς καθαγίας τῆς πραγματώσεως εὐγενοῦς ιδέας, τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Παρθενῶνος, καὶ τῶν τῆς Ἀκροπόλεως ναῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τοῦ κλασικοῦ ἐδάφους, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς κυανολεύκου Ἑλληνικῆς σημαίας, ἣτις πρὸ ἐνὸς ἔτους εἶχεν ἐκεῖ ὀριστικῶς στηθῆ μετὰ παρέλευσιν ὀλοκλήρων αἰῶνων δουλείας. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο νέα Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, καθ' ἣν ἐπισήμως ἐωρτάσθη ἡ πρὸ πολλοῦ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀρξαμένη ἐργασία πρὸς διάσωσιν τῶν μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς καταστρεφομένων ἀρχαιοτήτων πρὸς ἴδρυσιν μουσείων, καὶ πρὸς δημοσίευσιν ἐπιγραφῶν. Πάντες οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἔβλεπον τὴν ἐπ' αὐτῶν καθημένην δόξαν τῆς πατρίδος, τὴν διατηρήσασαν ἄσβεστον τὴν μνήμην αὐτῆς, καὶ κατενόουν τὴν ὠφέλειαν, ἣν ὁ πολιτισμὸς προσεπορίζετο ἐκ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ναῶν, ἐκ τῆς προφυλάξεως ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀρπαγῆς· διότι ἡ πρώτη ἀπαίτησις, ἣν εἶχεν ἀπὸ τῆς νέας Ἑλλάδος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος, ἦτο ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἀρχαίων τούτων λειψάνων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τοῦτο διεφέροντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἡ πόλις διέσωζε τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ ὅποια καθ' ἑκάστην ἐπεσκέπτοντο θαυμάζοντες οἱ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰ ὅποια μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀδιαλείπτως κατεστρέφοντο, ἔρμαιον ὄντα τῆς ἀμαθείας, καὶ

ἀντικείμενον τῆς κερδοσκοπίας τῶν κατακτητῶν. Ἐνὰ πᾶσαν δὲ στιγμήν ἀνεμίμνησκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἀπώλειαν πολυτίμου κόσμου τῆς πόλεως τῶν καὶ ὁ μέγας πύργος τοῦ τότε σιγῶντος ὠρολογίου τῆς ἀγορᾶς, ὅπερ ἤγειρεν ὁ λόρδος Ἐλγιν, ὡς ἀντάλλαγμα τῶν καλλιτεχνημάτων, ἅτινα ἐκ τοῦ Παρθενῶνος ἀφῆρπασε.

Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς 28 Αὐγούστου ὑπῆρξε πάνδημος, καὶ ἐφορτάσθη μεθ' ὅλης τῆς πομπῆς, ἣτις ἤρμοζεν εἰς τὴν πραγματίωσιν τόσοσιν ὑψηλῆς ἐθνικῆς ιδέας.

Ὅτε ἡ πανήγυρις αὕτη ἐτελεῖτο, πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἦτο ἔτι τὸ Ναύπλιον. Εἶχε μὲν ὀριστικῶς ληφθῆ ἀπόφασις ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἤθελον εἶσθαι ἡ ὀριστικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ τὸ διάταγμα τῆς μεταθέσεως αὐτῆς ἀπὸ Ναυπλίου ἐξεδόθη μετὰ 20 ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἑορτῆς, τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1834, ὁ δὲ βασιλεὺς Ὅθων ἀφίκετο καὶ ἐγκατέστη ἐν Ἀθήναις ὀριστικῶς τὴν 13 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Συνέβη ὁμῶς τότε ὁ βασιλεὺς Ὅθων νὰ διατρίβῃ ἐν Ἀθήναις, ἐντεῦθεν προτιθέμενος νὰ ἐξακολουθήσῃ περιοδεῖαν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Καίτοι δὲ δὲν ὑπῆρχον τότε ἐν Ἀθήναις μεγάλα στρατιωτικὰ σώματα, καὶ πληθὺς ὑπαλλήλων ἀνωτάτων καὶ κατωτάτων, καίτοι ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἦτο ἀραιός, μόλις ἀναβαίνων εἰς 12,000, καίτοι ἔλειπον ἐντελῶς ὀχήματα (εἰσαχθέντων μόνον μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ὅθωνος), καίτοι δὲν ὑπῆρχε πᾶσα ἐκεῖνη ἡ πολυτέλεια, ἡ κοσμοῦσα σήμερον τὰς δημοσίας τελετάς, ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τελετὴ ἀπέβη λαμπρὰ κατ' ἐξοχὴν καὶ σεμνοπρεπῆς.

**

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἀνάγκη νὰ προτάξωμέν τινα εἰσαγωγικῶς, ὅπως κατανοηθῆ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς γενέσεώς της.

Μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Ὅθωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν τῶν μελημάτων τούτου καὶ τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπῆρξεν ἡ διατήρησις καὶ διάσωσις τῶν ἀρχαίων λειψάνων τῆς τέχνης καὶ τῆς ἱστορίας, περὶ τῶν ὁποίων εἶχε μεριμνήσει καὶ ὁ Καποδίστριας. Πρὸς τοῦτο δ' ἐξέδωκεν ἡ Ἀντιβασιλεία τὸ Διάταγμα τῆς 10 Μαΐου 1834 «Περὶ δημοσίων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογι-

κῶν συλλογῶν», ὅπερ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύει, διέπον τὰ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν γένει. Ἄλλὰ πλὴν τούτου ἡ Ἀντιβασιλεία, καὶ διὴ ὁ Ὅθων, προέβη καὶ εἰς πραγματικὴν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων μέριμναν πρὸς διάσωσιν αὐτῶν, προφύλαξιν ἀπὸ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ εἰς ἀναστήλωσιν καὶ ἀνόρθωσιν, ὅπου τοιαύτη ἦτο δυνατὴ, σωζομένων τῶν τεμαχίων. Ἐγένετο δὲ τούτου ἀρχὴ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκτελεστὴς τοῦ ἔργου ὠρίσθη ὁ διάσημος γερμανὸς ἀρχιτέκτων Λέων Κλέντσε, ἀνώτατος σύμβουλος τῶν Δημοσίων ἔργων τῆς Βαυαρίας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν μέχρι τότε γενομένων σχεδίων τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σάουμπερτ, καὶ εὔρεσιν καταλλήλου θέσεως πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν Ἀνακτόρων.

Ὁ Κλέντσε, ἀναλαβὼν τὴν ἐκτέλεσιν τούτου τοῦ ἔργου, ἐν πρώτοις ἐδήλωσε, καὶ ἡ δῆλωσις αὐτοῦ ἐγένετο ἀμέσως ἀποδεκτὴ, ὅτι ἡ Ἀκρόπολις *δὲν πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς φρούριον τῆς πόλεως Ἀθηνῶν*. Ἡρξάτο δὲ μετὰ πολλῆς προθυμίας καὶ ζήλου τῆς ἐργασίας τῆς ἀνορθώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ 100 ἐργάται ἐπεχείρησαν τὴν ἀνασκαφὴν καὶ μετακίνησιν τῶν τεμαχίων τῶν μαρμάρων, καὶ τῶν σπονδύλων τῶν κατερριμμένων κίωνων. Τοιαύτη ἐργασία κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον παρεῖχε μεγίστας δυσκολίας ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐργαλείων πρὸς μετακίνησιν τῶν μεγάλων ὄγκων τῶν μαρμάρων καὶ τοποθέτησιν. Ἐνέσκηψαν δὲ τότε, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου, καὶ νόσοι ποικίλαι προσβαλοῦσαι τοὺς ἐργάτας, καί, ὡς λέγει ὁ Κλέντσε, τὰ πάντα ἐφαίνοντο ἀνθιστάμενα εἰς τὸ ἔργον.

Μόλις εἶχον παρέλθει τρεῖς ἑβδομάδες ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι ὁ βασιλεὺς Ὅθων ἀφίκετο εἰς Πειραιᾶ, μέλλων νὰ περιοδεύσῃ τὴν Στερεάν. Τότε δ' ἐγένετο ἡ σκέψις ὅπως διὰ τελετῆς ἐπισημοῦ ὁ Ὅθων καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ πρώτου κίονος τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Παρθενῶνος. Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐορτῆς ταύτης, τῆς πρώτης χάριν τῆς ἀρχαιότητος ἐν Ἀθήναις τελεσθεῖσης.

Ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐορτὴν ταύτην, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεδέχθησαν διὰ πομπῆς τὸν Ὅθωνα, τρίτον ἤδη ἐπισκεπτόμενον τὰς

Ἀθήνας. Εἰς Πειραιᾶ ἀποβιβασθέντα μετὰ τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ τινῶν τῶν μελῶν τοῦ ὑπουργείου, ἢ γραμματέων τῆς ἐπικρατείας, ὡς τότε ὠνομάζοντο, ὑπεδέχθησαν πολλοὶ τῶν πολιτῶν, ἐν οἷς τρεῖς δημογέροντες, ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, ὧν ὁ εἷς προσέφερεν αὐτῷ ὑπερμεγέθη γλαῦκα ζῶσαν, ὁ ἕτερος κλάδον ἐλαίας, καὶ ὁ τρίτος, οὔτινος καὶ τὸ ὄνομα γινώσκομεν, ὁ Γιαννακὸς Βλάχος, προσεφώνησε τοὺς ἐξῆς βραχεῖς, ἀλλ' ἐκφραστικούς λόγους:

«*Βασιλεῦ,*

»Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, τρίτον εὐτυχίσασα νὰ ὑποδεχθῇ τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, παρακαλεῖ διὰ τῶν δημογερόντων τῆς νὰ δεχθῆς, ὦ Βασιλεῦ, τὴν ἔκφρασιν τῆς ὑπερβαλλούσης χαρᾶς τῆς.

»Ὁ φιλήσυχος καὶ φιλελεύθερος ἐργατικὸς τῆς Ἀττικῆς λαὸς προσφέρει εἰλικρινῶς τὴν καρδίαν του καὶ τοὺς βραχιόνάς του εἰς τὸν θρόνον Σου, Βασιλεῦ, πεπεισμένος ὅτι διὰ Σοῦ θέλουσιν ἀληθεύσει αἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προρρήσεις τῆς καλλιφώνου Μούσης τοῦ σεβαστοῦ Βασιλέως, τοῦ πατρὸς Σου, ὅτι διὰ Σοῦ, ὦ Βασιλεῦ, θέλουσι στεφανωθῆ οἱ ἀγῶνες ἡμῶν, ἐπιστρεψάσης πάλιν τῆς Ἀθηναῖς μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὴν πόλιν μας.

»Ἦρωες τῆς Σαλαμίνας, πενθηφοροῦντες τόσους αἰῶνας διὰ τὰς ἀλύσεις μας, καὶ τὴν ἐκ τούτου πιῶσιν μας, ἀνυψώσατε ἤδη τὴν κεφαλὴν σας μὲ ὄμμα χαρωπὸν νὰ ἰδῆτε τὴν πόλιν σας ἀνεγειρομένην, καὶ ἔδραν σοφίας καὶ εὐνομίας γενομένην.

Ζήτω ὁ Βασιλεύς».

Ἡ γλαῦξ, ἣτις ἐδόθη τῷ Βασιλεῖ, θανατωθεῖσα καὶ ταριχευθεῖσα, ἀπεστάλη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Μονάχου, ὅπου μέχρι σήμερον εὐρίσκεται.

Βασιλικὴ ὑποδοχὴ ἐγένετο εἰς τὸν Ὄθωνα καὶ εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου προϋπήντησαν αὐτὸν ἄθροοι οἱ πολῖται, πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ μετὰ τοῦ κλήρου, καὶ παρηκολούθησαν μέχρι τῆς οἰκίας ἔνθα κατέλυσεν.

Ὁ Ὄθων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς Πύ-

λης τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐκ τῆς ἀψίδος τῆς ὁποίας εἶχεν ἀναρτηθῆ μέγας στέφανος δαφνόπλεκτος φέρων τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν:

ΑΙ Δ' ΕΙΣΙΝ ΑΘΗΝΑΙ
 Η ΤΕ ΘΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥ
 ΟΘΩΝΟΣ ΝΥΝ Η ΠΟΛΙΣ

Ἡ Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ ἐχρησίμευσε τότε ἀντὶ τεχνητῆς ἀψίδος, ἐκ τῶν προσκαίρως ἀνεγειρομένων κατὰ τὰς τοιαύτας τελετάς. Ἀλλὰ διὰ τίνος ὁδοῦ ἐκ τῆς εἰσόδου τῆς πόλεως, ἣ τις ἦτο ὅπου καὶ σήμερον, παρὰ τὸ Δίπυλον, καλουμένη τότε *Γύφτικη Πόρτα*, ἔνεκα τῶν παρακειμένων χαλκείων, ἐπορεύθη ὁ Βασιλεὺς ἐκεῖ, δὲν γνωρίζομεν, τὸ πιθανώτερον εἶνε διὰ τῆς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν, διότι ἄλλη ὁδὸς ἐν τῇ πόλει δὲν ὑπῆρχε βατή. Γράφει ὡαύτως μικρὰ ἀνταπόκρισις ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι «διὰ τῆς πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπορεύθη εἰς τὴν προετοιμασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν», ἀλλὰ καὶ τίς ἡ οἰκία αὕτη ἀγνοοῦμεν· ἡ ἐπιστολὴ σιωπᾷ τὸ ὄνομα.

**

Μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως, ἀκριβῶς δὲ τῇ 28 Αὐγούστου, ἡμέρα Τρίτη, ἐξεδόθη πρόγραμμα ἐκ 16 ἄρθρων κανονιστικὸν τῆς τελετῆς, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος, καθ' ἣν ὁ Ὅθων ἠθέλε διὰ τριῶν σφυροκτυπημάτων καθαγιάσει τὸν πρῶτον σπόνδυλον κίονος πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ Παρθενῶνος. Ἀγνοοῦμεν ἂν τὸ πρόγραμμα ἦτο ἔντυπον ἢ χειρόγραφον, ὑποθέτομεν τὸ δεύτερον· διότι τότε τυπογραφεῖον δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις, ἐκτὸς ἂν ὑποτεθῆ ὅτι τὰ τῆς ἐορτῆς εἶχον προετοιμασθῆ ἐν Ναυπλίῳ. Ἡμεῖς ἔχομεν ὑπ' ὄψιν χειρόγραφον τοῦ προγράμματος, δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Π. Σταματάκη, ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων, εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο εἶνε μακρὸν, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν περιγραφὴν τῆς τελετῆς, μεταφέρομεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον, ἄλλως τε δὲ εἶνε καὶ περιέργον διὰ τε τὸ ὕφος, καὶ τὰς διατάξεις, ἃς περιέχει.

« ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΤΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

Α.) Τὴν Τρίτην εἰς τὰς 4 μ.μ., θέλουν παρευρεθῆ εἰς τὴν

Βασιλικὴν αὐλὴν τῆς Α.Μ. τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Μονάρχου, ὅλαι αἱ ἐν Ἀθήνας πολιτικά καὶ στρατιωτικά ἀρχαί, ἡ δὲ ἔθνοφυλακὴ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θέλει εἶσθαι εἰς τὸ προ-αύλιον, ἐν παρατάξει τοποθετημένη.

Β΄.) Αἱ ὁδοὶ ἀπὸ τῆς πύλης τῆς κατοικίας τῆς Α.Μ. μέχρι τῆς πύλης τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ Παρθενῶνος θέλουν εἶσθαι δαφνοστόλιστοι.

Γ΄.) Οἱ ἦχοι τῶν χαλκοστομικῶν κωδῶνων θέλουν ἀναγγεῖλει τὴν ἐκπόρευσιν τῆς Α.Μ.

Δ΄.) Ἡ ἔθνοφυλακὴ θέλει ἀνοίξει τὴν ὁδὸν τῆς πομπῆς.

Ε΄.) Θέλουν εἶσθαι εἰς δύο παραλλήλους γραμμὰς ἀκόλουθοι 60 πολῖται Ἀθηναῖοι, φέροντες κλάδους ἐλαίας ἀνὰ χεῖρας.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συντεχνικῶν μὲ τὰ ἐμβλήματα τῶν.

Οἱ πρόκριτοι τῶν Ἀθηνῶν αὐτόχθονες καὶ πάροικοι, οἱ διδάσκαλοι, οἱ σύμβουλοι τῆς Δημογεροντίας, καὶ οἱ Δημογέροντες.

Θέλουν παρακολουθεῖ ὁ Μοίραρχος μετὰ τῶν ὑπαξιωματικῶν τῆς Β. χωροφυλακῆς.

Ὁ Συνταγματάρχης ἐπιθεωρητῆς τοῦ Νομοῦ μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ὑπαξιωματικῶν.

Οἱ εἰς Ἀθήνας Πρόξενοι.

Ὁ Νομάρχης μετὰ τοῦ διευθυντοῦ καὶ ὄλων τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτικῶν ὑπαλλήλων ἀρχῶν.

Οἱ συντροφεύοντες τὴν Α.Μ. Γραμματεῖς τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἔφιππος μετὰ τῆς Ὑ. Ἀντιβασιλείας, καὶ περιστοιχισμένος παρὰ τῶν αὐλικῶν του, ἐν μέσῳ δύο γραμμῶν ἐκ τῆς Β. χωροφυλακῆς.

Ἐν ἀπόσπασμα τοῦ πεζικοῦ τῆς γραμμῆς θέλει κλείει τὴν πομπήν.

Ἐπὶ τέλους θέλει ὁ δρόμος ἀφεθῆ εἰς τὰ παρακολουθοῦντα πλήθη.

Ζ΄.) Ὁ Φρούραρχος ἔχων ἀνηκόντως τεταγμένον τὸ πεζικὸν τῆς γραμμῆς θέλει ὑποδεχθῆ τὴν Α.Μ. εἰς τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως, φέρων ἀνὰ χεῖρας τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν ἐπὶ ἀργυροῦ δίσκου.

Ζ.) Μετὰ πεντήκοντα βήματα ἔνδοθεν τῆς Ἀκροπόλεως θέλουν χοροστατεῖ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁδοῦ μέχρι τοῦ Παρθενῶνος αἱ παρθένοι τῶν Ἀθηναίων· μία ἐξ αὐτῶν θέλει φέρει ὑψωμένην τὴν Ἀθηναῖαν ἐπὶ σημαίας, καὶ ἕτερα θέλει φέρει δαφνόπλεκτον στέφανον ἐπὶ κυανοστρώτου δίσκου, ὅλαι δὲ αἱ παρθένοι μὲ κεφαλὰς ἐστεμμένες καὶ λευκοστόλιστοι θέλουν φέρει εἰς χεῖρας κλάδους μυρσίνης καὶ ὀδηγοὶ θέλουν εἶσθαι ἡ Διδασκάλισσα αὐτῶν, καὶ αἱ Κυρίαί τῶν Δημογερόντων.

Η.) Ὁ Μυστικὸς Σύμβουλος τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Κύριος δὲ Κλέντζες, ὡς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες θέλουν ὑποδεχθῆ τὴν Α.Μ. εἰς τοὺς πόδας τῶν Προπυλαίων καὶ θέλουν τὸν συνοδεύσει εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅπου ἡ στρατιωτικὴ Μουσικὴ θέλει παιανίζει ἀναμένουσα. Ἡ Α.Μ. θέλει εὐδοκήσει νὰ διευθυνθῆ ἐντὸς τοῦ Ναοῦ.

Θ.) Ἡ Α.Μ. θέλει ἀναβῆ τὸν ἀπὸ δάφνας, ἐλαίας καὶ μυρσίνης κατάπλεκτον θρόνον, ὑψούμενον κατ' ἀντικρὺ τοῦ τζαμίου, ἐντὸς τοῦ βήματος τοῦ ὁποῖου ἡ Ὑ. Ἀντιβασιλεία καὶ οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀρχαὶ θέλουν λάβει θέσιν κατὰ τὴν ὁποίαν προεσημειώθησαν τάξιν.

Ι.) Αἱ παρθένοι θέλουσι λάβει ἐπίσης θέσιν ἔνδον τοῦ ἀρκιανατολικοῦ περιστυλίου τοῦ Ναοῦ, καὶ θέλουν σχηματίζει ἐν ἡμικύκλιον.

ΙΑ.) Τὸ πεζικὸν τῆς γραμμῆς θέλει εἶσθαι κύκλω τοῦ Ναοῦ τεταγμένον.

ΙΒ.) Θέλει ἐκφωνηθῆ λόγος, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποῖου ὁ Κύριος δὲ Κλέντζες θέλει προσκαλέσει τὴν Α.Μ. νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐπίσημον πρᾶξιν τῆς λιθοθεσίας τῆς στήλης. Ὅταν ἡ Α.Μ. ἐκτελέσῃ τὴν πρᾶξιν ταύτην διὰ τριῶν εἰθισμένων σφυροκοπημάτων, ἡ αὐτὴ πρᾶξις θέλει ἐπαναληφθῆ παρὰ τῶν μελῶν τῆς Ὑ. Ἀντιβασιλείας, καὶ τῶν παρόντων Γραμματέων τῆς Κυβερνήσεως.

ΙΓ.) Μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τούτων αἱ παρθενικαὶ χορεῖαι θέλουν πλησιάσει ἐν ἡμικυκλίῳ τὸν θρόνον τῆς Α.Μ., ἡ παρθένος ἡ φέρουσα τὴν σημαίαν θέλει προηγεῖσθαι, ὅλαι αἱ λοιπαὶ θέλουν ψάλει τὸν ὕμνον τῆς Α.Μ., δύο δ' ἐξ αὐτῶν θέλουν προσφέρει εἰς τὴν Α.Μ. τὸν στέφανον, φέροντα κύκλω τὴν χρυσοκέντητον ἐπιγραφὴν:

ΤΩΙ ΕΝΔΟΞΩΙ ΑΝΕΓΕΡΤΕΙ
 ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙ
 ΑΙ ΠΑΡΘΕΝΙΚΑΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΧΟΡΕΙΑΙ

ΙΔ΄.) Μετὰ τὴν ἀπάντησιν τῆς Α.Μ. αἰφνίδιος τῆς στρατιωτικῆς Μουσικῆς παιανισμός, καὶ οἱ ἤχοι τῶν χαλκοστόμων κωδῶνων θέλουν ἠχήσει παρευθὺς καὶ ἀναμιχθῆ εἰς τὸν ἀέρα.

ΙΕ΄.) Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἐξερχόμενος τοῦ Ναοῦ θέλει διευθυνθῆ εἰς τὴν κατοικίαν του διὰ τῆς αὐτῆς παρατάξεως, τῆς εἰς τὰ προηγούμενα ἄρθρα σημειωθείσης.

ΙΖ΄.) Τὴν νύκτα θέλουν φωτισθῆ λαμπρῶς ἡ Ἀκρόπολις καὶ ἡ πόλις».

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἐξετελέσθη κατὰ γράμμα, ὡς μανθάνομεν ἐκ περιγραφῆς συντόμου, δημοσιευθείσης ἐν ἀλληλογραφίᾳ ἐξ Ἀθηνῶν ἐν τῷ «Σωτῆρι» ἐφημερίδι τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ I. Mährlen «Geschichte Griechenlands von der Ankunft König Otto's in Nauplia bis zu seiner Thronbesteigung (vom 6. Februar 1833 bis 1. Juni 1835)». Ὁ «Σωτῆρ» ἀναφέρει: «Γράφουν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Ἀφοῦ ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς ἐδῶ, εἴμεθα ὄλο χαρά! Χθὲς ἔγεινε μία ὥραία τελετὴ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν· ὁ Βασιλεὺς ἐπῆγε προσωπικῶς, συνοδευόμενος ἀπὸ ἀναρίθμητον πληθος λαοῦ. Ἡ ὥραιότερα στολῆ τῆς τελετῆς ἦτο τὰ κοράσια τῶν σχολείων. Ἦσαν ὄλα λαμπροφορεμένα καὶ ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν κλάδους μυρσίνης, δεμένους μὲ λευκὰς καὶ κυανὰς ταινίας. Ἐν ἐξ αὐτῶν ἔφερε σημαίαν, ἣτις εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ λευκὸν κύκλον, ἔνδον τοῦ ὁποίου ἦτο χρυσοκέντητος Ἀθηνᾶ, εἰς δὲ τὸ ὀπισθεν μέρος μία γλαῦξ. Ἡ μουσικὴ τῆς Ἀγγλικῆς φρεγάτας Μαδαγασκὰρ ἔπαιζεν ἤχους ἔθνικούς. Μετὰ τὴν τελετὴν τὰ κοράσια παρουσίασαν εἰς τὸν Βασιλέα στέφανον ἀπὸ μυρσίνας, ἐλαίας καὶ δάφνας φέροντα κύκλῳ τὴν χρυσοκέντητον ἐπιγραφὴν, τῷ ἐνδόξῳ κτλ. ...».

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον αἱ ἐφημερίδες, αἱ ἐκδιδόμεναι ἐν Ναυπλίῳ, δὲν εἶχον τακτικοὺς ἀνταποκριτάς, ὡς καὶ σήμερον δυστυχῶς, εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλ' ἐξ ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν ἠρύοντο πολλάκις πληροφορίας, διὰ τοῦτο ἡ ἑορτὴ αὕτη δὲν περιγράφεται λεπτομερῶς· φαίνεται μᾶλλον τὸ ἀνωτέρω τεμάχιον ἐπιστολῆς ὡς ἐκ περισσοῦ μνημονεῦον τῆς τελετῆς.

Πληρεστέραν περιγραφὴν ἔχει ἡ ἔκθεσις, ἡ δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἧς ἐμνημονεύσαμεν. Ἐκ ταύτης ὡσαύτως φαίνεται ὅτι ἡ τελετὴ ἐγένετο κατὰ τὸ πρόγραμμα· προσθέτει δὲ μόνον περιπλέον ὁ γράφων ὅτι περὶ τὰς 6,000 πολιτῶν ἐκάλυπτον τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὰ ἐρείπια τῆς Ἀκροπόλεως, διακεχυμένων ὅπου ὑπῆρχε θέσις βατῆ, καὶ σχηματιζόντων γραφικὰ συμπλέγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξήρχοντο ἀλαλαγμοὶ χαρᾶς καὶ ἐπευφημιῶν. Συνετέλεσε δέ, γράφει, εἰς τὸ χαρμόσουνον τῆς ἑορτῆς, οὐ μόνον ἡ χαρὰ τῶν κατοίκων, οἱ ἦχοι τῶν σαλπύγων καὶ τῆς μουσικῆς, ὁ στολισμὸς τῶν ὁδῶν τῆς Ἀκροπόλεως διὰ μυρσινῶν καὶ δαφνῶν, ἡ παρουσία τῶν παρθένων τῶν Ἀθηνῶν ἐστεμμένων καὶ λευχειμονουσῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ λαμπρὰ ἡμέρα, ὁ εὐδῖος οὐρανός, καὶ τὸ μέγα γραφικὸν πανόραμα τὸ ἐκτεινόμενον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τε τὴν ξηρὰν καὶ τὴν θάλασσαν.

Ἐκ τοῦ «Σωτήρος» μανθάνομεν ὅτι τῆς τελετῆς ταύτης ἐπεστάτησε, διευθύνας ὅλας τὰς προπαρασκευάς, ὁ Ἰωάννης Κλάδος, οὕτινος ἐπαινεῖ τὴν φιλοκαλίαν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην:

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ χάριν τῶν ἀρχαιοτήτων τελεσθεῖσα, καὶ ἧς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν κατανοήσαντες οἱ πολῖται τότε τῶν Ἀθηνῶν συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἑορτασθῆ ὅσον τὸ δυνατὸν λαμπρότερον. Σκοπιμώτατα δὲ οἱ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς τελετῆς ταύτης λαβόντες εἰργάσθησαν· διότι διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ νόμου περὶ ἀρχαιοτήτων, δι' οὗ τιμωροῦνται οἱ καταστρέφοντες αὐτὰς ἢ πωλοῦντες, διὰ τῆς δαπάνης τῆς πολιτείας ἐνάρξεως ἀνασκαφῶν, καὶ συντηρήσεως ἀρχαίων μνημείων, καὶ διὰ τῆς τελετῆς ταύτης, δι' ἧς καθηγιασθῆ τὸ ἔργον τοῦτο, κατεδείχθη εἰς πάντας ὅτι αἱ ἀρχαιότητες ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς πολιτείας, ἀπεδόθη εἰς αὐτὰς χαρακτήρ ἱερός, ὥστε πᾶς ὁ βλάπτων ὑπόκειται εἰς τὴν τιμωρίαν τοῦ νόμου ὡς βέβηλος καὶ ἱερόσυλος.

Πρὸ τῆς λιθοθεσίας ὁ ἔφορος τῆς ἀνασκαφῆς Κλέντσε ἐξεφώνησε λόγον, ὅστις κατὰ τὸ τέλος τῆς τελετῆς διενεμήθη ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει εἰς πολλοὺς τῶν παρισταμένων. Θὰ ἦτο δὲ ὁμολογοῦμεν, ἑλληνικῆς ἢ περιγραφῆς ἡμῶν, ἢ ἄλλως ἔχουσα

τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, ἄτε γραφεῖσα ἐξ ἑλλιπῶν πηγῶν, ἂν παρελείπομεν τὴν δημοσίευσιν τοῦ λόγου τούτου, κατὰ τὴν τότε μετάφρασιν, ἥς διωρθώσαμεν μόνον περικοπὰς τινὰς κατὰ τὸ γερμανικὸν κείμενον, χάριν τῆς ἐννοίας.

ΛΟΓΟΣ ΚΛΕΝΤΣΕ

Μεγαλειότατε,

«Ἡ Μεγαλειότης Σου, ἐκτὸς τόσων ἄλλων εὐεργετημάτων, τὰ ὁποῖα ἢ νέα Ἑλλὰς χρεωστεῖ ἤδη εἰς τὴν βασιλικὴν Σου πρόνοιαν, εὐδόκησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν χώραν ταύτην, καὶ εἰς ὅλον τὸν πεφωτισμένον κόσμον, φανερὰν ἀπόδειξιν τῆς ὑψηλῆς πατρικῆς κηδεμονίας, τὴν ὁποίαν ἔχεις καὶ διὰ τὴν μεγάλην ἱστορίαν, τὴν στερεωτέραν ἱστορικὴν βᾶσιν τῆς ὠραιότητος ταύτης χώρας.

Πῶς ἐδύνατο τοῦτο νὰ γίνῃ κάλλιον καὶ μὲ πλείονα ἀξιοπρέπειαν ἀπέναντι τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, παρὰ μὲ τὸ νὰ δεῖξῃς ὁ ἴδιος τὴν κηδεμονίαν Σου διὰ τὰ ἔτι ὑπάρχοντα λείψανα τοῦ μεγάλου τούτου παρελθόντος, λέγω διὰ τὰ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης;

Διὰ ταῦτα εὐαρεστήθη ἡ Μεγαλειότης Σου νὰ διατάξῃ νὰ διευθύνω τὴν ἀρχὴν τῶν ἐργασιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἔμελλον νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπὸ μεγαλειτέραν φθοράν, καὶ νὰ διατηρηθῶσι διὰ τοὺς ἔλευσομένους αἰῶνας τὰ μνημεῖα τῆς περιφήμου ταύτης ἄκρας, τῆς πρὸ τρισχιλίων ἐτῶν ἔδρας τῆς δόξης τῶν Ἀθηναίων, τὰ ὑψηλότερα καὶ ἐντελέστερα ταῦτα ἀριστουργήματα, ἀφ' ὅσα ποτὲ ἐγέννησεν ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρωπίνου νοός.

Αἰσθάνομαι βαθέως τὸ μέγεθος, τὴν ἀξίαν καὶ τὸ κάλλος τοῦ ἔργου τούτου. Οὔτε τὰ ἄψυχα ἐργαλεῖα, οὔτε ἡ διαταγὴ τοῦ διευθύνοντος τὰς ἐργασίας, οὔτε οἱ κόποι τῶν ἐργατῶν δύνανται νὰ φέρωσιν εἰς πέρας αὐτὸ μόνον, ἄνευ ποιητικῆς πινος ζωῆς, ἣν πρέπει νὰ περιβληθῶσι πάντα ταῦτα.

Αἱ σκιαὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων ψυχῶν συνειθισμένοι πρὸ χιλιάδων χρόνων νὰ βλέπωσιν εἰς τὸν κτύπον τῆς σφύρας καὶ τῆς ἀξίνης εἰς τὸν ἀλαλαγμὸν τῶν ἐργατῶν τὸ σημεῖον νέας κατεδαφίσεως τῶν θείων τούτων ἀριστουργημάτων, ἐσηκῶνοντο τριγύρω ἡμῶν ἀπὸ τὰ ἥσυχά αὐτῶν ἀναπαυτήρια, καὶ

ἐφαίνοντο ἐκτείνουσαι πεφοβισμένα τὸς βραχίονας ὑπεράνω τῶν τελευταίων ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας αὐτῶν μεγαλοπρεπείας, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἐσχάτην αὐτῶν φθοράν. Τὰ πάντα ἐφαίνοντο ἀνθιστάμενα εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιχείρησιν· οἱ μοχλοί, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐκχώσωσι καὶ τοποθετήσωσι τακτικῶς τοὺς διεσπαρμένους λίθους ἐνέδιδον καὶ ἐρρήγγυντο, τὰ νοσήματα ἐμπόδιζον τοὺς ἐργάτας, τὰ σχοινία καὶ αἱ τροχαλῖαι διεσπῶντο, καὶ οἱ ἐκπεπληγμένοι τέκτονες ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐργασίαν ταύτην.

Ἄλλ' ἰδοῦ, ἐφάνη εἰς τὸν μακρυνὸν ὀρίζοντα ἀνακύψασα ἀπὸ τὸν κυανοῦν κόλπον τῆς Ἀμφιρίτης ἡ σημαία τῆς ἐλπίδος. Ὁ Βασιλεὺς ἔρχεται μὲ τὸς σοφοὺς συμβούλους του, διὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ ὁ ἴδιος τὸ ἀρχισμένον ἔργον τῆς διασώσεως! Οὕτως ἐφώναξεν ὁ ἀναγεννηθεὶς λαὸς τῆς Ἀττικῆς· καὶ ἡ φωνὴ αὕτη ἠκούσθη καὶ εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον λόφον, ὅπου εἴμεθα τόσον περιχαρεῖς καὶ εὐέλπιδες συνηθροισμένοι.

Ἰδοῦ νέος ζῆλος ἐμψυχώνει τοὺς ἀποκαμόντας ἐργάτας, τὰ πάντα τώρα προχωροῦσιν εὐκόλως καὶ εὐχαρίστως, καὶ ἀνεγείρονται πάλιν ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς τὰ κεκρυμμένα πρὸ αἰώνων λείψανα τῆς Πλαστικῆς, τὰ ὅποια ἡ Εὐρώπη θαυμάζει ὡς τὰ ἀκρότατα τῆς τέχνης, ὡς ἔργα τῆς γλυφίδος τοῦ Φειδίου. Σχεδὸν αὐτόματα τὰ γιγαντιαῖα ταῦτα μάρμαρα ὑπέικουσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν τεκτόνων καὶ συναρμολογούνται, ὡς ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων τοῦ Ἀμφίωνος, πρὸς τοὺς ῥυθμοὺς τῶν ὕμνων, οἵτινες χαιρετοῦσι τὸν Βασιλέα.

Τοὺς ὕμνους τούτους ἤκουσαν αἱ προφυλάττουσαι σκιαὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες περιύπαντο περὶ τοὺς στύλους καὶ τὰ τείχη; Ἡσθάνθησαν ὅτι ὁ Ὄθων ἔρχεται; Ναί· ἡ χαροποιὰ αὕτη εἶδησις ἔφθασε καὶ μέχρις αὐτῶν, καὶ ἐπειδὴ ἡ παρουσία αὐτοῦ μόνον ἀγαθὸν δύναται νὰ φέρῃ διὰ πᾶν ὅ,τι ἡ Ἑλλὰς περιέχει ὠραῖον καὶ ἔξοχον, ἐπανῆλθον περιχαρεῖς καὶ εὐμενεῖς εἰς τοὺς ψυχροὺς τάφους των, ὅπου ἀπεκοιμήθησαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ῥυθμὸν, ὁ ὁποῖος ἐξήγειρεν αὐτὰς περιφόβους ἐκ τῆς ἡσυχίας των.

Ἡ Μεγαλειότης Σου ἐπάτησε σήμερον μετὰ τόσους αἰῶνας βαρβαρότητος πρῶτην φορὰν τὴν ἔνδοξον ταύτην Ἀκρόπολιν, βαίνουσα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δόξης, ἐπὶ

τῆς ὁδοῦ, ἦν διηλθον οἱ Θεμιστοκλεῖς, οἱ Ἀριστεῖδαι, οἱ Κίμωνες καὶ οἱ Περικλεῖς, καὶ τοῦτο εἶνε, καὶ πρέπει νὰ εἶνε εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ λαοῦ σύμβολον τῆς ἐνδόξου βασιλείας Σου, Μεγαλειότητε, καὶ πάσης ἀποφάσεως, ἦν ἔλαβες περὶ τοῦ βράχου τούτου.

Πάντα τὰ λείψανα τῆς βαρβαρότητος θέλουσιν ἐξαφανισθῆ, καθὼς ἐδῶ ὁμοίως καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος θέλουσι τεθῆ μὲ νέαν λάμπιν, ὡς σπερεὰ βάσις ἐνδόξου παρόντος καὶ μέλλοντος.

Τολμῶ ἤδη νὰ παρακαλέσω τὴν Μεγαλειότητά σου, ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος καὶ παντὸς τοῦ κόσμου νὰ δώσης εἰς τὸ πρῶτον μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ἀνεγείρεται πάλιν εἰς τὸν ἀναγεννηθέντα Παρθενῶνα, τὸν συνειθισμένον καθαγιασμόν, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην διαβεβαίωσιν ὅτι τὸ ἔργον θέλει ἐξακολουθήσει προαγόμενον καὶ ἐπιτυχάνον».

Εὐθὺς μετὰ τὴν τελετὴν ταύτην ὁ Ὅθων ἐπεσκέφθη τὸ σχολεῖον τοῦ Χίλ, καὶ κατόπιν ἀπῆλθε τῶν Ἀθηνῶν ἐξακολουθῶν τὸ ταξίδιον αὐτοῦ εἰς Ρούμελην. Ὁ Κλέντσε δὲ μετ' ὀλίγον χρόνον ἀπῆλθεν εἰς Γερμανίαν, ἀφοῦ ἔδωκεν ὅλας τὰς ὁδηγίας πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν, αἵτινες διεξήχθησαν κατόπιν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαιολόγου Λουδοβίκου Ῥός.

**

Ὁφείλομεν ἤδη νὰ προσθέσωμεν, περατώσαντες τὰ τῆς ἐορτῆς, ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐργάτης τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαιολογικῶν ἐργασίων, καὶ ὁ εἰσηγητὴς ἀναμφιβόλως τῆς τελεσεύσεως ἐορτῆς τῆς λιθοθεσίας· διότι ἐκ τοῦ προγράμματος καὶ τῆς ὅλης διακοσμῆσεως αὐτῆς δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι τὸ σχέδιον διεγράφη ὑπὸ Εὐρωπαίου ἀνδρός, καὶ ἐδόθη πρὸς ἐκτέλεσιν.

Ὁ Κλέντσε ὑπῆρξεν εἷς τῶν διασημοτέρων ἀρχιτεκτόνων τῆς Γερμανίας, ἣ δὲ φήμη αὐτοῦ ἦτο ἤδη ἀνεγνωρισμένη ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐγεννήθη τῷ 1784. Ἐσπούδασε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐν Βερολίῳ, ἐντεῦθεν ἐπεσκέφθη τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν μελετῶν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα αὐτῶν. Διέτριπεν ἰκανὸν χρόνον ἐν Παρισίοις, ἔνθα ἐφοίτησεν εἰς τὴν

Πολυτεχνικὴν σχολὴν. Μετὰ τὴν περιήγησίν του ἐν Ἰταλίᾳ διωρίσθη ἀρχιτέκτων τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Ἱερωνύμου τῆς Βεσιφαλίας. Τῷ 1815 ἐκλήθη εἰς Μόναχον ὡς ἀρχιτέκτων τῆς αὐλῆς, ἔνθα ἀνήγειρε τὸ ἀνάκτορον τοῦ δουκὸς Leuchtenberg, τὴν βασιλικὴν σχολὴν τῆς ἵππασίας καὶ ἕτερα κτίρια· τοιαύτη δὲ ἀπεδείχθη ἡ ἰκανότης αὐτοῦ, ὥστε τῷ 1819 διωρίσθη διευθυντὴς ὄλων τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων. Κυρίως ὅμως τὸ στάδιον τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1825 ὅτε ἀνέβη τὸν θρόνον τῆς Βαυαρίας ὁ Λουδοβίκος, ὁ ὁποῖος ἐνεκαίνισε νέαν περίοδον τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν ἐν Βαυαρίᾳ καταστήσας τὸ Μόναχον τὴν κατ' ἐξοχὴν πόλιν τῆς γερμανικῆς τέχνης. Ἔργα τοῦ Κλέντσε εἶναι ἡ Γλυπτοθήκη καὶ ἡ Πινακοθήκη, καὶ ὁ ναὸς τῶν Ἁγ. Πάντων, μνημεῖα, ἅτινα σήμερον ἀποτελοῦσι τὸν κυριώτατον κόσμον τοῦ Μονάχου. Πλὴν τούτων ὡσαύτως ἐν Μονάχῳ τὸ Ὁδεῖον, ἡ νέα πτέρυξ τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν, τὸ ἀνάκτορον τοῦ δουκὸς Μαξιμιλιανοῦ, ἡ ἀγορὰ καὶ ἄλλα μεγαλοπρεπεῖς ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, κυρίως ἐν τῇ ὁδῷ Λουδοβίκου. Τῷ 1830 ἐπεφορτίσθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου νὰ διαγράψῃ σχέδιον μνημείου, ὅπερ ἠθέλησε ν' ἀνεγείρῃ εἰς τὴν γερμανικὴν δόξαν, καὶ ὅπερ ὀνομάσθη Walhalla, ὁ Παράδεισος, κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Σκανδιναυῶν, ὅπερ ἐκτίσθη ἐπὶ λόφου 95 μέτρ. ὕψους ἀπέναντι τῆς Ῥατισβόνης (Regensburg), πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδαπανήθησαν 14 ἑκατομ. φλωρινίων, καὶ ὅπερ ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀξιοθαυμάστων μνημείων τῆς Εὐρώπης ὅλης. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἄποπτον μακρόθεν, ὁμοιάζει ἐξωτερικῶς πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἐσωτερικῶς δὲ πρὸς τὸν ἐν Ἀκράγαντι ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

Τῷ 1834 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως διαγράψῃ τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καθέδρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀλλ' εἶχεν ἐν ταύτῳ καὶ ἐτέραν ἐντολήν, τὴν τοῦ ἐκτάκτου *Κομισσαρίου* τῶν σταλέντων τότε Κόβελ καὶ Γκράϊνερ, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Μάουρερ καὶ Ἀβελ. Εἰς τὴν ἀποστολὴν δὲ ταύτην συνετέλεσαν, προτρέψαντες τὴν βαυαρικὴν κυβέρνησιν εἰς τοῦτο, οἱ πολυάριθμοι φίλοι τοῦ Ἀρμανσπεργ ἐν Μονάχῳ, καὶ οἱ ἔνθερμοι ἔπαινοι

τοῦ Παλμεστρινῶνος, ὅστις ἐθεώρει τὸν Ἄρμανσιπέργ ὡς μοχλὸν κατὰ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς.

Ὁ Κλέντσε τότε μετὰ τῶν δύο ἀπεσταλμένων κατέπλευσεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου συνηγήθη μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, εἴτα δὲ τὴν 30 Ἰουλίου ἔφθασαν εἰς Κόρινθον, καὶ ἐντεῦθεν μετέβησαν διὰ ξηρᾶς εἰς Ναύπλιον, ὅπου ὁ Κλέντσε ἐγνωστοποίησεν ἐπισημῶς εἰς τὸν Μάουρερ καὶ Ἄβελ ὅτι ἀνακαλοῦνται, ὅπερ αὐτοὶ εἶχον μάθει ὀλίγας ἡμέρας πρότερον.

Τὰ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Κλέντσε εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις.

Ἐκ Μονάχου ἀνεχώρησεν ὁ Κλέντσε εἰς Πετρούπολιν ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα Gaertner, ὅστις κατέπεισε τὸν βασιλέα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς τέχνης τοῦ μέσου αἰῶνος, ἐνῶ ὁ Κλέντσε ἦτο ὀπαδὸς τῆς κλασικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἐφαρμοζομένης μὲ πλήρη ἐλευθερίαν κατὰ τὰς νέας ἀνάγκας καὶ περιστάσεις. Ἐν Πετρούπολει εἰργάσθη περὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰσαάκ, καὶ κατόπιν εἰς τὴν ἴδρυσιν μεγαλοπρεποῦς μεγάρου πρὸς τοποθέτησιν τῶν τεχνικῶν συλλογῶν τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ Κλέντσε ἦτο καὶ ζωγράφος καλός, κυρίως τοπογράφος, συνέγραψε δὲ καὶ πολλὰ βιβλία ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ περιγραφικὰ ναῶν καὶ καλλιτεχνημάτων. Ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα δὲ σημειοῦμεν τὸ ἐξῆς «Aphoristische Bemerkungen gesammelt auf einer Reise nach Griechenland (Ἀφοριστικαὶ παρατηρήσεις συλλεχθεῖσαι ἐκ περιηγήσεως ἐν Ἑλλάδι), Berlin 1838. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰς γνώμας αὐτοῦ, τὰς θεμελιώδεις, ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ Κλέντσε ἀπεβίωσε τῷ 1864, ἡ δὲ πόλις τοῦ Μονάχου ἤγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα χαλκοῦν εὐγνώμονοῦσα πρὸς τὸν ἄνδρα, ὅστις κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖται ὁ ἐργάτης τοῦ σχεδίου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῆς διακοσμῆσεως.

Ἐν Ἀθήναις μηνὶ Ἰουλίῳ 1884.

Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΣ, ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι στὴν ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποκάλυψη καὶ διάσωση τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα, ἐν μέσω μάλιστα ποικίλων ἐμποδίων, δυσχερειῶν, ἀντιδράσεων καὶ περιπετειῶν, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διεδραμάτισε πρωταγωνιστικὸν πρόσωπο, ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ἔργο τῆς αὐτὸ νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν μεγάλων τῆς κατορθωμάτων.

Στὰ κατορθώματα αὐτὰ δὲν κατέστη δυστυχῶς δυνατὸν νὰ συναριθμηθῇ καὶ ἡ διάσωση ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ καὶ παραμονὴ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους τοῦ περιλαλήτου ἀγάλματος τῆς ἴδιας τῆς θεᾶς τῆς γεωργίας καὶ εἰδικώτερα τῶν σιτηρῶν, ἐπειδὴ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση καὶ ἀρχαιολογικὴ δραστηριοποίηση τῆς Ἐταιρείας εἶχεν ἀρπαχθῆ καὶ μετακομισθῆ ἀπὸ τὸν χῶρον ποῦ βρισκόταν μπροστὰ στὸ τελεστήριο στὸ μουσεῖο Fitzwilliam τοῦ Cambridge, ὅπου ἐκτίθεται μέχρι σήμερα.

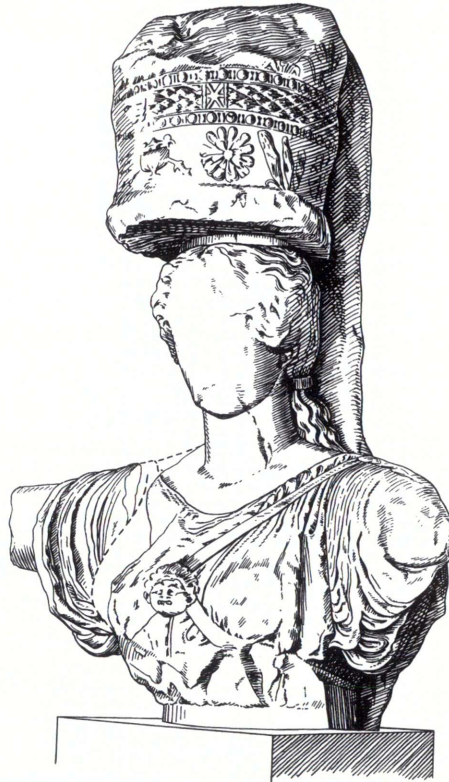
Στὶς περιπέτειες ποῦ ὑποβλήθηκε τὸ ἄγαλμα μέχρι ποῦ νὰ καταλήξῃ στὸ ξένο μουσεῖο μὲ τὶς ἐγκαταμειγνυόμενες σ' αὐτὲς λαϊκὲς ἀντιλήψεις ἀναφέρεται τὸ παρὸν μελέτημα, στὸ ὁποῖο εἰδικώτερα καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποκαλυφθῇ πῶς τὶς ἐβίωσαν καὶ τὶς ἀντιμετώπισαν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς μετακομιδῆς, ταυτὸν εἰπεῖν τὰ λαϊκὰ στρώματα μὲ τὴν ἀφελῆ πίστη καὶ τὴν δεισιδαίμονα διάνοια.

Ἄν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δεισιδαιμονία, ἡ *δελία* πρὸς τὸ *δαμόνιον*, ἡ ὁποία κατὰ τὰ ἄλλα συσκοτίζει τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ περιορίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του, ἔχει συντελέσει στὴν προκειμένη περίπτωσι στὴν διάσωση ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ καὶ τὴν λεηλασία (ἔστω καὶ προσωρινά, σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ποῦ ἐξετάζονται, σὲ μόνιμη βάση) μπορεῖ νὰ ἐκτιμῆσῃ καὶ ἀξιολογήσῃ στὸ μέτρο ποῦ ἐπιβάλλεται τὴν εὐεργετικὴ τῆς συμβολῆ. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ συνεξεταζόμενο μὲ τὰ λοιπὰ του λαϊκὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐλκύουν συνήθως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, δὲν καθι-

στᾶ, πιστεύω, περιττὰ τὰ ὅσα ἀμέσως κατωτέρω ἐκτίθενται καὶ ἰδοῦ περὶ ποίων πρόκειται.

Τὸ 1779-1804 περιηγήθηκε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον ὁ Ἕλληνας Eduard Daniel Clarke, διδάκτωρ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, γιὸς περιηγητῆ καὶ συγγραφέα καὶ ἐγγονὸς ἀρχαιολόγου.

Κατὰ τὴν περιήγησή του ὁ Clarke κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ, δηλ. νὰ συλῆσῃ, διάφορα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, τὸ σημαντικότερο ὅμως ἀπόκτημά του ὑπῆρξε ἓνα κολοσσιαῖο μαρμάρينو ἄγαλμα τῆς Κιστοφόρου Δήμητρας, οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγάλματος (εἰκ. 1), τὸ ὁποῖο καὶ ἐπέτυχε τελικὰ νὰ ἀποσπᾷ καὶ μεταφέρῃ ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς εὐρέσεώς του, τὰ προπύλαια τοῦ τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας,

Εἰκ. 1. Ἄγαλμα Δήμητρας (A. B. Cook, *Zeus*, 173).

στην Ἀγγλία. Πῶς ἀκριβῶς ἐξελίχθηκε ἡ δύσκολη γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς αὐτῆ ἐπιχείρηση διηγείται ὁ Clarke στὸ χρονικό του, ποῦ κυκλοφορήθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1810 καὶ 1822. Τὴν ὅλη περιγραφή βρίσκει κανεὶς σήμερα πρόχειρη στὸ ἔργο τοῦ Κυριάκου Σιμοπούλου, *Ξένοι ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα*¹.

Τὴν διήγηση αὐτῆ τοῦ Clarke, ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑλευσίνα, μὲ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐθεώρησε ὡς παράδοση μὲ τὴν συμβατική, εἰδικὴ λαογραφική, ἔννοια τοῦ ὄρου – ὅπως πράγματι καὶ εἶναι, ἀφοῦ περιλαμβάνει μυθικὰ στοιχεῖα, συνδέεται μὲ συγκεκριμένον τόπον, χρόνον, ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ πιστεύεται ὡς ἀληθινὴ καὶ ἐν πολλοῖς πραγματικὴ – καὶ τὴν κατεχώρισε μὲ τὴν προσθήκη μερικῶν στοιχείων ἐξ ἄλλων πηγῶν² στὸ περιοπούδαστο δίτομο ἔργο του *Παραδόσεις* καὶ εἰδικώτερα στὴν κατηγορία *Ἀρχαῖα κτῖρια καὶ μάρμαρα*, μὲ τὴν ἀκόλουθη μορφή καὶ διατύπωση.

«Σ ἓνα ἀλῶνι ἔς τὴ Λεψίνα ἦταν ἓνα μαρμαρένο ἄγαλμα, ποῦ προστάτευε τὸ χωριὸ καὶ μὲ τὴ βοήθειά του πῆγαιναν πάντα καλὰ τὰ γεννήματα. Κάθε γιορτῆ τοῦ ἄναβαν καντῆλι, καθὼς ἔς τὰ εἰκονίσματα. Κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ τὸ πάρῃ, ὅποιος ἐδοκίμαζε νὰ τὸ κουνήσῃ ἀπὸ κεῖ ποῦ ἦταν στημένο, τοῦ κοβότανε τὸ χέρι. Μιὰ φορὰ τὸ πῆραν Φράγκοι, καὶ τὸ τραύξαν ὡς τὸ γιὰλὸ καὶ ἤθελαν νὰ τὸ φορτώσουν, ἀλλὰ τὴ νύχτα ἐγύρισε μοναχὸ τοῦ ἔς τὴ θέση του.

Ἦξευραν ὅλοι πῶς ἂν τὸ ἔβαναν σὲ καράβι νὰ τὸ πᾶν ἀλλοῦ, τὸ καράβι θὰ βούλιαζε. Ὅμως κατώρθωσαν νὰ τὸ πάρουν οἱ Ἑγγλέζοι ἔς τὰ 1801, ἀφοῦ ἔδωκαν πολλὰ χρήματα ἔς τοὺς Τούρκους. Τὴν παραμονὴ τῆς ἡμέρας ποῦ ἤθελε νὰ τὸ πάρουν, ἓνα βόιδι ἔκοψε τὸ ζυγὸ, ἐχούμησε καταπάνω ἔς τὸ μάρμαρο καὶ τὸ χτύπησε μὲ τὰ κέρατά του, κί ἀποκεῖ ἀπολύθη μουγκρίζοντας ἔς τὸν κάμπο. Οἱ χωριανοὶ κατάλαβαν πῶς θὰ τοὺς εὔρη μεγάλο κακὸ ἂν τὸ ἀφήσουν, καὶ δὲν ἤθελαν, κ' ἔλεγαν πῶς θὰ καταστραφοῦν τὰ γεννήματά τους. Ἀλλὰ οἱ Ἑγγλέζοι τοὺς ἔπεισαν πῶς δὲ θὰ πάθουν τίποτα· καὶ τὴν ἄλλη ἡμέρα τὸ πρωῖ, ἔβαλαν τὸν παπᾶ μὲ τὸ πετραχηλὶ καὶ πρῶτος μὲ τὴν ἀξίνα ἔσκαψε τὸ χῶμα ποῦ ἦταν γύρω ἔς τὸ μάρμαρο. Τὸ σήκωσαν λουπόν, τὸ φόρτωσαν ἔς τὸ καράβι τοὺς καὶ τὸ πῆγαν ἔς τὴν Ἀγγλία κ' ἐκεῖ τὸ βάλαν ἔς ἓνα μου-

σεῖο. Τὸ καράβι ὅμως ποῦ τὸ φόρτωσαν πραγματικῶς ἔπεσε ὄξω, κ' ἐχάθηκε.

Τὸν ἄλλο χρόνο ἦταν καλὴ σοδειὰ καὶ οἱ χωριάταις ἐπίστεψαν πῶς τὸ ἄγαλμα θὰ γυρίσῃ πάλι. Ὑστερα ἦρθαν δύστυχοι χρόνοι καὶ εἶδαν πῶς αὐτὸ ἦταν γιατί ἄφησαν νὰ τοὺς πάρουν τὸ ἄγαλμα»³.

Πέρα τῆς παραδόσεως, ὅπως τὴν καταχωρίζει στὸ ἔργο του ὁ Ν. Γ. Πολίτης, στὴν διήγηση τοῦ Clarke ὑπάρχουν μερικὲς ἀκόμη, περισσότερο ἢ λιγότερο, ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες ἢ διηγηματικὲς παραλλαγές, ὅπως τὶς ἀναφέρει ὁ Σιμόπουλος – ποῦ ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ ἄλλους μὲ τὴν παράθεση μάλιστα ἐνίοτε τῶν πρωτοτύπων σχετικῶν ἀποσπασμάτων – οἱ ἀκόλουθες.

Τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ σωρὸ κοπριάς. Γύρω του ὑπῆρχαν πολλοὶ σωροὶ κοπριάς, ποῦ προωρίζονταν γιὰ τὴν λίπανση τῶν ἀγρῶν.

Οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ χωριοῦ, ποῦ ἦταν χτισμένο στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἐλευσίνας, θεωροῦσαν τὸ ἄγαλμα ἱερό, ἀποδίδοντας σ' αὐτὸ καὶ τὴν εὐφορία τῆς γῆς. Ἄν τὸ ἔχαναν, θὰ ἀκολουθοῦσε μεγάλη συμφορά.

«Στὴν προσήλωσι τῶν κατοίκων καὶ τὴν δεισιδαιμονία τους ὠφειλόταν ἡ σωτηρία τοῦ ἀγάλματος». Ὅλες οἱ προσπάθειες ποῦ ἔγιναν γιὰ μετακίνησή του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ εἶχε ἀπὸ προηγούμενο περιηγητὴ (Spon) γιὰ πρώτη φορά (1676) ἐπισημανθῆ⁴ ἀπέβησαν ἄκαρπες λόγω τῆς πεισματώδους ἀντιδράσεως τῶν κατοίκων.

Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τοῦ βοδιοῦ (ταύρου), ποῦ ὁ Clarke τὸ χαρακτηρίζει ἀτύχημα, τὸ ὁποῖο λίγο ἔλειψε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐπιχείρησι, ὁ περιηγητὴς σημειώνει ἐπὶ πλέον: «Ἐνα μουρμούρισμα ἀνατάραξε τὸ πλῆθος. Ἐτρεξαν καὶ κάμποσες γυναῖκες, ὁ θόρυβος μεγάλωνε. Καθένας ἔλεγε τὸ δικό του. Ἄν φύγῃ τὸ ἄγαλμα, δὲν θὰ κάρπιζαν τὰ χωράφια. Πέρασαν πολλὲς ὥρες γιὰ νὰ κατασιγᾶσουν οἱ φόβοι καὶ νὰ ἡρεμήσουν τὰ πνεύματα».

Καὶ ὅταν εἶχε ἀποφασισθῆ ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀγάλματος, ἀφοῦ, κατὰ τὴν συνηθισμένην πρακτικὴν τῆς ἐποχῆς, ὁ Clarke κατώρθωσε νὰ ἐφοδιασθῆ μὲ φιρμάνι, στὴν συγκεκρι-

μένη περίπτωση τοῦ βοεβόδα τῶν Ἀθηνῶν, στήν ἀρχή οἱ πολυάριθμοι ἐργάτες πού ἐπρόκειτο νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν μεταφορά του ἀπρακτοῦσαν γύρω ἀπό αὐτό. Κανένας δέν τολμοῦσε νά ἀρχίσῃ, ἐπειδὴ ἐπίστευαν ὅλοι ὅτι τὸ χέρι πού θὰ ἄγγιζε τὸ ἄγαλμα γιά νά τὸ μετακομίση θὰ ἔπεφτε. Ἡ εὐλάβεια ἦταν γενική.

Ὁ Clarke προσθέτει τέλος καὶ τὴν λεπτομέρεια ὅτι τὸ καράβι πού μετέφερε τὸ ἄγαλμα (τὸ Princess) ἐναυάγησε ἀργότερα στὸ Beachy Head, ἀλλὰ τὸ ἄγαλμα σώθηκε.

Μὲ τὰ συμπληρωματικὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἡ μορφή τῆς παραδόσεως παρουσιάζεται θεματικὰ διηυρυμένη καὶ ἔτσι περισσότερο ὀλοκληρωμένη.

Λόγω τῶν πολλῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ὁ περὶ τὰ σχετικὰ ζητήματα προΐδεασμένος ἐρευνητὴς θὰ μπορούσε νά διερωτηθῇ, ἂν στήν προκειμένη περίπτωση ἔχωμε νά κάμωμε μὲ μία μόνον συγκεκριμένη παράδοση, ἢ μὲ πολλές μαζί, ἐπειδὴ ἡ δημώδης παράδοση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ παραμῦθι, ἀποτελεῖται συνήθως ἀπὸ ἓνα ἐπεισόδιο. Τὸ ὅτι τὰ ἐπεισόδια εἶναι πολλά, τὰ ὁποῖα ὁμως σχετίζονται μεταξύ των – στὸ παραμῦθι εἶναι μᾶλλον ἀπομονωμένα– προσδίδουν στήν ὅλη διήγηση τὸν χαρακτήρα ἐνιαίας παραδόσεως.

Ἐξ ἄλλου ἡ συσσώρευση τόσων ἐπεισοδίων δὲν στερεῖται σημασίας. Ἀποβλέπει σὲ ἓνα συγκεκριμένον σκοπόν, πού δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ νά ἐξάρῃ τὴν πολὺ ἀρνητικὴ γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς πλευρά, ἀληθινὸ ἀνοσιούργημα, τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς καὶ τὴν ἀφοσίωση καὶ πίστη τῶν κατοίκων στήν σημασία τῆς παραμονῆς στὸν τόπον τῆς Ἐλευσίνας, τῆς ὁποίας τὴν γεωργικὴ παραγωγή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ εὐετηρία καὶ τελικὰ ἡ ἐπιβίωσή του, προστατεύει.

Τὸ φαινόμενο τῆς συσσωρεύσεως παρατηρεῖται συχνὰ προκειμένου περὶ διοσημιῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ θεοσημιῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χριστιανικούς. Ἡ συσσώρευση τῶν σημείων ἀποβλέπει ἀκριβῶς στήν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξάραση τῆς τραγικότητος ἐνὸς ἀρνητικὰ σημαντικοῦ, ἱστορικῶς βεβαιωμένου, συμβάντος. Ἄς σημειωθῇ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια τῆς παραδόσεως θὰ μπορούσαν

νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς θεοσημίες, τῶν ὁποίων τὰ ἀντίστοιχα μαρτυροῦνται σὲ ἀρχαῖες καὶ βυζαντινὲς πηγές.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὸν Β΄ τόμον τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του (ἀρ. 139) πέρα τῆς ἀπλῆς μνείας τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὴν παράδοση, παραθέτει συντομώτατες καὶ θὰ ἔλεγα περιορισμένου ἐνδιαφέροντος σημειώσεις. Συγκεκριμένως περιορίζεται νὰ μνημονεύσῃ τὴν πληροφορία τοῦ Lenormant ὅτι οἱ χωρικοί, ποὺ ἦταν μὲν Ἀρβανῖτες ἀλλὰ ἦταν ἀσφαλῶς φορεῖς τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, ὠνόμαζαν τὸ ἄγαλμα Ἀγία Δήμητρα καὶ προσῆγαν σ' αὐτὸ στεφάνια⁵, κάνει λόγο γιὰ τὴν μετακόμισή του στὴν Ἀγγλία καὶ γιὰ τὸ ναυάγιο τοῦ πλοίου ποὺ τὸ μετέφερε καὶ τὴν παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ διάσωσή του.

Ἄλλὰ τὸ περιεχόμενο τῆς παραδόσεως γιὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας μὲ τὰ ἐπὶ μέρους ἀπροσδοκῆτως πολλὰ, ποικίλα καὶ ἐνδιαφέροντα, ὅπως θὰ φανῆ, στοιχεῖα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ κατανοηθῆ ἀπὸ λεπτομερέστερο σχολιασμό, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπιχειρεῖται ἀμέσως κατωτέρω.

Στὴν παράδοση, κυρίως ὅμως σὲ ἓνα μῦθο, μᾶλλον παραμῦθι, ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο, ποὺ σχετίζεται μὲ αὐτὴν, ἔχουν ἀναφερθῆ μερικοὶ ἐρευνηταί, Ἕλληνες καὶ ξένοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν προβῆ σὲ διάφορες ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις⁶. Μὲ δεδομένο ὅμως ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μεγάλοι θεοί, μὲ τὰ ὀνόματά των μάλιστα, ὅπως ἐν προκειμένῳ τῆς Δήμητρας, δὲν ἔχουν γενικῶς μέσω τῆς στοματικῆς παραδόσεως ἐπιβιώσει⁷, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ πυρήνας τοῦ παραμυθιοῦ μὲ τὸν πρωταγωνιστικὸν ρόλον τῆς Δήμητρας καὶ μὲ τὴν μνείαν τοῦ ὀνόματός της (ὄχι βέβαια τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια) εἶναι γνήσια λαϊκός, εἶναι δηλ. ἐπιβίωση ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέσω μιᾶς συνεχοῦς καὶ ἀδιάλειπτης παρουσίας καὶ λειτουργίας, ἢ ἂν ἀποτελῆ ἀναβίωση κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μὲ τὴν παρεμβολή (ἡμι)λογίων, τοῦ σχολείου ἢ μὲ ὁποιονδήποτε ἄλλον τρόπον. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν ἀναφέρει σχετικὰ τίποτε ἀπολύτως παρὰ τὸ ὅτι τὸ θέμα γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ μῦθου εἶχε τεθῆ παλαιότερα ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἄλλους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Bernhardt Schmidt, στὸν ὁποῖον ἐν τούτοις καὶ ὁ ἴδιος παραπέμπει, ὅπως ἔχω ἀνωτέρω σημειώσῃ. Ἡ σιωπῆ, ἂν δὲν ὀφεί-

λέται σὲ ἄλλον, τυχαῖον ἴσως, λόγο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ δημιουργὸς τῆς ἐπιστήμης τῆς λαογραφίας στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶχε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς παραδόσεως⁸, τουλάχιστον ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἔχει στὸ ἔργο του καταχωρίσει (περὶ τοῦ θέματος βλ. ἐκτενῶς κατωτέρω).

“Ὅσον ἀφορᾷ στὰ ἐπὶ μέρους θέματα:

1. Ὁ κίνδυνος ἀποκοπῆς τοῦ χεριοῦ τῶν ἐπιχειρούντων νὰ ἀποσπάσουν τὸ ἄγαλμα

Σὲ εὐρύτατο κύκλο παραδόσεων, κυκλουμένων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους (παγανιστικὲς) μέχρι καὶ σήμερα ἀκόμη (χριστιανικὲς), γίνεται λόγος περὶ τιμωρίας ἱεροσύλων, ποὺ κατὰ ποικίλους τρόπους ἐκδηλώνουν τὴν ἀσέβειά των σὲ ἀγάλματα ἀρχαίων θεῶν, τιμωμένων ἡρώων κλπ. ἢ σὲ εἰκόνες Ἀγίων.

Μία ἀπὸ τὶς παραδόσεις αὐτὲς ἔχει εἰδικὰ ὡς θέμα τὴν ἀποκοπὴν τῶν χεριῶν τῶν ἱεροσύλων, ποὺ ἀγγίζουν μὲ σκοποὺς δολίους τὰ σεβάσματα τῶν πιστῶν.

Στὴν περίπτωση ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ διαμορφωτὴς τῆς ὑπὸ συζήτησιν παραδόσεως δὲν θὰ χρειάσθηκε νὰ μοχθήσῃ γιὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ πρότυπό του καὶ νὰ προβῆ στὴν ἀναγκαία προσαρμογὴ του στὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας. Τὸ εἶχε πολὺ πρόχειρο καὶ αὐτὸ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν κατὰ θαυμαστὸν τρόπο ἀποκοπὴ τῶν χεριῶν τοῦ Ἑβραίου, ποὺ κατὰ τὴν Κοίμησιν ἐπεχείρησε νὰ ἀγγίξῃ γιὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὸ σκῆνωμα τῆς Παναγίας, ἓνα ἐπεισόδιο γνωστότατο καὶ λαϊκώτατο.

Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὄχι στὴν κανονικὴ ἀλλὰ στὴν ἀπόκρυφον παράδοση, ἔχει ὁμως υἰοθετηθῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐντάσσεται στὴν θρησκευτικὴ τῆς παράδοση, ἀφοῦ γίνεται ἀναφορὰ σ’ αὐτὸ ἔστω καὶ ὡς δημῶδες μᾶλλον διήγησιν ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρες, ὅπως ὁ μέγας θεολόγος τοῦ Η΄ αἰ. καὶ οἰκουμενικὸς διδάσκαλος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα αὐτόν, κατὰ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου παρῆσαν καὶ Ἰουδαῖοι ...Οὐχ’ οἷον δέ, ὥσπερ ὄψω παράρτημα, τὸ τοῖς τῶν πολλῶν περιφερόμενον χεῖλεσιν (ἢ φράση δηλώνει τὸν λαϊκὸν χαρακτήρα τῆς διηγήσεως) προσμίξαι τῷ διηγήματι. Φασὶ γάρ (δηλ. οἱ πολλοί, ὁ λαὸς) οἱ τὸ

μακάριον σῶμα τῆς θεομήτορος αἴροντες, Ἑβραϊὸν τινα τῆς ἀμαρτίας δοῦλον ... θρασεῖα ρύμη καὶ ἀλογίστῳ φερόμενον ... καὶ ἀμφοῖν τοῦ κραββάτου ταῖν χεροῖν μανικῶς καὶ ἐκφρό-
νως δραξάμενον καθέλκειν εἰς τοῦδαφος ... Ἐκλελοιπέναι γὰρ αὐτὸν τὰς χεῖρας διαγορεύουσι (ἐνν. πάλιν οἱ πολλοί). Καὶ ἦν ἰδεῖν τοῦ ἀτόπου τολμήματος τὸν αὐτόχερα ἀθρόον δεικνύ-
μενον ἄχειρα⁹.

Ἄλλὰ ὁ δημιουργὸς τῆς προσαρμογῆς τῆς ἐν λόγῳ παρα-
δόσεως στὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας γιὰ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ
χειοῦ τοῦ ὁποιοῦ θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ τὸ μετακινήσῃ δὲν ἦταν
ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζῃ οὔτε τὸ ἀπόκρυφο κείμενο οὔτε τὸ κεί-
μενο τοῦ Δαμασκηνοῦ, μὲ δεδομένον ὅτι ἡ διήγησις ἔχει περι-
ληφθῆ στὸν περίφημον «Θησαυρὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ
Στουδίτου», ποῦ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1528 (ἀπὸ τότε
ἐγνώρισε πολλὲς ἐκδόσεις) καὶ ὑπῆρξε πολὺ προσφιλὲς ἀνά-
γνωσμα, λόγῳ καὶ τῆς ἀπλῆς γλωσσικῆς του μορφῆς, τῶν
προπάππων μας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας¹⁰.

Ἄλλὰ ἡ διήγησις ἔχει περιληφθῆ καὶ στὸ διαβόητο ἔργο
τοῦ μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, ποῦ ἐκδό-
θηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Βενετία τὸ 1641 καὶ γνώρισε πολ-
λὲς μετατυπώσεις ἀπὸ τὸ 1664¹¹. Τὸ βιβλίον αὐτὸ γραμμένο
στὴν ἀπλὴ λαϊκὴ γλῶσσα ἀπετέλεσε ἐπὶ δύο αἰῶνες σπουδαί-
οτατο ψυχοφελὲς ἀνάγνωσμα τῶν Ἑλλήνων καὶ συνετέλεσε
στὴν δημιουργία πολλῶν παραδόσεων ὅχι μόνον στὸν Ἑλλη-
νικὸ ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους λαούς. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα συντή-
ρησαν ἀσφαλῶς τὴν παλαιὰν παράδοσι τῆς ἐκκοπῆς τῶν
χειρῶν τοῦ Ἑβραίου.

Καὶ πέρα ὅμως ὄλων αὐτῶν τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ ἔχει ἀρχίσει
νὰ ζωγραφίζεται σὲ πολλὲς ἀπεικονίσεις τῆς Κοιμήσεως ἀπὸ
τὸν ΙΒ΄ καὶ ΙΓ΄ αἰῶνα, γιὰ νὰ περιληφθῆ ἐπὶ πλέον στὴν περι-
φημῆ *Ἐρμηνεῖαν τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης* τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ
Φουρνᾶ¹² καὶ βέβαια νὰ τὸ παρατηρῆ κανεὶς πολὺ ἄνετα σὲ
πολλὲς ἀρχαιότερες ἀλλὰ καὶ σύγχρονες φορητὲς ἢ μὴ εἰκόνες
στοὺς ναοὺς τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ νὰ διδάσκεται ἀναλόγως,
ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ ἀναπαράγῃ προφορικῶς ἢ γραπτῶς μὲ τὴν
μορφὴν δημῶδους παραδόσεως προσαρμῶζοντάς το στὰ ἐκά-
στοτε δεδομένα. Τέτοιες διηγήσεις δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ τὰ

Συναξάρια τῶν Ἁγίων. Ἔτσι στοῦ Συναξαρίου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους (Φεβρ. 10) «ὁ ἡγεμὼν Λουκιανός... ἐπεχείρει νὰ ξεοχίση τὸν ἅγιον μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας, καὶ παρευθὺς ἐκόπησαν αἱ χεῖρές του»¹³. Θαῦμα ἀποκοπῆς χεριοῦ ἱεροσούλου πιστεύεται ὅτι συνέβη καὶ στὴν Θήρα τὸ 1941¹⁴, ἐνῶ ἀκόμη σκληρότερη τιμωρία ὑπέστη ἱερόσουλός, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ παράδοση ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα Ἀργολίδας τῆς ἐπαρχίας Ναυπλίας (πρὸ τοῦ 1953 Μέρμπακας) ἐπεχείρησε τὴν νύχτα νὰ μετακομίση ἓνα ἄγαλμα χτισμένο στὸν τοῖχο τῆς παλιάς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας, «ποὺ κανεῖς δὲν κοτᾶ νὰ τὸ βγάλῃ... Τὴν ἄλλην ἡμέρα τὸν βρήκανε ξερὸ ἀπὸ κάτου ἀπὸ τὸ ἄγαλμα»¹⁵. Ἡ σύνδεση τοῦ ἀγάλματος μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ ἐξαοφάλιζε τὴν ἀπαραίτητη ἱερότητα.

2. Ἡ ἀρπαγὴ τοῦ ἀγάλματος καὶ ἡ ἐπάνοδος του στὸν τόπον ἀποσπάσεώς του

Ὅτι τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ εἶναι πλάσμα δεισιδαίμονος πίστεως καὶ φαντασίας εἶναι αὐτονόητο. Τὸ ὅτι κατὰ τὸν Clarke εἶχαν γίνῃ προσπάθειες γιὰ τὴν μετακίνηση τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ εἶχε ἀνακαλυφθῆ (1676), ἀλλὰ λόγω τῆς ἀντιδράσεως τῶν κατοίκων εἶχαν ἀποτύχει, θὰ μπορούσε νὰ ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Καμμία μαρτυρία ὅμως δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ ἐπιβεβαιώη τὸ ὅτι τὸ ἄγαλμα εἶχε ποτὲ μετακινηθῆ.

Τελικῶς, καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ μυθικὴ παράδοση, στὴν ὁποία ὑπόκειται ἡ πίστη ὅτι τὰ ἄγαλματα εἶναι ἔμψυχα, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ ἐκτενέστερη ἀναφορὰ ἀμέσως κατωτέρω. Πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμενος στοῦ θέμα τῆς κατὰ τρόπον ὑπερφυσικὸν ἐπανόδου τοῦ ἀγάλματος στὴν θέση του παρατηρῶ ὅτι ἡ παράδοση αὐτὴ δὲν εἶναι οὔτε μοναδικὴ οὔτε μεμονωμένη. Συναφεῖς παραδόσεις εἶναι γνωστὲς καὶ ἀπὸ ἄλλες Ἑλληνικὲς περιοχάς. Ἔτσι σύμφωνα μὲ μίαν ἀπὸ αὐτὲς ἀπὸ τὴν Λάμψακο, κωμόπολη ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς τῶν Δαρδανελλίων, τὴν ὁποίαν ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἀντλεῖ ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα, «ἀπόξω ἀπὸ τὴ Λάμψακο εἶναι καμμιά δωδεκαριὰ μαρμαρένιες κολόνες γκρεμισμένες χάμω. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἐσῆκωσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὶς ἔφεραν εἰς τὴ χώρα γιὰ νὰ τὶς

βάλουν εις ἓνα τζαμί, ὅπου ἔχτιζαν. Ἐπὶ τὴν νύχτα ἀφανίστηκαν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ εὐρέθησαν τὴν ἄλλην ἡμέρα εἰς τὴν πρώτην τους θέσιν, χωρὶς νὰ ἠξεύρη κανεὶς πῶς ἐγένε αὐτό. Τὸ θάμα ὅμως ἐγένε γιὰ τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦταν χτισμένη εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἐκκλησία καὶ οἱ κολόνες ἦσαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐκκλησία»¹⁶.

Σύμφωνα μὲ ἄλλη παράδοση ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, τὴν ὁποία ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἀντλεῖ ἐπίσης ἀπὸ περιηγητικὸν κείμενον, δέκα δώδεκα μαρμαρένιες κολόνες «πολλοὶ πασιάδες καὶ μολάδες καὶ καδηδες τὶς ἐσήκωσαν πολλὰς φορὰς ἀπὸ κεῖ καὶ τὶς ἔφεραν μέσα εἰς τὴν χώρα γιὰ νὰ τὶς βάλουν σὲ κανένα χτίριον πῶχτιζαν. Ἐπὶ τὴν νύχτα σηκωνόνταν πάντα οἱ κολόνες ἀπὸ κεῖ πού τὶς πῆγαιναν καὶ γύριζαν εἰς τὴν πρώτην τους θέσιν. Τὸν περασμένον χρόνον τὶς ἐπῆρε πάλιν ἓνας καδηδης. Τὴν νύχτα ὅμως εἶδε ἓνα καβαλλάρη πού κρατοῦσε ἓνα κοντάρι μακρὸν καὶ τὸν φοβέρισε πῶς θὰ τὸν σκοτώσῃ, ἀν δὲν τοῦ βανε ὄρκον πῶς θὰ τὶς πάγῃ νὰ τὶς βάλῃ εἰς τὴν θέσιν τους. Ὁ καδηδης ἐφοβήθη καὶ ὠρκίσθη νὰ κάμῃ ὅ,τι τοῦ παράγγειλε ὁ καβαλλάρης. Καὶ πραγματικῶς τὴν ἄλλην μέρα τὶς πῆγε εἰς τὸν τόπον, πού τὶς εἶχε πάρει»¹⁷.

Ἐπιπλέον εὐρύτερα διαδεδομένες εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον ἀπαντοῦν θεματικὰ παρόμοιαι παραδόσεις, σὺν ὁποῖαι γίνεται λόγος γιὰ εἰκόνας Ἁγίων πού μετακινουῦνται αὐτοβούλως κατὰ τὸν τρόπον θαυμαστῶν ἀπὸ τὸ μέρος πού τὶς τοποθετοῦν ἐγκαθιστάμενες μὲ δικὴν τῶν ἐκλογῆν σὲ τόπον ὅπου κτίζεται ἐκκλησία ἢ μονὴ πρὸς τιμὴν τοῦ ἱστορουμένου σ' αὐτὰς Ἁγίου.

Μιὰ τέτοια παράδοση ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Διοικητὴς εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του, εἰς τὸ ὅποῖον ἐκθέτει μὲ λεπτομέρειαι τὰ γεγονότα τῆς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Βενετῶν τὸ 1715, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος εἶχε παρακολουθήσει. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀχειροποίητην εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γοργοπάκουσ (Γοργοεπηκόου), ἢ ὁποία φυλασσόταν ἄλλοτε εἰς τὴν Κορώνην. Ἡ εἰκόνα ἐγκατέλειπε ἐπανειλημμένα τὴν Κορώνην καὶ ἐρχόταν εἰς βουνόν, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου οἱ προύχοντες ἔκτισαν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐγκατέστησαν ἐκεῖ, πού ἡ ἴδια ἐπιθυμοῦσε¹⁸.

Συναφεῖς ὅμως παραδόσεις θαυμαστῆς μετακινήσεως εἰκόνων, οὐσιαστικὰ ἐπανάδου τῶν εἰκόνων πού ἐπιθυμοῦν νὰ μείνουν ἀπὸ τὸν τόπον ὅπου οἱ πιστοὶ τὶς τοποθετοῦν, ὅπως

μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας, ἔχουν καταγραφῆ στὴν Κίμωλο, τὴν Λέοβο, τὴν Λευκάδα, τὴν Λέρον, τὸν Βαθύλακκο Καρδίτσας, τὴν Νάξο, τὸ Καλέτζι Ἰωαννίνων, τὴν Κύπρο¹⁹, τὸ Λαοίθι καὶ τὸ Ἡράκλειο Κρήτης, τὸ Φανάρι Καρδίτσας καὶ τὰ Ἄγραφα²⁰ καὶ ἀσφαλῶς εἶναι γνωστὲς καὶ ἄλλοι²¹.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τώρα τῆς ἐμψυχώσεως τῶν ἀγαλμάτων, καὶ μάλιστα τῶν λατρευτικῶν, ἢ ὅποια ἐπιτρέπει σ' αὐτὰ ἐκτὸς τῶν ἄλλων (ὠχριοῦν, αἱματώνονται, κλαίουں, ἰδρώνουν, προσημαίνουں ἐπικείμενα γεγονότα κλπ.) νὰ μετακινου̑νται ἀπὸ μόνᾳ τῶν, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρας, πὸ ἐδῶ ἐνδιαφέρει, σημειῶνω ὅτι ὅπως ἔχω ἤδη παρατηρήσει στὴ μνημονευθεῖσα παλαιότερη μελέτη μου γιὰ τὶς εἰκόνες Ἁγίων πὸ δεσμεύονται, βάση δημιουργίας τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἀποτελοῦν νόμοι παγκοσμίως ἰσχύοντες τῆς φαινομενολογίας τῆς θρησκείας περὶ ἐμψυχώσεως τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἢ εἰκόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἄψυχο ἀπεικόνισμα ἰσχύει ἀντὶ τοῦ παρισταμένου θεοῦ ἢ Ἁγίου.

Τέτοιου εἶδους διηγήσεις αὐτόματης μετακινήσεως ἀγαλμάτων παραδίδουں ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος, ἀρχαῖα σχόλια στὸν Πίνδαρο, ὁ Πανσανίας, ὁ Λουκιανός, κ.ἄ.²², κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους οἱ Βίοι καὶ τὰ Συναξάρια τῶν Ἁγίων, Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ οἱ δημῶδεις παραδόσεις.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις γιὰ νὰ μὴ μετακινου̑νται τὰ ἀγάλματα καὶ οἱ εἰκόνες καὶ νὰ ἐγκαταλείπουں ἔτσι τοὺς τόπους, τῶν ὁποίων πιστεύεται ὅτι εἶναι προσιάτες, δεσμεύονται, δέονται, κλπ., κατὰ ὅποιονδήποτε τρόπο καὶ καθελώνονται²³.

3. Ἡ μαντεία γιὰ τὸν καταποντισμὸν τοῦ μετακομίζοντος τὸ ἄγαλμα πλοίου

Ἡ πρόβλεψη γιὰ τὸν καταποντισμὸν τοῦ πλοίου ἦταν, κατὰ τὴν παράδοση, καθολικὴ (τὸ ἤξευραν ὅλοι) καὶ ἐπαληθεύτηκε. Τὴν καταβύθιση ὁ Clarke τὴν ἀποδίδει σὲ σύμπτωση.

Ὅτι τὸ γεγονὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πραγματικὸ εἶναι ἀπολύτως βέβαιο, μὲ δεδομένον ὅτι πολλὰ πλοῖα μεταφέροντα σὲ χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀρχαῖα γλυπτὰ καὶ ἄλλα ἀρ-

χαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀντικείμενα, λεηλατηθέντα ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν χῶρο, λόγω κυρίως θαλασσοταραχῆς ἐβυθίσθησαν καὶ παρέσυραν στὸν βυθὸ καὶ τὸ πολύτιμο φορτίο των. Ἄλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας σώθηκε, πρᾶγμα ποῦ ἐξαναγκάζει τὸν περιηγητὴν, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐκφρασθῇ ὀρθολογικά, νὰ δικαιολογήσῃ τὸ γεγονός μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι τὸ πλοῖον ἐβυθίστηκε ἀργότερα, δηλ. ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ἐκτελέσει τὴν ἀποστολὴν του.

Ὅμως, καὶ πάντοτε κατὰ τὴν ἄποψή μου, τὸ γεγονός στὴν οὐσία του δὲν σχετίζεται τόσο μὲ τὴν πραγματικότητα ὅσο μὲ τὴν λαϊκὴ πίστιν καὶ δεισιδαιμονία. Τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας ποῦ ἐνσάρκωνε τὴν ἴδια τὴν θεὰ τῆς γεωργίας καὶ τῶν δημητριακῶν ἦταν, ὅπως πολλὰς φορὲς ἔχει ἀναφερθῆ, ἱερό, ἦταν τελικὰ ὅ,τι πρὸ πολύτιμο πρᾶγμα ὑπῆρχε στὴν γεωργικὴ περιοχὴ τῆς Ἐλευσίνας καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἄρπαγες ποῦ θὰ τὸ ἰδιοποιούνταν καὶ θὰ ἐπιχειροῦσαν νὰ τὸ μεταφέρουν ἔπρεπε νὰ τιμωρηθοῦν σκληρὰ μὲ τὴν καταβύθισιν τοῦ πλοίου. Οὐσιαστικὰ πρόκειται ἐδῶ περὶ μιᾶς παραδόσεως συναφοῦς μὲ ἄλλες, ποῦ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν εὐσεβῆ Ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ ἀνάλογες περιπτώσεις.

Ἀπὸ αὐτὲς ἡ πρὸ διαδεδομένη καὶ ἄρα πρὸ γνωστὴ στὰ λαϊκὰ στρώματα ἦταν ἀσφαλῶς ἡ παράδοσις γιὰ τὴν καταβύθισιν τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖο μετέφερε στὴν Δύση τὴν Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας, γιὰ νὰ τὴν προφυλάξῃ νὰ μὴ μολυνθῆ κατὰ τὴν Ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς ἀλλοθρήσκους Τούρκους. Ἐννοεῖται ὅτι γιὰ τὴν λαϊκὴ ἀντίληψιν τὸ γεγονός ὑπῆρξε θαῦμα, ἐπιβεβαιούμενο ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ πλοῖο μεταξὺ ἄλλων καταποντίστηκε σὲ θάλασσα γαληνιαία, ἡ δὲ Ἁγία Τράπεζα σώθηκε καὶ παραμένει στὸν βυθὸ μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῶν Τούρκων, μέχρι τῆς ἐκπληρώσεως δηλ. τῶν ἐθνικῶν πόθων²⁴.

Ὅμοια μεταγενέστερη παράδοσις εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν Χίο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1566) πλοῖο ποῦ ἔφερε συληθέντα ἱερὰ βυθίσθηκε κατόπιν θαύματος, ἂν καὶ στὴν θάλασσα ἐπικρατοῦσε πάλιν γαλήνη²⁵.

Πέρα τούτου ὅμως, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ, καὶ ἡ παράδοσις

τῆς καταβυθίσεως τοῦ πλοίου μὲ τὴν Ἁγία Τράπεζα (ἡ παράδοση τῆς Χίου ἀποτελεῖ παραλλαγήν τῆς) ἀπηχεῖ παλαιότερη παράδοση μὲ τὸ αὐτὸ περιεχόμενο, κατὰ τὴν ὁποία τὸ γεγονός τῆς συλήσεως τῆς Ἁγίας Τράπεζας καὶ τῆς καταποντίσεως τοῦ πλοίου (στὴν Προποντίδα συγκεκριμένως) συνέβη κατὰ τὴν πρώτην ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Λατίνους²⁶. Τὸ ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ παράδοση ἔχει περιληφθῆ, μὲ λεπτομέρειες μάλιστα, στὸν ἀποκαλούμενο «Χρονογράφου» τοῦ Δωροθέου, ἔργο στὴν τελικὴ του μορφή τοῦ 1570, σὲ ἓνα δηλ. δημῶδες βιβλίον ἀπὸ τὰ πρὸ δημοφιλῆ στὸν Ἑλληνικὸ λαὸ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ λαὸς διδάχθηκε καὶ ψυχαγωγήθηκε²⁷, συντελέσκει ὥστε νὰ διαδοθῆ σὲ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα καὶ νὰ δημιουργήσῃ μὲ κατάλληλη κατὰ περίπτωσιν προσαρμογὴ καὶ ἄλλες συναφεῖς παραδόσεις. Στὴν κατηγορίαν αὐτὴ ἀνήκει, ὅπως πιστεύω, καὶ ἡ παράδοση γιὰ τὸν καταποντισμὸ τοῦ πλοίου, στὸ ὁποῖο βρισκόταν τὸ συληθὲν ἄγαλμα τῆς Δήμητρας. Στὴν λαϊκὴ δημιουργία δὲν ὑπάρχει πάντοτε πρωτοτυπία. Ὁ λαὸς δημιουργεῖ χρησιμοποιώντας ἔτοιμα ὑλικά, πού ὁ ἴδιος πάλιν ἔχει δημιουργήσει. Ἔτσι στὴν μνήμη τῶν πολλῶν παρέμενε ζωηρὴ καὶ ἀναλλοίωτη ἡ παράδοση τῆς ἀρπαγῆς καὶ βεβηλώσεως τῆς Ἁγίας Τράπεζας τῆς Ἁγίας Σοφίας, πού κατὰ τὸν Χρονογράφο ἦταν *ὑπερθαύματος καὶ ἀξιάκουστος, πολύτιμος καὶ ἄραιοτάτη* καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα τιμωρία μὲ τὴν καταβύθισιν τοῦ πλοίου.

Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἀνάλογες παραδόσεις δὲν ἦταν ἄγνωστες καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μὲ δεδομένο τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν πίστη τῶν πολλῶν οἱ ἱερόσυλοι πρέπει νὰ τιμωροῦνται καὶ τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα νὰ διασώζονται. Ἔτσι, ὅπως παραδίδει ὁ Δίων ὁ Κάσιος, ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας Γάϊος Καλιγούλας δὲν κατώρθωσε νὰ μετακομίσῃ στὴν Ρώμην τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου, ἐπειδὴ τὸ πλοῖον τὸ πρὸς κομιδὴν αὐτοῦ ναυπηγηθὲν ἐκεραυνώθη²⁸.

4. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ταύρου (βοδιοῦ)

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ταύρου μὲ τίς λεπτομέρειές του, ὅπως ἀναφέρονται τόσο στὴν παράδοση τοῦ Πολίτη ὅσο καὶ στὴν ἀφήγησιν τοῦ Lenormant, ἐντάσσεται ἀπολύτως στὸ ὅλον πνεῦ-

μα πού ἀφορᾶ σιὴν πίστη τῶν χωρικῶν ὅτι τὸ ἄγαλμα μὲ τὴν προστατευτικὴ του δύναμη τοὺς ἐξασφάλιζε τὴν γεωργικὴ τῶν παραγωγὴ καὶ εἰδικώτερα τὴν πλούσια καρποφορία τῶν δημητριακῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ στὴ θέση του.

Ἡ ἐθελούσια, βίαιη ἀποσκίρτηση τοῦ ταύρου ἀπὸ τὸν ζυγὸ, πού συνωδεύτηκε καὶ ἀπὸ τὸ κτύπημά του ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος μὲ τὰ κέρατά του, δεῖγμα τῆς σχέσεως τοῦ ζώου μὲ τὴν θεὰ τῆς γεωργίας – σιὴν τελετὴ τῶν Μυστηρίων μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων περιλαμβανόταν καὶ μεγάλη θυσία ταύρου –²⁹ ἦταν φυσικὸ νὰ λειτουργήσῃ σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ὁ ταῦρος ἐνοσρκώνει ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια τὸ πνεῦμα τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς γονιμότητος³⁰. Ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν ζυγὸ, δηλ. ἀπὸ τὸ ὄργωμα τῆς γῆς, ἐσήμαινε κατὰ τὴν πρὸ ἀπλουστευμένη ἐρμηνεία τὴν διακοπὴ τῆς ὀργώματος, πού χωρὶς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν ἢ γῆ δὲν παράγει καρπούς.

Ὁ Clarke θεωρῶντας τὸ ἐπεισόδιο ὡς πραγματικὸ χαρακτηριστικὴν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ταύρου ὡς ἀτύχημα, τὸ ὁποῖο μάλιστα παρ' ὀλίγον νὰ σταθῇ ἡ αἰτία ματαιώσεως τοῦ ἐγχειρήματος μετακομιδῆς τοῦ ἀγάλματος, ὅπως προανέφερα. Ὁ φόβος ὅμως τῶν κατοίκων ὅτι θὰ τοὺς εὔρη μεγάλο κακὸ, πού ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ὀδηγεῖ στὴν σκέψη ὅτι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ ταύρου, ἂν καὶ ὅπως συνέβη, ἐλειτούργησε ὄχι ὡς ἀπλὸ ἀτύχημα, πού θὰ μπορούσε νὰ μὴ ληφθῇ σοβαρὰ ὑπ' ὄψη, ἀλλὰ ὡς κάτι πολὺ χειρότερο, συγκεκριμένα ὡς κακὸς οἰωνός (θεοσημία), δηλωτικὸς μιᾶς ἐπερχόμενης καταστροφῆς.

Ἐπὲρ αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας συνηγορεῖ ὁ ἀναφερόμενος μυκηθμὸς τοῦ ζώου πού συνοδεύει τὴν ἐνέργειάν του, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ παλαιότερες ἀνάλογες δεισιδαίμονες ἀντιλήψεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ μυκηθμὸς τοῦ ταύρου προμηνύει, ὅπως πιστευόταν, ἐπικείμενο μεγάλο κακὸ. Ἴδου δύο παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ περίοδο.

Πρὸ τῆς γνωστῆς κυριεύσεως ἀπὸ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον τῶν Θηβῶν (336 π.Χ.) ἐσημειώθη, κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην³¹ καὶ τὸν Αἰλιανὸν³² συσσώρευση διοσημιῶν, πού κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν μάντεων προανήγγελλαν τὴν ἐπικεί-

μενη καταστροφή. Μεταξὺ τῶν διοσημιῶν αὐτῶν κατὰ σύμπτωση ἐν τῷ τῆς Δήμητρος ἱερῷ λεπτὸν ἀράχνης ὕφασμά τι διαπεπετασμένον ὤφθη (Διόδωρος) ἢ ἐν τῷ κατὰ πόλιν νεῶ τῆς Δήμητρος ἀράχνη κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἀγάλματος ἐξύφαινε τὴν ἑαυτῆς τέχνην (Αἰλιανός) καὶ αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει ἐδῶ: ἤκόν τινες τοῖς ἄρχουσιν ἀπαγγέλλοντες τὴν ἐν Ὀγγηστῷ λίμνην μυκήματι παραπλήσιον φωνὴν ἀφιέναι (Διόδωρος) ἢ ἢ ὡς ἄνω λίμνη φοβερὸν ἤχον ἀνέδωκε καὶ συνεχῆ καὶ ταύρου μυκήματι ἐώκει (Αἰλιανός).

Καὶ σύμφωνα μὲ τὰ Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως³³ ἐν τῇ λεγομένη λίμνη τοῦ Νεωρίου βοῦς ἴστατο χαλκοῦς παμμεγεθέστατος πάνυ· κράζειν δὲ ἔλεγον αὐτὸν ὡς βοῦν μίαν τοῦ ἐνιαυτοῦ· καὶ γίνεσθαι παραπτώματα ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐν ἣ ἔκραζεν· ἐπὶ δὲ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως ἐν τῇ αὐτῇ λίμνῃ κατεχώσθη.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ νεώτερες παραδόσεις ὁ μυκηθμὸς τοῦ βοδιοῦ, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς στοιχείο, εἶναι προαγγελτικὸς κακοῦ καὶ μάλιστα θανάτου³⁴.

5. Ἡ δεισδαιμονία ὡς αἴτιον λαϊκῆς ἀντιδράσεως καὶ ἀποτροπῆς τῆς διαρπαγῆς

Ὁ Clarke διηγεῖται, ὅπως ἔχει ἀνωτέρω ἀναφερθῆ, ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρος, μέχρι τὴν στιγμή, ἐννοεῖται, ποὺ ὁ ἴδιος τὸ μετεκόμισε, ὠφειλόταν στὴν δεισδαιμονία τῶν κατοίκων τῆς Ἐλευσίνας, ἢ ὁποῖα εἶχε συντελέσει ὥστε ἡ ἀντίδρασή των σὺς προσπάθειες μετακομίσεως του ἀπὸ τοὺς ξένους νὰ εἶναι πεισματώδης.

Βασικὸ στοιχεῖο τῆς δεισδαίμονος ἀντλήψεως ἦταν, ὅπως λέγεται στὴν δημῶδη παράδοση, ὅτι μὲ τὴν βοήθειά του πήγαιναν καλὰ τὰ γεννήματα, τὴν ὁποῖα ἐνίσχυαν καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως ἡ δεισδαίμων ἐπίσης πίστη περὶ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ χεριοῦ «ὅποιου δοκίμαζε νὰ τὸ κουνήσῃ», περὶ τῆς αὐτοθέλητης ἐπανόδου στὴν θέση του, ὅταν «τὸ πῆραν Φράγκοι καὶ τὸ τράβηξαν ὡς τὸ γιὰλδ» κλπ.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι σὲ γενικώτερο ἐπίπεδο ἡ ἀντίδραση τῶν ἐντοπίων κατὰ τῆς ἀρπαγῆς ἢ καὶ τῆς μετακινήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν καὶ μάλιστα τῶν ἀγαλμάτων κατὰ

τὴν διάρκεια ἰδίως τῆς Τουρκοκρατίας³⁵, κατὰ τὴν ὁποία ἡ δράση τῶν Δυτικῶν ἀρχαιοκαπήλων ὑπῆρξε ἀληθινὴ μάστιγα, ἦταν πραγματικὴ καὶ ἱστορικὰ βεβαιωμένη. Τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα ἔπρεπε γιὰ πολὺ εὐνοήτους λόγους νὰ παραμένουν στοὺς τόπους των. Ἡ σύνδεση τοῦ τόπου μὲ τὸ ἔνδοξο παρελθὸν ὑπῆρξε αὐτονόητη φιλοδοξία, ἂν καὶ πολλὲς φορὲς ἐνστικτώδης λόγω ἄγνοιας τῆς πραγματικῆς των ἀξίας, ἡ ὁποία ἐπηρέαζε ἀκόμη καὶ τοὺς Τούρκους, σὲ σημεῖο πού νὰ χαρακτηρίζονται καὶ «φιλόρχαιοι» παρὰ τὶς τεράστιες καταστροφὲς πού ἐπροξένησαν στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα γιὰ διαφόρους λόγους, παρὰ τὴν εὐκολία χορηγήσεως ἀδειῶν (σουλτανικὰ φερμάνια κ.ἄ.) σὲ Δυτικοὺς ἀρχαιοκαπήλους κ.ἄ. Ἀλλὰ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ λαογραφικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος, κατὰ τὴν ὁποία ἡ δεισιδαιμονία τῶν πολλῶν, ἡ ὁποία, ἐπαναλαμβάνω, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶχε ἐπηρεάσει καὶ τὴν συμπεριφορὰ τῶν κατακτητῶν, συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀποτραπῆ ἡ διαρπαγὴ μονίμως ἢ ἔστω προσωρινῶς, πραγματικῶς ἢ ἔστω φαινομενικῶς, σὲ ἐπίπεδο μυθολογικό, ἢ καὶ τὰ δύο μαζί, ὅπως συνέβη μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας. Τὸ δεύτερο, ἂν δὲν στηριζόταν στὰ πράγματα, εἶναι πάντως ἐνδεικτικὸ τῆς διαθέσεως τῶν ἐντοπίων κατοίκων νὰ ἀποτρέψουν τὴν μετακίνησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, ἔστω καὶ ἂν αὐτὲς ἐπρόκειτο νὰ διαφυλαχθοῦν ἀσφαλέστερα.

Πάντως τὸ θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος δὲν περιορίζεται μόνον στὴν ἐναντίωση ἀπὸ τοὺς κατοίκους μᾶς περιοχῆς τῆς ἀρπαγῆς καὶ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρας. Ἀντιθέτως, ὅπως θὰ φανῆ ἀπὸ τὴν ἀκολουθοῦσα ἱστορικὴ καὶ συγκριτικὴ ἐξέταση, ὡς γενικώτερο γεγονός δὲν εἶναι οὔτε μεμόνωμένο οὔτε κἂν καὶ νέο. Ἀπλῶς ὡς θέμα προσαρμοζόμενο σὺς ἐκάστοτε περιστάσεις ἔχει διαχρονικὴ διαδρομὴ. Ἔτσι:

α) Γιὰ τὸ ἴδιο ἄγαλμα τῆς Δήμητρας ἱστορεῖται ὅτι ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Wheeler εἶχε τὸ 1676 σχεδιάσει τὴν ἀρπαγὴ του, ἀλλὰ τὸ ἐγχείρημά του ματαιώθηκε λόγω τῆς ἐντονῆς ἀντιδράσεως τῶν κατοίκων τῆς Ἐλευσίνας. Ὁ λόγος τῆς ἀντιδράσεως δὲν ἀναφέρεται, ἀλλὰ πρέπει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ ἀποδοθῆ στὴν κρατοῦσα δεισιδαιμονία³⁶.

β) Πολύ χαρακτηριστικό είναι ένα επεισόδιο που διηγείται ότι του συνέβη ο αρχαιολόγος Ludwig Ross, το οποίο λόγω των δεισιδαιμόνων δοξασιών που συνδέονται μ' αυτό το καταχωρίζει ως παράδοση στο όμώνυμο έργο του ο Ν. Γ. Πολίτης. Κατά την σχετική διήγηση «στη βρύση του χωριού» Κροκεές Λακωνίας (πρὸ τοῦ 1928 Λεβέτσοβα) «εἶναι χτισμένη μία πλάκα ἀπὸ γαλάζιο μάρμαρο, πῶχει ἀπάνω δυὸ παλληκάρια γυμνὰ μὲ τὶς σκούφιες τοὺς καὶ μὲ τ' ἄλογά τοὺς ἀπὸ πίσω. Αὐτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ χωριοῦ καὶ ἂν τὰ βγάλουν ἀπὸ κεῖ, τὸ χωριὸ θὰ πάθῃ μεγάλο κακό. Γι' αὐτὸ μιὰ φορὰ πού θέλησαν νὰ τὰ πάρουν νὰ τὰ πᾶν στὴν Ἀθήνα, σηκώθηκαν οἱ χωριάτες στὸ πόδι, ἔστειλαν ἀναφορὰ στὸν βασιλιά, κι ὁ βασιλιάς ὁ Ὅθωνας διάταξε νὰ τοὺς δώσουν τὴν πλάκα πίσω»³⁷.

Ὁ Ross ἀναφέρει ὅτι ἤθελε νὰ μεταφέρει τὴν πλάκα στὴν Σπάρτη (καὶ ὄχι στὴν Ἀθήνα, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία) ἀλλὰ οἱ χωρικοὶ ἀντιστάθηκαν στὴν πρόθεσή του μὲ τέτοιο πάθος, ὅσο δὲν εἶχε συναντήσει ποτὲ στὴ ζωὴ του σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὴν παράδοση, ἐπίστευαν οἱ χωρικοὶ ὅτι οἱ ἀπεικονιζόμενες μορφὲς ἦταν τὰ προστατευτικὰ στοιχεῖα τοῦ χωριοῦ των. Ἡ παρέμβαση τοῦ βασιλιᾶ Ὅθωνα κατόπιν τῶν ἐπιμόνων παρακλήσεων τῶν ὠδήγησε στὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα, δηλ. στὴν ἐπιναφορὰ τοῦ ἀναγλύφου στὴν θέση του. Ὁ Ross σημειώνει ἀκόμη ὅτι οἱ Διόσκουροι λατρεύονταν ἰδιαίτερα στὶς Κροκεές³⁸, ταυτὸν εἶπεῖν τὸ ἀνάγλυφο δὲν ἦταν κάποιον κοινὸ ἀρχαιολογικὸ εὔρημα, ἀλλὰ, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα, εἶχε στενὴ λατρευτικὴ συνάφεια μὲ τὸν τόπο, πού τελικὰ προστάτεε.

γ) Ἡ γενικότερα ἰσχύουσα δεισιδαίμων δοξασία ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα ἔχουν ψυχὴ καὶ ζωὴ ἀπετέλεσε τὴν ἀφειρηρία δημιουργίας τῆς γνωστῆς σὲ πολλοὺς Ἀθηναϊκῆς παραδόσεως τῆς ἀρπαγῆς ἀπὸ τὸν Ἑλγιν μιᾶς ἀπὸ τὶς Καρυάτιδες τοῦ Ἐρεχθείου.

Κατὰ τὴν παράδοση αὐτή, τὴν ὁποία ἀντλεῖ ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, μετὰ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ γλυπτοῦ «ὁ μιλόρδος ἄφησε παραγγελία στοὺς Τούρκους νὰ τοῦ κουβαλήσουν καὶ τὶς ἄλλες τὴν νύχτα». ἀλλ' ἐπειδὴ τὶς

ἄκουσαν «νὰ σκούζουν λυπητερὰ καὶ νὰ φωνάζουν τὴν ἀδερφή τους, οἱ Τοῦρκοι τρομασμένοι ἔφυγαν καὶ μὲ κανένα λόγο δὲν ἤθελαν νὰ δοκιμάσουν νὰ τὶς βγάλουν»³⁹.

Στὴν παράδοση αὐτὴ ἐπισυνάπτουν καὶ ἄλλες λεπτομέρειες οἱ σύγχρονοι περιηγητὰὶ ποὺ τὴν κατέγραψαν. Ὅπως βεβαιώνει ὁ σημαντικώτερος ἀπὸ αὐτοὺς φιλέλληνας περιηγητὴς Douglas, κάποιος ἀγράμματος ὑπηρέτης τοῦ διοδάρη (διοικητῆ) τῶν Ἀθηνῶν, τὸν ἐβεβαίωσε ὅτι τοὺς ἀναστεναγμοὺς καὶ θρήνους τῶν πέντε κοριτσιῶν ποὺ ἀπέμειναν στὴν θέση των μετὰ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ ἐνὸς ἄκουε καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἀναγκαζόταν συγκινημένος νὰ ἀπέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὸ κυριώτερο ὅτι ἡ ἀρπαγεῖσα κόρη ἀνταποκρινόταν μὲ ὁμοίους θρήνους πρὸς κατάπληξη τῶν κατοίκων τῆς κάτω πόλεως, ὅπου τὴν εἶχαν ἀποθέσει.

Τὴν ἴδια λεπτομέρεια ἀναφέρει καὶ ὁ λόγιος ἱερέας καὶ περιηγητὴς Hughes ἀντιστρέφοντας τὴν σειρά. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀρπαγεῖσα κόρη θρηνοῦσε ἀπὸ τὴν θέση τῆς ἀποθέσεώς της στὴν κάτω πόλη καὶ σὶς θρηνώδεις φωνές της ἀπαντοῦσαν θλιβερὰ οἱ ἀδελφές της ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Γεννάδιος, ἡ συγκινητικώτατη αὐτὴ παράδοση «εἶναι φωτεινὸν δεῖγμα τῆς θαυμασίας ποιητικῆς φαντασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀκαταβλήτου ἐθνικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως»⁴⁰ καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, προσθέτω, ποὺ γίνεται συχνὴ ἀναφορὰ σ' αὐτὴ σὶς μελέτες διαφόρων ἐρευνητῶν, ἀρχαιολόγων καὶ μῆ⁴¹.

Κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην, φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση ἐπλάσθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀρπαγὴ, ἀλλ' αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ δεισιδαιμονία γιὰ τὴν ὁποία ὁ λόγος, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχαν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπηρεασθῆ, ὑποτίθεται ὅτι διέσωσε τὶς ἄλλες Καρυάτιδες ἀπὸ τὴν διαρπαγὴ. Οἱ τελευταῖες ἦταν ἀπὸ ὄλους ὀρατές, ὅπως ὀρατὴ ἦταν ἡ κενὴ θέση τῆς ἔκτης, ποὺ εἶχε διαρπαγῆ. Ὁ λαὸς συνηθίζει νὰ ἐπινοῇ σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις μίαν ἐξήγηση καὶ ἡ ἐξήγηση αὐτὴ, ὅπως στὴν προκειμένη περίπτωση, περιβάλλεται μὲ ἔνδυμα μυθικὸ.

δ) Ἡ ἴδια δεισιδαιμονία, στηριζόμενη στὴν ἴδια ὡς ἄνω δοξασία τῆς ἐμψυχώσεως τῶν ἀγαλμάτων, ὑπόκειται ὡς βάση μιᾶς ἄλλης Ἀθηναϊκῆς ἐπίσης παραδόσεως, τὴν ὁποίαν καὶ

αὐτὴν παραλαμβάνοντας ἀπὸ περιγητικὰ κείμενα καταχωρίζει στὸ ἔργο του *Παραδόσεις* ὁ Ν. Γ. Πολίτης. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν ὁ βοεβόδας τῆς Ἀθήνας ἐνδιαφερόμενος νὰ ἀνεγείρη τζαμί (τὸ 1759) ἔρριξε μιὰ κολόνα ἀπὸ τὶς τέσσερις τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μάρμαρα ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικό. «Τρεῖς φορές ἔβαλαν τὸ φουρνέλλο νὰ τὴν γκρεμίσουν καὶ δὲν μπόρεσαν καὶ στὸ τέταρτο φουρνέλλο ἔπεσε. Οἱ ἄλλες τρεῖς κολόνες, ποὺ ἦταν κοντά της, ἔκλαιγαν κάθε νύχτα τὴν ἀδερφή τους», ὅπως ἀκριβῶς οἱ κόρες τοῦ Ἐρεχθείου «ὅσο ποὺ ὁ βόιβοδας ἐφαρμακώθη καὶ πέθανε»⁴².

Ὁ θάνατος ὡς τιμωρία γιὰ τὴν ἱεροσυλία συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐπιβαλλομένων τιμωριῶν. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν σχολιάζει περαιτέρω τὴν παράδοση, οὔτε γίνεται σαφῆς ἀναφορά σ' αὐτὴ γιὰ προβολὴ κάποιας ἀντιδράσεως.

Περιφερόταν ὅμως παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ Τοῦρκοι ἀποδεικνύονται καὶ ἐδῶ «φιλόρχαιοι», ὄχι βέβαια ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἐκτίμησι τῶν ἀρχαιοτήτων ἀλλὰ γιὰ διαφόρους ἄλλους λόγους καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴν περίπτωσι ποὺ ἐδῶ ἐνδιαφέρει, ἐπειδὴ δεισιδαιμονοῦντες ἐπίστευαν ὅτι κάτω ἀπὸ τοὺς κίονες εἶναι θαμμένες ἐπιδημικὲς ἀσθένειες καὶ ἔτσι μὲ τὴν μετακίνησίν των ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νὰ ἀπελευθερωθοῦν μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπαγόταν. Ἡ παράδοσι ἔχει δημοσιευθῆ σὲ καθαρεύοντα λόγον ἀλλὰ πιστὰ ψευδωνύμως τὸ 1885 καὶ δικαιολογεῖ τὸν σεβασμὸν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἀντίδρασί των ὡς ἐξῆς: «Οἱ Τοῦρκοι ἐσέβοντο τὰς ἀρχαιότητας... διότι ὑπὸ τοὺς κίονας ἰδίως ὑπῆρχον τεθαμμένοι πᾶσαι αἱ ἐπιδημικαὶ ἀσθένειαι. Διὰ τοῦτο ὡσάκις ὁ βόιβοδας ἢ τῶν ἐπισήμων τις κατέστρεφε τινὰ ἀρχαιότητα τὸ Τουρκικὸν πλῆθος ἐξεμαίνετο. Ἐλέγετο δὲ ὅτι ὅτε ὁ βόιβοδας Τζισιταράκης (Ἑλληνικῆς καταγωγῆς) ὠκοδόμησεν ἐν ἔτει 1759 τὸ τζαμί τοῦ κάτω παζαριοῦ ...καὶ πρὸς τοῦτο ἐκρήμισε διὰ πυρίτιδος στῦλον τινὰ τοῦ Ὀλυμπείου, δυσκόλως κατηύνασε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ὁμοφύλων του. Εἰς τὸ ἀνοσιούργημα δὲ μᾶλλον τοῦτο ἀπεδόθη ἢ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπισκεψαμένη τὰς Ἀθήνας πανώλης, ἢ εἰς τὸν ἐκ Κρήτης μετενεγκόντα ταύτην Ἀλμπὰν πασαῖν, ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων εἰς Δράκον (Πειραιᾶ) προσορμισθέντα»⁴³.

Ἄλλὰ καὶ ἡ δεισιδαιμονία αὐτὴ, ποὺ συνίσταται στὸ ὅτι

κάτω από τους αρχαίους κίονες ήταν θαμμένες οί επιδημικές ασθένειες, ανεξάρτητα από τον πρωταγωνιστικό ρόλο των Τούρκων, είναι άκραιφνώς Έλληνική με παράδοση πολλών αιώνων, αφού χωρίς άμφιβολία είναι άπήχηση των περί «τελεσμάτων» δοξασιών των Βυζαντινών, οί όποίες με την σειρά των είχαν, ως φαίνεται, αρχαϊκό χαρακτήρα.

Σύμφωνα δηλ. με την δεισιδαίμονα αύτη δοξασία των Βυζαντινών, πού έξακολουθεϊ να παραμένη ένεργός στα λαϊκά στρώματα και κατά τους νεωτέρους χρόνους, όταν έπιδημίες, και μάλιστα ή πανούκλα, άπειλούσαν ή ένέσκηπταν σέ μιá περιοχή, οί κάτοικοι προκειμένου να τις άποτρέψουν τις κατώρυσαν με διαφόρους μαγικούς τρόπους σέ βόθρο, στην έμφάνεια του όποιου τοποθετούσαν λίθινη στήλη ή άγαλμα, για να τις καταστήσουν άβλαβείς μέχρι να μετακινηθί ή στήλη. Άπό μιá τέτοια στήλη μάλιστα (κολονάκι) προήλθε τó όνομα της γνωστής συνοικίας της Άθήνας. Ένα τέτοιο κολονάκι ειδικότερα ύπήρχε και στην όδον Πειραιώς, πλησίον της έκκλησίας της Άγίας Τριάδος, τó όποιο κατέρριψαν οί κατασκευαστά της όδοϋ τó 1835 και έκτοτε, όπως παρατηρεϊ σέ διάλεξη του τού 1908 ó Ν. Γ. Πολίτης, «λυθέντων των δεσμών έξεχύθησαν πολλά ασθένεια εις την πόλιν μας»⁴⁴.

ε) Ό ίδιος δεισιδαίμων φόβος παρώθησε τους κατοίκους του Μενιδιού να άντιδράσουν έντονα ώστε να έπανατοποθετηθί στην αρχική θέση του άνάγλυφο με έπιγραφή πού είχε κλαπή από περιηγητή και είχε μεταφερθί στην Άθήνα, για να λάβη μάλλον την άγουσα πρòς την Δυτική Εύρώπη. Ένω άντέγραφα την έπιγραφή, σημειώνει ó περιηγητής, μερικοί από τους Μενιδιάτες με παρακάλεσαν να μη άποπειραθώ να την άπαγάγω, γιατί με κανένα τρόπο δέν θα μου τó επέτρεπαν⁴⁵.

ς) Η δεισιδαίμων δοξασία ότι τα αρχαία γλυπτά διέθεταν μαγική και ίαματική δύναμη, ή όποία, έννοεϊται, βοηθούσε σέ δύσκολες στιγμές του βίου τους κατοίκους μιás περιοχής και την όποϊαν έκινδύνευαν να χάσουν με την άρπαγή ή μετακίνηση των γλυπτών ύπήρξεν ή αίτία διαμαρτυρίας, δακρύων και της όποιας άντιδράσεως των λαϊκών άνθρώπων για τó έπιχειρούμενο άνοσιούργημα.

Τούτο ισχύει για τó περίφημο άνάγλυφο με την βουστρο-

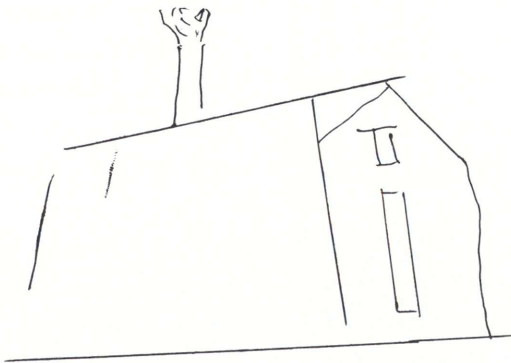
φηδὸν ἐπιγραφὴ τοῦ Σιγείου (πόλεως τῆς Τρωάδος τῆς Μ. Ἀσίας), τὸ ὁποῖο τελικὰ καὶ παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῶν κατοίκων κατέληξε στὸ Βρετανικὸ μουσεῖο⁴⁶.

Ἡ πίστη πάντως στὴν ἱαματικὴ δύναμη τῶν ἀγαλμάτων (θεῶν ἢ τιμωμένων ἡρώων) μαρτυρεῖται ἤδη στὶς ἀρχαῖες πηγές ἀποδιδόμενη στὸν χάλκινον ἀνδριάντα τοῦ Ὀλυμπιονίκου-ἀθλητῆ Θεαγένου τοῦ Θασίου, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐπιστευόταν νοσήματά τε αὐτὸν ἰώμενον καὶ ἔχοντα παρὰ τῶν ἐπιχωρίων τιμὰς, τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἐπίσης ἀθλητῆ Πολυδάμαντα, τὸν χάλκινον ἀνδριάντα τοῦ στρατηγοῦ Περίχου κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐθεράπευαν τοὺς πάσχοντες ἀπὸ πυρετοῦ⁴⁷.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ πίστη γιὰ τὴν ἱαματικὴ ἰκανότητα χριστιανικῶν εἰκόνων, ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν, εἶναι κοινὸς τόπος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς κατόπιν χρόνους.

Τέλος, σύμφωνα μὲ μιὰ ἄλλη Ἀθηναϊκὴ παράδοση, ὁ «Ἀγιάννης» ποῦ «ἦταν γιαιρὸς καὶ γιάτρευε καὶ τὶς ἄλλες ἀρρώστιες καὶ περισσότερο τὶς θερμὲς, ὅταν ἐκόντευε νὰ πεθάνῃ, ἔστησε μιὰ κολόνα καὶ στὸ θεμέλιό ἔθεσε ὅλες τὶς ἀρρώστιες...». Οἱ ἀσθενεῖς θεραπεύονταν μὲ μαγικὲς πράξεις καὶ ἐνέργειες πάνω στὴν κολόνα αὐτή⁴⁸.

Ὅπως σημειώνει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, ἡ κολόνα εἶναι ἓνας Κορινθιακὸς ἀρράβδωτος κίονας τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων περικλειόμενος ἐντὸς τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου, ποῦ βρίσκεται στὴν διασταύρωση τῶν ὁδῶν Εὐριπίδου καὶ Μενάνδρου (εἰκ. 2)⁴⁹.

Εἰκ. 2. Κίον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις* 2, πίν. Ε', ἀρ. 9).

Ἐξ ὅσων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἀποδοξίαις τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐπ’ αὐτῶν τῆς κολόνας ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰωάννη, τὴν βοήθεια τοῦ ὁποίου ἐπικαλεῖται ὁ λαὸς πρὸς θεραπεία τοῦ πυρετοῦ κατὰ τὴν μνήμη τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς του (29 Αὐγ.) ἐνισχύει τὴν ἱαματικὴ δύναμη τῆς στήλης καὶ πάντως τὸ παγανιστικὸ στοιχεῖο συμπορεύεται καὶ συμπλέκεται ἄρμονικὰ μὲ τὸ χριστιανικόν, ὅπως ἐξ ἄλλου συμβαίνει καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις.

Ἐννοεῖται ὅτι ἱαματικὴς ἰδιότητες ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους μιᾶς περιοχῆς καὶ σὲ ἄλλα ἀρχαῖα γλυπτὰ, χωρὶς ἀναγκαῖα νὰ συνδέεται ἡ δεισιδαιμονία μὲ ἐπεισόδια ἀρπαγῆς. Ἔτσι σὲ κίονα ἢ ἀρχαία στήλη ἐντοιχισμένη στὴν ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Ἀρεόπολη Οἰτύλου ἀπέξεαν οἱ περίοικοι σκόνη καὶ τὴν ἔπιναν μὲ νερὸ ὅταν ἔφθινε ἡ σελήνη πιστεύοντας ὅτι τὸ πόμα θεραπεύει τὸν πυρετό⁵⁰. Ἄλλα καὶ κατ’ ἀνακοίνωση πρὸς τὸν Ν. Γ. Πολίτην τοῦ ἀρχαιολόγου Παν. Σταματάκη (1884) οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀρχομενοῦ προσδοκοῦσαν τὴν θεραπεία τοῦ πυρετοῦ ἀπὸ σκόνη πού ἀπέξεαν ἀπὸ τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Ἀλεξήνορος πρὶν ἀπὸ τὴν μετακομιδὴ του στὸ Ἐθνικὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο⁵¹.

ζ) Σὲ κάπως διαφοροτικῆς μορφῆς δεισιδαίμονα πίστη ὀφείλεται ἡ ἐπιστροφή στὴν προτέραν τῶν θέση ἀρπαχθέντων ἀγαλμάτων καὶ μάλιστα στὴν πίστη ὅτι αὐτὰ ἦσαν στοιχειωμένα. Ἔτσι σὲ ἓνα σχετικὸν συμβάν, ὅπως γραπτῶς παραδίδεται ἀπὸ τὸ 1817, στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας καὶ λαμπρῆς πόλεως Δύκτος, πού βρίσκεται δυτικὰ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Ἄσκοι ν. Ἡρακλείου στὶς ΒΑ ἀπολήξεις τῆς Δίκτης, βρέθηκαν «δύο ὠραῖα ἀγάλματα καὶ εἷς σαρκοφάγος ἀπὸ λαμπρότατον μάρμαρον, καταστολισμένον μὲ ὠραῖα ἀνάγλυφα». Καὶ τὰ τρία αὐτὰ τὰ μετέφερε ἓνας πλούσιος Ὀθωμανὸς στὸ σπίτι του στὸ χωριὸ Ξυδὰ καὶ τὰ ἐτοποθέτησε σὲ μιὰ βρύση, «ἀλλ’ ἀσθενήσας μετ’ ὀλίγον καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν ἀγαλμάτων καὶ τοῦ σαρκοφάγου, τὰ ὁποῖα ἦσαν στοιχειωμένα, πάσχει, διέταξε τοὺς χωρικοὺς καὶ τὰ μετέφεραν εἰς τὴν πρώτην θέσιν των»⁵².

Τὰ ἀγάλματα τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν, οἱ ἀνδριάντες, οἱ στήλες καὶ γενικώτερα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τῆς πλαστικῆς τέχνης ὑπελάμβαναν ἰδίως οἱ πρῶτοι χριστιανοί, καὶ ὄχι μόνον, ὅτι

ἦταν κατοικητήρια δαιμόνων, ἦταν δηλ. στοιχειωμένα. Μὲ τὴν ἐνέργεια δὲ καὶ τὴν δύναμη ποὺ μέσω τῆς στοιχειώσεως ἀποδίδονταν σ' αὐτὰ πίστευαν οἱ πολλοὶ ὅτι μποροῦσαν νὰ βλάψουν τοὺς ὁποιοὺς ἱεροσύλους⁵³, ὅπως στὴν ἀνωτέρω παράδοση ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Γενικὰ ἡ πίστη τῶν πολλῶν ὅτι ἡ δεισιδαιμονία ἔχει λειτουργήσει ὡς ἀποτρεπτικὴ αἰτία ἀρπαγῆς τῶν ἀγαλμάτων, κίωνων κλπ., δὲν εἶναι φαινόμενο μόνον τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀντιθέτως ὑπάρχουν σχετικὰ ἀρχαῖα παράλληλα, γνωστὰ ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴ ἰδίως περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ἀρπαγὲς ἀρχαιοτήτων γιὰ νὰ διακοσμήσουν τὴν πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἦταν πολὺ συνηθισμένες, ὅπως αὐτὸ ποὺ παραδίδουν ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικὸς Φλάβιος Ἰώσηπος καὶ ὁ ἐπίσης ἱστορικὸς Δίων ὁ Κάσιος. Πρόκειται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γιὰ ἀπόπειρα ἀρπαγῆς καὶ μεταφορᾶς στὴν Ρώμη τοῦ κολοσσικοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (ἔργου τοῦ Φειδία) ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία κατ' ἐντολὴ τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Καλιγούλα. Ἡ ἐπιχείρηση ἐγκαταλείφθηκε, ἐπειδὴ κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀποσπάσεως συνέβησαν ἐξαιρετικῶς δυσάρεστοι οἰωνοί. Λέγεται δὲ τὸν Μέμμιον, ποὺ εἶχεν ἀναλάβει τὸ ἱερόσουλον ἔργο, διὰ ταῦτα καὶ σημείων μειζόνων γενομένων ἢ ὡς ἂν τινὰ πιστὰ ἠγεῖσθαι ὑπερβαλέσθαι τὴν ἀναίρεσιν⁵⁴.

Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Κάσιον τὸ ἐγχείρημα ἀπέτυχε, ἐπειδὴ ὄχι μόνον τὸ πλοῖον τὸ πρὸς κομιδὴν αὐτοῦ ναυπηγηθὲν ἐκεραυνώθη ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ γέλως ὡσάκις τινὲς ὡς καὶ τοῦ ἔδους ἐφαψόμενοι προσῆλθον πολὺς ἐξηκούετο⁵⁵, μὲ φυσικὸν ἀποτέλεσμα νὰ προκληθῆ τρόμος μεταξὺ τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργο τῆς ἀρπαγῆς καὶ νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν.

6. Ἡ «ἀγιοποίηση» τῆς Δήμητρας

Ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ χωριοῦ ποὺ βρισκόταν πλησίον τῶν ἐρείπιων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας ὠνόμαζαν τὸ ἄγαλμα *Ἁγία Δήμητρα* καὶ πρόσφεραν σ' αὐτὸ στεφάνια ἀπὸ ἄνθη γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν πλοῦσια γεωργικὴ παραγωγή, ὅπως ἀνωτέρω (σημ. 5) ἔχει σημειωθῆ, ἀναφέρεται μόνον ἀπὸ τὸν Lenormant, ποὺ κατέγραψε τὴν πληροφορία ἐπὶ τόπου κατὰ τὸ 1860, δηλ. 6 δεκαετίες ἀργότερα ἀπὸ τὸ ἔτος ἀπαγωγῆς τοῦ ἀγάλματος.

Ὁ σχετικὸς μῦθος τῆς Δήμητρας, ποὺ συμφύρεται μὲ μία διήγηση μὲ πολλὰ καὶ γνωστὰ παραμυθιακὰ θέματα (μοτίβα), δημοσιεύεται μετὰ παρέλευση ἑξαετίας μεταφρασμένος στὰ Ἑλληνικὰ στὸ Ἐθνικὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Βρετοῦ μὲ σχετικὲς σημειώσεις⁵⁶ καὶ τὸ 1871 παραλαμβάνοντάς τον ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο αὐτὸ τὸν καταχωρίζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὸ νεανικὸ του ἔργο *Νεοελληνικὴ μυθολογία*⁵⁷.

Ὁ Lenormant παρατηρεῖ ὅτι ἡ νέα γενεὰ ἐχλεύαζε τὶς ἀρχαῖες παραδόσεις τῶν προηγουμένων γενεῶν καὶ διηγούνταν τὴν ἱστορία τῆς Δήμητρας-Κόρης, ὅπως τὴν εἶχαν διδαχθῆ στὸ σχολεῖο. Ὁ περιηγητὴς προσθέτει ὅτι συνάντησε μερικοὺς γέρους, ποὺ διατηροῦσαν στὴν μνήμη των ἀκόμη διηγήσεις, τὶς ὁποῖες ἄκουγαν κατὰ τὴν νεότητά των ἀλλὰ δὲν τολμοῦσαν νὰ τὶς διηγηθοῦν μπροστὰ στοὺς νέους μήπως οἱ τελευταῖοι τοὺς εἰρωνευθοῦν. Τελικὰ ἓνας γέρος ἱερέας ὑπὲρ ἑκατὸν ἐτῶν, ποὺ κατώρθωσε νὰ ξεπεράσῃ τὸ πρόβλημα, τοῦ διηγήθηκε τὸν μῦθο (ἀπὸ τὴν Ἠπειρο) τῆς Δήμητρας καὶ μάλιστα τῆς Ἁγίας Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης τῆς, ποὺ τὴν εἶχε χάσει καὶ τὴν ἀναζητοῦσε, τὸν ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐδημοσίευσε στὰ γαλλικὰ στὸ μνημονευθὲν ἔργο του⁵⁸.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐνδιαφερόμενος νὰ προσδιορίσῃ περιληπτικὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ μύθου-παραμυθιοῦ ἀρκεῖται σὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις τοῦ Γάλλου πεπαδευμένου, ὅπως ἀποκαλεῖ τὸν Lenormant, τὶς ὁποῖες καὶ παραθέτει: «Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσῃ τις ἐν αὐτῇ (ἐνν. τῇ παραδόσει) τοὺς συγκεχυμένους χαρακτήρας τῶν μύθων τῆς ἀρπαγῆς τῆς κόρης, περὶ τῆς λύπης τῆς Δήμητρος, τῶν πλανῶν τοῦ Τριπολέμου, καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζαγρέως Διονύσου, ὑπὸ τῶν Τιτάνων διαμελισθέντος, ἀναμεμιγμένους μετ' ἄλλων χαρακτήρων, ἀπορρεόντων ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθολογιῶν τῶν Φράγκων ἱποσιῶν, αἵπνες ἦσαν γνωστόταται ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὸν μεσαῖωνα. Ἐπίσης διορθῶ τις ἐν αὐτῇ λεπτομερείας τῶν χριστιανικῶν ἡθῶν καὶ χαρακτήρων τῆς Τουρκικῆς δυναστείας, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀνάμειξιν ἐκπλήττεται ὀλοτελῶς· εὐκόλως δὲ βλέπει τις ὅτι ὁ μὲν ἐξωτερικὸς αὐτῶν τύπος ἀνανεοῦται εἰς πολλὰς αὐτῶν ἀναπλοκάς· ἡ δὲ βᾶσις μένει ἄθικτος»⁵⁹.

Τὸ παραμῦθι γιὰ τὴν Δήμητρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς

θεᾶς πού πρωταγωνιστεῖ, δὲν σχετίζεται ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου μὲ τὴν παράδοση πού μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ πάλιν μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἡ Δήμητρα, κατὰ τὸν Lenormant, τόσο στὸ παραμῦθι ὅσο καὶ στὴν παράδοση ἀποκαλεῖται Ἄγία.

Συγκεκριμένα Ἄγία ἀποκαλεῖται ἡ Δήμητρα στὸ παραμῦθι τέσσερις φορές, ἐνῶ ἡ ἄρπαγὴ τῆς Κόρης (ἀπὸ ἓνα Τοῦρκο ἀγᾶ, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι ἀντικαθιστᾶ τὸν Ἀἰδωνέα) ἔγινε, ὅταν ἡ Δήμητρα μιὰ νύχτα τῶν Χριστουγέννων βρισκόταν στὴν ἐκκλησία. Τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο στὸ παραμῦθι εἶναι εὐδιάκριτο, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἀκόμη ὅτι ὁ ἀπελευθερωτὴς τῆς Κόρης προκειμένου νὰ κατανικήσῃ τὸν ἄρπαγα ἀγᾶ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἔτσι τὸν σκοπὸ του ἐπικαλεῖται τὴν βοήθεια τῆς Παναγίας, ὀρκιζόμενος ὅτι ἂν τὸν νικήσῃ, θὰ γίνῃ μοναχός, πράγμα πού καὶ συμβαίνει. Ἡ Ἄγία Δήμητρα μετὰ τὴν εὐτυχή κατάληξη, δηλ. τὴν ἐπανεύρεση τῆς Κόρης, ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα, ἄγνωστο πρὸς ποίαν κατεύθυνση, ἀλλὰ ἔκτοτε μὲ τὴν εὐλογία τῆς οἱ ἀγροὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἐλευσίνας εἶναι πάντοτε εὐφοροί, ὅπως ἦταν εὐφοροί μὲ τὴν παρουσία καὶ παραμονὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς στὸν χῶρο τῆς Ἐλευσίνας, κατὰ τὴν παράδοση⁶⁰.

Παρὰ τὸ ὅτι ἡ σχέση τοῦ παραμυθιοῦ μὲ τὴν παράδοση περιορίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ ἀνωτέρω στοιχεῖο τῆς ἀγιοποιήσεως, ὅπως ἔχω σημειώσῃ, πού θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐξωτερικό, δικαιολογεῖται, πιστεύω, ἐδῶ μία παρέκβαση καὶ αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο, γιὰτὶ ἔχει δημιουργηθῆ ζήτημα γιὰ τὸ παραμῦθι, πού ἐπιρεάζει ἀσφαλῶς καὶ τὰ περὶ ἀγιοποιήσεως στὴν παράδοση, ἂν εἶναι γνήσιο ἢ ὄχι μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὴν διάσωση σ' αὐτὸ τοῦ ἀρχαίου μύθου τῆς Δήμητρας. Ὅτι πολλὲς προχριστιανικὲς παραδόσεις, καὶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς λατρείας τοῦ παγανιστικοῦ κόσμου, ἔχουν μεταποιηθῆ σὲ διηγήσεις (συναξαρίων κλπ.) Ἁγίων καὶ Ὁσίων τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ περιφέρονται προφορικὰ μεταξὺ ἰδίως τῶν λαϊκωτέρων στρωμάτων μὲ χριστιανικὸ ἔνδυμα εἶναι ἀπολύτως βέβαιο, καὶ σ' αὐτὸ συμφωνοῦν οἱ εἰδικοί.

Ἐντονὴ ὅμως διαφωνία ἔχει ὑπάρξει μεταξὺ τῶν περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀσχοληθέντων μὲ τὸ θέμα, καὶ αὐτοὶ εἶναι

άρκετοί, τοὺς ὁποίους καλύπτει βιβλιογραφικά, καὶ ἐννοεῖται μέχρι τῆς ἐποχῆς του, ὁ Cook. Σύμφωνα μὲ συντομώτατη παρατήρηση τοῦ ἴδιου ἡ Δήμητρα ἀλλάζει τὸ φύλο τῆς ἀλλὰ κρατεῖ τὴν ἀγιωσύνη στὴν λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου⁶¹.

Ὁ γνωστὸς μεγάλος Σουηδὸς θρησκευολόγος Martin Nilsson παραπέμπει τὸν ἀναγνώστη του στὴν ἐκτενῆ βιβλιογραφικὴ ἀναφορὰ τοῦ Cook, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι περιέργως λείπει ἀπὸ αὐτὴν ἡ εἰδικὴ μάλιστα μελέτη τοῦ Schmidt, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ ἔχη ὑποστηρίξει τὸ νόθον τοῦ μύθου⁶².

Ἐὰν ὁ Nilsson ἐννοῇ, ὅπως τουλάχιστον ἀφήνει νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ Schmidt πρῶτος ἀμφισβήτησε τὴν γνησιότητα τοῦ μύθου-παραμυθιοῦ τῆς Δήμητρας, ἡ παρατήρησή του αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Ὅσον ἐγὼ τουλάχιστον γνωρίζω, οἱ πρῶτοι ποὺ διατύπωσαν ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ διηγήματος γιὰ τὴν Δήμητρα εἶναι οἱ σοφοὶ Ἕλληνες κριταὶ τοῦ μέσω τοῦ περιοδικοῦ *Πανδώρα* προκηρυχθέντος Ροδοκανακεῖου διαγωνίσματος (1867) Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, Φίλιππος Ἰωάννου καὶ Εὐθύμιος Καστόρχης, στὸ ὁποῖο διαγώνισμα ἔλαβε μέρος ὁ νεαρὸς τότε Ν. Γ. Πολίτης καὶ ἐβραβεύθη ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιτροπὴ τὸ πόνημα ποὺ ὑπέβαλε πρὸς κρίση, ἡ *Νεοελληνικὴ μυθολογία*. «Ἀμφίβολον ὅμως φαίνεται ἡμῖν», γράφουν οἱ κριταὶ στὴν εἰσηγητικὴ τῶν ἔκθεση, ποὺ δημοσιεύεται ὀλόκληρη στὸν πρόλογο τῆς *Νεοελληνικῆς μυθολογίας*, «τὸ τοῦ Βοιωτοῦ περὶ Ἁγίου Διονυσίου διήγημα καὶ τὸ τῶν Ἐλευσινίων περὶ Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ἄλλα τινὰ ὅτι στηρίζονται εἰς ἀρχαίας μυθικὰς παραδόσεις. Ἀνάγκη λοιπὸν ἀκριβεστεράς ἐξετάσεως τῶν πηγῶν, ὅθεν τὰ τοιαῦτα διηγήματα λαμβάνονται»⁶³.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, τὸν ὁποῖον δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ μεταξὺ τῶν ἄλλων στὴν βιβλιογραφία του ὁ Cook, εἶχε δεχθῆ ὅτι «ὁ μῦθος τῆς Δήμητρος καὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης διεσώθη ὀλόκληρος σχεδὸν ἐν Ἐλευσινιακῇ παραδόσει τῆς Ἁγίας Δήμητρος, Ἁγίας ἀγνώστου εἰς τὸ χριστιανικὸν ἡμερολόγιον», οἱ δὲ παραμορφώσεις ὀνομάτων καὶ σύγχυσις τῆς χρονολογίας εἶναι κάτι συνηθισμένον στὸν ἀμαθῆ λαόν⁶⁴.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὑποστηρίζει τὴν ἄποψή του ἀντλώντας ἐπιχειρήματα καὶ ἀπὸ τῆς ἐπισημειώσεως τοῦ Lenormant, ἐνῶ

ἀναφερόμενος στην παρατήρηση τῶν κριτῶν καὶ προκειμένου νὰ στηρίξει ἄλλη μιὰ φορὰ τὴν γνώμην του γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ παραμυθιοῦ ἀντιπαρατηρεῖ. «Δὲν ἐννοῶ δὲ διὰ ποῖον λόγον φαίνονται ἀμφίβολα τοῖς κκ. Κριταῖς τὰ περὶ Διονύσου καὶ Δήμητρας καὶ Κόρης διηγήματα, ἀφ' οὗ ἄνδρες ἀξιόπιστοι μαρτυροῦσιν ὅτι παρὰ τοῦ λαοῦ τὰ παρέλαβον καὶ ἀφοῦ οὐδὲν στοιχεῖον νοθείας ἐν αὐτοῖς φαίνεται»⁶⁵.

Συστηματικώτερα ἀναφέρεται στὸ παραμῦθι ἀλλὰ καὶ στὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Lenormant γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀγάλματος ὡς Ἁγίας Δήμητρας ὁ Bernhard Schmidt σὲ εἰδικὴ μάλιστα γιὰ τὴν περίπτωση ἀντιρρητικὴ του μελέτη.

Εἶναι γεγονός, σημειώνει, ὅτι ἡ συνέχιση μιᾶς κάποιας ἀναμνήσεως γιὰ τὴν Δήμητρα καὶ τὰ ἀγαθὰ της κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀποδεικνύει ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι εἶναι ἡ ἀρμόζουσα καὶ θὰ ἤθελε νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ παραδιδόμενα ἀπὸ τὸν Lenormant, ἀλλὰ σταθμίζοντας τὰ πράγματα ἀκριβέστερα θεωρεῖ ὅτι ἡ ἴδια ἡ διήγησις ἀποτελεῖ μαρτυρία ἐναντίον τῆς γνησιότητάς της. Καὶ αὐτό, συνεχίζει, ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὴν λαϊκὴν δεισιδαιμονίαν τῶν κατοίκων τῆς Ἐλευσίνας ἡ γονιμότητα τῆς περιοχῆς τῶν εἶχε ἐξάρτησις ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγάλματος. Νεώτερη ἐπιτόπια ἔρευνα, προσθέτει, γιὰ τὴν ἀμφίβολης γνησιότητος παράδοσις (ἐνν. τὸ παραμῦθι) θὰ ἀπέβαινε μάταιη, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ Lenormant, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ, σημειώνει ὅτι ἡ νέα γενεὰ τῶν Ἐλευσινίων δὲν εἶχε γνώσῃ γι' αὐτή⁶⁶.

Ὁ Γιάννης Ψυχάρης ἀναφερόμενος σύντομα στὸ κείμενο τοῦ Lenormant ἐκφράζει ἀμφιβολία, ἴσως ἀκολουθώντας τὸν Schmidt, γιὰ τὸ ἂν ἔχη διασωθῆ τὸ ὄνομα τῆς Δήμητρας⁶⁷.

Ὁ Garnett σὲ μιὰ ὑποσημείωσις παραθέτει σχεδὸν ὀλόκληρην τὴν παρατήρησις τοῦ Ψυχάρη, γιὰ νὰ καταλήξῃ ὁμῶς στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ λεπτομέρειες τῶν μυθολογουμένων ἔχουν ἀλλάξει ἀλλὰ ὁ σκελετὸς παραμένει ὁ ἴδιος⁶⁸.

Πολὺ πρὸ συστηματικὰ καὶ πρὸ ἐκτεταμένα ἀναφέρεται στὸ παραμῦθι ὁ Lawson. Ὁ τελευταῖος προσάγει ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς προελεύσεως τοῦ παραμυθιοῦ, γιὰ τὴν ὁποία δὲν διατυπώνει κανένα δισταγμὸν⁶⁹.

Ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλοι προβληματιζόμενοι καὶ ἀμφιταλαν-

τευόμενοι γενικώτερα ἢ μερικώτερα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Martin Nilsson. Ὁ τελευταῖος διατυπώνει μὲ μιὰ φράση τὴν ἄποψή του, συνισταμένη στὸ ὅτι ἡ ἀρχικὴ καθαρὰ ἀγροτικὴ θρησκεία τῆς Δήμητρας προσκολλήθηκε στὸ ἔδαφος τῆς Ἐλευσίνας καὶ δὲν ἄφησε νὰ ἐκριζωθῇ. Στὴν συνέχεια ἐπαναλαμβάνει τὶς ὡς ἄνω πληροφορίες τοῦ Ἑλλοῦ περιηγητῆ Clarke, καθὼς καὶ τὴν προσθήκη τοῦ Lenormant περὶ τῆς ἀγιοποιήσεως τῆς Δήμητρας, γιὰ νὰ ὑποσημειώσῃ ὅτι ἡ γνησιότητα τοῦ παραμυθιοῦ ἔχει δημιουργήσῃ σοβαρώτατους ἐνδοιασμοὺς καὶ ἐπιφυλάξεις⁷⁰.

Στὴν ὅλη συζήτηση γιὰ τὴν ἀγιοποίηση τῆς Δήμητρας καὶ πρὸς δικαιολόγηση τῆς ὑπάρξεως μιᾶς κατὰ τὰ ἄλλα ἀγνωστης στὸ χριστιανικὸ ἀγιολόγιο Ἁγίας ἀναμειγνύονται καὶ Ἁγιοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ὁ περιφανὴς Ἁγιος Δημήτριος, ὅπως ἤδη ἔχει ἀνωτέρω σημειωθῆ. Ἡ ἐτυμολογικὴ σχέση Δήμητρας-Δημητρίου θὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ ἐπιπόλαια καὶ ἴσως προσωρινὰ Ἁγίων ἔστω καὶ διαφορετικοῦ φύλου (Ἁγία Δήμητρα), ἀλλὰ ἡ ἀπλὴ ἐτυμολογικὴ συγγένεια δὲν ἀρκεῖ, χρειάζεται νὰ ὑπάρχῃ καὶ σχέση λειτουργικὴ (function). Καί, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ἁγιος Δημήτριος μπορεῖ λόγῳ τῆς ἡμερολογιακῆς θέσεως τῆς ἐορτῆς του (26 Ὀκτ.) νὰ θεωρῆται προστάτης τῶν κοπαδιῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων ἀλλὰ στὸν *Βίον* του δὲν ὑπάρχει τίποτε ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς προστάτη τῶν γεωργῶν καὶ τῆς γεωργίας⁷¹. Δὲν πρέπει ἴσως καὶ νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ διηγούμενος τὸ παραμῦθι τῆς Δήμητρας ἦταν ἱερέας, πρᾶγμα ποῦ θὰ συνέβαλε ἐνδεχομένως στὴν ἐδραίωση τῆς πίστεως ὅτι ἡ ἀρχαία θεὰ – ἐκπροσωπούμενη πάντοτε ἀπὸ τὸ ἄγαλμά της – μὲ τὴν τόσο εὐεργετικὴ τῆς παρουσία στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευσίνας, ὅπου κατ' ἀποκλειστικότητα ἦταν γνωστὸ τὸ ἐν λόγῳ παραμῦθι, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Lenormant, θὰ μποροῦσε νὰ ἀναδεχθῇ καὶ τὴν ιδιότητα ἐνὸς προστάτη τῆς περιοχῆς Ἁγίου.

Ὁ Lenormant δὲν εἶχε βέβαια καμμίαν δυσκολία νὰ δεχθῇ τὴν λαϊκότητα, δηλ. τὴν γνησιότητα τοῦ, ἢ καὶ τοῦ, μύθου τῆς Δήμητρας, ὅπως ὁ ἴδιος τὸν κατέγραψε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἱερέα πληροφοριοδότη του. Ἡ θεωρητικὴ του τοποθέτηση

καὶ ἡ βαθεῖα πίστη του στὴν συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως καὶ τὴν ἀξία της, τὴν ὁποία παράδοση λόγῳ τῆς προόδου τῆς παιδείας ἔβλεπε μὲ θλίψη του νὰ υποχωρῆ ραγδαῖα καὶ διεπίστωνε μὲ ἀπογοήτευση ὅτι δὲν ἐτύχχανε τῆς ἀπαιτούμενης προσοχῆς καὶ μελέτης, ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ὡς δεδομένη καὶ τὴν ὑποστηρίζει μὲ πάθος ἀλλὰ καὶ μὲ συναισθηματικὴ φόρτιση. Κατ' αὐτόν «ἐν Ἑλλάδι ἂν καὶ ἔχομεν πρὸς κατανόησιν τῆς θρησκείας τῶν ἔθνικῶν πληθος ἀρχαίων μνημείων, καὶ ὅμως αἱ προλήψεις καὶ αἱ σωζόμεναι εἰσέτι δημῳδαὶ παραδόσεις δὲν πρέπει νὰ περιφρονῶνται. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ἐνυπάρχουσιν ἐν αὐταῖς· ὅλαι περίπου αἱ βάσεις, τὰς ὁποίας ἐν τοῖς θυσιαστηρίοις ἐδίδασκον, ἔχουσιν ἐν αὐταῖς τὴν ἑαυτῶν ἔκφρασιν· ὑφίσταται μόνον ἐλαχίστη τις παραποίησης μετὰ τινῶν μεταλλαγῶν τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν λεπτομερειῶν, αἵτινες εὐκόλως διαγιγνώσκονται· ἀλλ' ἡ καθόλου βάσις εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ»⁷².

Ἔτσι μὲ μιὰ πρὸ σύγχρονη ὀρολογία ὁ Lenormant μὲ τὶς τοποθετήσεις του αὐτὲς θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς λαογραφῶν ἀρχαιολόγος τῆς λεγομένης συνέχειας, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ μὲ ἀρχαιολογικὰ κριτήρια ἀπεδύθησαν στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ Fallmerayer. Οἱ τελευταῖοι χρησιμοποιοῦν παρόμοια μὲ αὐτὸν ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ δεῖξουν τὴν ἀξία τῶν δημῳδῶν παραδόσεων πρὸς διευκρίνηση τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου γενικώτερα, ὅπως τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ ὑπερβάλλοντα ζῆλο καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὴν *Νεοελληνικὴ του μυθολογία*, ὁ ὁποῖος μάλιστα προβάλλει τὸν Γάλλον διανούμενον ὡς συμμάρτυρα τῶν ἀποψεῶν του, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ συγκαταριθμηθῆ στὴν ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἡ ἀφετηρία τοῦ Lenormant εἶναι μᾶλλον ρομαντικὴ. Ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει, γι' αὐτόν «ὁ διάσημος Ἰάκωβος Γρίμμ ἐν τῇ Γερμανικῇ αὐτοῦ μυθολογίᾳ κατέδειξε διὰ πειστικωτάτων παραδειγμάτων τὸ ὠφέλιμον τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθειῶν χωρικῶν παραδόσεων πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ἀρχαίων θρησκείων»⁷³ καὶ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ποὺ ἀποτελεῖ ἀντανάκλαση καὶ συνέχεια τῶν διακηρύξεων τοῦ Herder περὶ τοῦ κινδύνου ἐξαφανίσεως τῶν εἰδῶν τῆς

λαϊκής πνευματικής δημιουργίας και της επείγουσας ανάγκης καταγραφής και διασώσεώς των, θεωρεί ισχύουσα και για τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα. Ἔτσι δὲν υποψιάζεται ὅτι τὸ παραμῦθι γιὰ τὴν Ἁγία Δήμητρα μπορεῖ νὰ εἶχε διαμορφωθῆ μετὰ τὴν παρέμβαση λογίων, πολὺ περισσότερο ποὺ ὁ ἀρχαῖος μῦθος γιὰ τὴν Δήμητρα καὶ τὴν ἀρπαγὴ τῆς Κόρης ἦταν γνωστὸς στοὺς πεπαιδευμένους τῆς περιοχῆς τῆς Ἐλευσίνας. Συγκεκριμένως, κατὰ τὸν Lenormant, ἡ νέα γενεὰ τῶν σχολείων, ποὺ ἐνέπαιζε, ὅπως ἔχει ἀναφερθῆ ἀνωτέρω, τὶς παλαιᾶς παραδόσεις τῶν προηγουμένων γενεῶν «διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης, ὡς αὕτη εὐρίσκεται ἔν τινι ἄρθρῳ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Chompré. Οἱ πεπαιδευμένοι, ὡς ὁ Χατζῆ-Μελέτης, βουλευτὴς τῆς κοινότητός των καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ» τὸν «παρέπεμπον εἰς τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον»⁷⁴.

7. Ἡ ἐπιβίωση

Ἄλλὰ ἂν γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ παραμυθιοῦ γιὰ τὴν Δήμητρα μετὰ τὸ στοιχεῖο τῆς προσωνυμίας της ὡς Ἁγίας ἔχουν διατυπωθῆ ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἀσχοληθέντων μετὰ τὸ θέμα ἰσχυρές, περισσότερο ἢ λιγώτερο, ἐπιφυλάξεις καὶ ἀμφισβητήσεις· ἂν ἡ διαμόρφωσή του ἔχη πραγματοποιηθῆ, ὅπως τελικὰ πιστεύω, μετὰ τὴν παρέμβαση λογίων ἢ τοῦ σχολείου· ἂν δηλ. ἔχωμε νὰ κάμωμε μετὰ μιὰ κάποιας μορφῆς ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου μύθου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ὄχι ἐπιβίωση, ποὺ θὰ προϋπέθετε συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπη στοματικὴ παράδοση, ἔνα πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιο, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῆ καὶ τὸ ὅποιο ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, περισσότερο ἢ λιγώτερο, δέχεται ἢ πλειονότητα τῶν μελετητῶν, ὅτι ἡ θρησκεία τῆς Δήμητρος καὶ ἡ σχέση της μετὰ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευσίνας δὲν ἐκριζώθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴν μνήμη, τὴν συνείδηση ἀλλὰ καὶ τὶς λατρευτικὰς πράξεις καὶ ἐνέργειες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ αὐτὸ πέρα ἀπὸ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα, παρὰ τὰ δυσμενῆ εἰδικότερα συμβάντα ποὺ ἐμεσολάβησαν μετὰ κυριώτερα τὴν κατοπινὴν τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπαγόρευση τῶν ἀρχαίων θρησκείων ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Θεόδωσο τὸν Α΄ (τὸ 379), ποὺ συνέβαλαν στὴν προοδευτικὴ

παρακμή τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, λίγο ἀργότερα τὴν κατερείπωση τοῦ ἱεροῦ χώρου τῆς Ἐλευσίνας ἀπὸ τοὺς Βησιγόθους τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου καὶ βέβαια μεταγενέστερα ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ὄχι μόνον.

Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς παραδόσεως εἶναι ἀποκαλυπτικά. Ἔτσι ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἀφορᾷ στὴν κατ' ἐπανάληψη ἀναφερθεῖσα δεισιδαίμονα πίστη τῶν ἐντοπίων ὅτι ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀγάλματος θὰ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν καταστροφή τῶν γεννημάτων τῶν εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ἀπολύτως ἀντίστοιχό του ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία, ὅπως τὸ παραδίδει ὁ Κικέρων. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόπειρα ἀρπαγῆς ἀγάλματος τῆς Δήμητρας, εὕρισκομένου πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς θεᾶς, στὴν Ἔννα τῆς Σικελίας, ὅπου κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτη γενέσθαι δὲ μυθολογοῦσι τῆς Κόρης τὴν ἀρπαγὴν ἐν τοῖς λειμῶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἔνναν⁷⁵. Πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς ἀπὸ τὴν εὐρύτερη ἀρχαιοθηρικὴ καὶ ἀρχαιοκαπηλικὴ του δραστηριότητα Ρωμαῖος ἑπαρχος τῆς Σικελίας Verres. Κατὰ τὸν Κικέρωνα, ὁ ὁποῖος σὲ σχετικὴ δίκη βάλλει σφοδρῶς ἐναντίον του καταδικάζοντας ἀπερίφραστα τὶς ἔκνομες ἐνέργειες καὶ δραστηριότητές του, «*Cerere violata, omnes cultus fructusque Cereris in his locis interisse arbitrantur*»⁷⁶.

Ἀποκαλυπτικὸ στοιχεῖο σχετιζόμενο μὲ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀρχαίας λατρείας εἶναι τὸ ἀναφερόμενο στὴν παράδοση ὅτι τοῦ ἀγάλματος «κάθε γιορτὴ τοῦ ἄναβαν καντήλι καθὼς στὰ εικονίσματα». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἂν τυπικὰ ἡ ὑπαρξὴ Ἁγίας Δήμητρας, ὅπως ἀναφέρεται στὸ παραμῦθι τῆς Ἐλευσίνας ἀλλὰ καὶ στὴν παράδοση, ἀμφισβητῆται, ἡ ἐθιμικὴ ἐνέργεια τῆς ἀφῆς τοῦ καντηλιοῦ ἐκ μέρους τῶν κατοίκων κατὰ τὶς ἐορτάσιμες ἡμέρες, ὅπως δηλ. ἰσχύει γιὰ τὶς εἰκόνες τῶν Ὀρθοδόξων Ἀγίων, προσδίδει στὴν ἐκπροσωπούμενη ἀπὸ τὸ ἄγαλμά της Δήμητρα κατὰ τρόπον μᾶλλον οὐσιαστικὸν καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ιδιότητα Ἁγίας⁷⁷.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει ἤδη ἀναγνωρίσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Schmidt, ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ἀμφιβάλλον γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ παραμυθιοῦ μὲ πρωταγωνίστρια τὴν Ἁγία Δήμητρα, ὅπως ἔχει ἀναφερθῆ⁷⁸.

Ἐπὶ ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλο πραγματικὸ στοιχεῖο, ποὺ ἀναφέ-

ρεται άπλως στα διάφορα μελετήματα χωρίς να αξιολογηται, τὸ ὅτι τὸ ἄγαλμα πρὶν ἀπὸ τὴν μετακομιδὴ τοῦ ἀπὸ τὸν Clarke βρέθηκε μπροστὰ στὸ τελεστήριο σὲ ἓνα ἀλώνι ἀνάμεσα σὲ σωροὺς κοπριάς, ποὺ προωρίζονταν γιὰ τὴν λίπανση τῶν ἀγρῶν. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἀφοῦ, ὅπως πιστευόταν, ἡ Δήμητρα ἐπιστατοῦσε στὸ ἀλώνισμα, κατὰ τὸ ὁποῖο ἦταν ἀπὸ τὸ προϊόν τῆς προστασίας τῆς ἐνῶ στὸ πεδῖον τὸ Ράριον πλησίον τῆς Ἐλευσίνας, γιὰ τὸ ὁποῖο, κατὰ τὴν μοναδική, ἔστω, ἀρχαία περιγραφὴ τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τὸν Παυσανία, σπαρῆσαι πρῶτον λέγουσι καὶ πρῶτον αὐξῆσαι καρπούς, ὑπῆρχε ἢ ἄλλως καλουμένη Τριπτολέμου, τοῦ γνωστοῦ τρίτου προσώπου τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μύθου, τοῦ ἐπιφορτισθέντος νὰ διαδώσῃ τὴν γεωργία⁷⁹.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ὅτι τὸ ἄγαλμα βρισκόταν μεταξὺ σωρῶν κοπριάς δὲν πρέπει, πιστεύω, νὰ θεωρητῆται συμπτωματικὸ καὶ τυχαῖο. Ἡ κοπριά, ὡς γνωστὸν, διασκορπιζόμενη στὴν γῆ τὴν λιπαίνει ἔτσι καὶ ἀλλιῶς καὶ ἔτσι συντελεῖ σὲ ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ πλουσιώτερη παραγωγή. Ἡ σουσώρευσὴ τῆς ὄμως κοντὰ στὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς προτοῦ χρησιμοποιοιθῆ θὰ πιστευόταν ὅτι ἐνίσχυε ἀκόμη περισσότερο τὴν λιπαντικὴ τῆς ιδιότητα μὲ φυσικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίτευξη τῆς ἐπιθυμητῆς ἀκόμη πλουσιώτερης παραγωγῆς, ἀναγκαίας γιὰ τὴν συντήρηση τῶν φτωχῶν γεωργικῶν οἰκογενειῶν.

Ἄλλὰ μὲ τὴν ἀκλόνητη πίστη τῶν ἀρχαίων γεωργῶν τῆς Ἐλευσίνας στὴν προστατευτικὴ δύναμη τῆς θεᾶς συνδέεται, πιστεύω, καὶ ἐντελῶς σύγχρονη ἐθιμικὴ λατρευτικὴ συνήθεια τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἔχει ὄμως περιβληθῆ πλήρως μὲ χριστιανικὸ ἔνδυμα, κάτι βέβαια ποὺ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο.

Συγκεκριμένα στὸν λόφο ποὺ ὑπέρκεται τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Περσεφόνης καὶ σὲ περίοπτη θέση ἔχει ἀνεγερθῆ κατὰ τὰ μεταβυζαντινὰ ἢ καὶ τὰ ἀμέσως νεώτερα χρόνια, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, ναῖσκος τῆς «Παναγίτσας», πασίγνωστος σήμερα (εἰκ. 3). Ὁ ναῖσκος αὐτὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Πρόκειται περὶ θεομητορικῆς ἐορτῆς, τῆς ὁποίας

σκοπὸς ἦταν ἡ ἀνάμνηση τοῦ γεγονότος τῆς εἰσόδου καὶ τῆς παραμονῆς τῆς τριετοῦς Παναγίας στὸν Ναὸν καὶ ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀφιέρωσή τῆς στὸν Θεόν, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἔχει ἐνωματωθῆ σὲ δύο ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια⁸⁰.

Κατὰ πληροφορίες ποὺ προέρχονται καὶ ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα τὸ ἐκκλησίδιο λειτουργεῖται ἐπισημῶς μόνον κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς, τὴν 21ην Νοεμβρίου. Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς ἐορτῆς ἔχει μᾶλλον λησμονηθῆ καὶ λόγῳ τῆς ἡμερολογιακῆς θέσεώς τῆς ἢ λατρεία ἔχει προσλάβει καθαρὰ λαϊκὸ γεωργικὸ χαρακτήρα, ὅπως δείχνει καὶ ἡ προσωνυμία τῆς Παναγίας μὲ τὸν δημῶδη τύπο Μισσοπορίτσα. Ἀνάλογες εἶναι καὶ ἄλλες λαϊκὲς προσωνυμίαι τῆς Παναγίας ὅπως Πολυπορίτσα καὶ Ἀρχιπορίτσα. Ἡ Παναγία ἔχει γίνῃ προστάτρια τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Οἱ γεωργοὶ ἔχουν πλέον ἀποσπείρει καὶ ἀναμένουν ἐναγωνίως τὸ εἰσόδημα τῶν σιτηρῶν των, γιὰ τὴν εὐδοκίμησιν τῶν ὁποίων ἐκκλησιάζονται⁸¹.

Εἰκ. 3. Ὁ ναῖκος τῆς «Παναγίτσας» (Μισσοπορίτσας) (φωτ. 20.11.2004).

Στην Παναγία την Μισοσπορίτισσα προσφέρονται γενικότερα πανοπερμία (πολυσπόρια) κ.ά. εΐδη τροφίμων, που συμβολίζουν την άφθονία. Ἡ ἐπιλογή ὅμως ἀνεγέρσεως τῆς ἐκκλησίας στὸν χῶρο τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρας καὶ κυρίως ἡ ἀθρόα καὶ ὁμαδική συμμετοχή τῶν γεωργῶν (κυρίως γυναικῶν) τῆς Ἑλευσίνας, γιὰ νὰ τὴν τιμήσουν πανηγυρικὰ ἀπὸ τὴν παραμονὴ τὸ ἑσπέρας τῆς ἑορτῆς τῆς καὶ νὰ ζητήσουν τὴν προστασία τῆς προσφέροντας ἑορταστικούς ἄρτους γιὰ τὴν ἀρτοκλασία μὲ ἐπ' αὐτῶν ἀναμμένα κεριά (εἰκ. 4 καὶ 5)⁸² ἐπιτρέπουν νὰ καταλήξῃ κανεὶς στὸ πολὺ πιθανὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπιβεβαιώνεται καὶ μὲ αὐτὴν τὴν νεοελληνικὴ λατρευτικὴν συνήθεια ὅτι ἀπὸ τὴν μνήμη, τὴν σκέψη καὶ τὴν συνείδηση τῶν γεωργῶν δὲν ἔχει ἐξαλειφθῆ ἡ ἀρχαία λατρεία τῆς Δήμητρας, ἡ ὁποία τώρα μὲ ἄλλη μορφή ἐπιβιώνει μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν ἐκχριστιανισμένη πλέον ἑορτὴ τῆς Παναγίας τῆς Μισοσπορίτισσας τῆς Ἑλευσίνας.

Τελικὰ ἐδῶ πρόκειται ἓνα ἱστορικὰ βεβαιωμένο ἐπεισόδιο, ποὺ ἀφορᾷ στὴν ἀρπαγὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρας, τὸ

Εἰκ. 4. Ἑσπερινὸς τῆς ἑορτῆς πρὶν ἀπὸ τὴν εὐλόγηση τῶν ἄρτων καὶ τὴν ἀρτοκλασία (φωτ. 20.11.2004).

όποιο έμπλουτιζόμενο με διάφορα άλλα στοιχεία λαμβάνει την μορφήν δημόδους παραδόσεως και μεταδίδεται μέσω της στοματικής όδοϋ.

Ή παράδοση αϋτή εΐναι νέα και βέβια μοναδική, αλλά ό τρόπος άπαρτίσεως της δέν έκφεύγει άπό τά παραδεδομένα και τά συνηθίζόμενα. Ό λαός δηλ. γενικά δημιουργεί μέν ένεργοποιώντας την φαντασία του νέες παραδόσεις, όπως την προκειμένη, αλλά τά χρησιμοποιούμενα στοιχεία τά παραλαμβάνει συνήθως έτοιμα άπό τόν θησαυρόν τών παραδόσεών του, πού τις διαφυλάσσει στην μνήμη του – όπως σαφώς προκύπτει και άπό τά άνωτέρω άναφερόμενα κατά την εξέταση τών έπί μέρους θεμάτων της παραδόσεως για την Δήμητρα – και τά προσαρμόζει άντιστοίχως, για να έπιτευχθί τó έπιθυμητό άποτέλεσμα. Άπό τó άποτέλεσμα αϋτό προκύπτει άβίαστα πώς οι πολλοί με την άφελή των, έστω, σκέψη, αλλά την άμεση, την συναισθηματική και τελικά την ζωντανή και όχι την ξηρή ιστορική και καλλιτεχνική των προσέγγιση – ή όποία έτσι και άλλιώς δέν ύφίσταται συνήθως – έξακολου-

Εικ. 5. Εϋλόγηση τών άρτων κατά τόν έσπερινό. Άρτοκλασία, άφή κεριών, προσφορά λαδιοϋ και κρασιοϋ (φωτ. 20.11.2004).

θοῦσαν νὰ βιώνουν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μεταγενέστερα καὶ νὰ συντηροῦν μέχρις ὀρισμένου σημείου τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴν λατρεία μέσω τοῦ ἀγάλματός της μιᾶς ἀπὸ τὶς πρὸ ἀξιολάτρευτες θεῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ποὺ συνδεόταν μάλιστα ἄμεσα μὲ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια.

Ἔχει ἤδη γραφῆ ὅτι ἡ θρησκεία τῆς Ἐλευσίνας διατηρήθηκε πολὺ λόγῳ τοῦ ὅτι τῆς ἔλειπε τὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς στενῆς συνδέσεώς της μὲ τοὺς πόθους τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου⁸³. Τέτοιου εἴδους ὅμως θεωρητικὰ καὶ θρησκευτολογικὰ θέματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπασχολοῦν τὸν δημιουργὸν μιᾶς λαϊκῆς παραδόσεως. Τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὸν ἀπασχολοῦν τὰ πρακτικὰ πράγματα, ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν ἴδια τὴν ζωὴ καὶ ἐπιβίωσή του. Καὶ ἡ ἐπιβίωσή του ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν παραγωγὴ τῆς βασικῆς τροφῆς τοῦ Ἑλληνα ποὺ ἦταν τὰ σιτηρά, τῶν ὁποίων προσάττρια εἶναι ἡ θεὰ τῆς γεωργίας καὶ εἰδικὰ τοῦ προϊόντος αὐτοῦ τῆς γῆς Δήμητρα. Οἱ αἰῶνες μπορεῖ νὰ ἔχουν παρέλθει, διατάγματα ἀπαγορεύσεως τῶν ἀρχαίων θρησκείων μπορεῖ νὰ ἔχουν ἐκδοθῆ, διωγμοὶ μπορεῖ νὰ ἔχουν γίνεи, τεράστιες καταστροφὲς ἀπὸ ἀλλοφύλους, καὶ ὄχι μόνον, τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας μπορεῖ νὰ ἔχουν ἐπισυμβῆ. Ὅλα αὐτὰ συνετέλεσαν ἀσφαλῶς στὴν παρακμὴ τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῆς Ἐλευσινακῆς θρησκείας καὶ ὠδήγησαν τελικὰ τὶς ἐκδηλώσεις των κατὰ τὸ πλεῖστον στὴν λήθη ἢ καὶ στὴν πλήρη ἀφάνεια ἀλλὰ δὲν ἐπηρεάσαν κατὰ τρόπον δραματικὸν τὴν καθημερινότητα τῆς λαϊκῆς ζωῆς καὶ ἡ θρησκεία τῆς Ἐλευσίνας εἶναι γεωργικὴ-λαϊκὴ. Ὁ κάμπος τῆς Ἐλευσίνας μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγες γενεὲς δὲν εἶχε χάσει τὸν παλαιὸν ἀγροτικὸν του χαρακτήρα καὶ ἔτσι ἦταν πάντοτε «ἐν ποσὶν» ὁ ἀγῶνας καὶ ἡ ἀγωνία τῶν ἀγροτῶν νὰ ἐξασφαλίσουν μέσω τῆς παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κρατοῦσαν πίστη ἀποτελοῦσαν τὸ ἐπίκεντρο τῆς προσφορᾶς τῆς Δήμητρας, τὴν ἐπιβίωσή των. Τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς αὐτὸ ἀποτυπώνεται στὴν παράδοση καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συνετέλεσε στὴν διατήρησή της. Οἱ παραδόσεις, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, οἱ δεσποδαμονίες καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ζωῆς ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν ἐν ὄλω ἢ ἐν μέρει ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπάρχουν τὰ αἷτια καὶ ἰσχύουν οἱ συνθήκες ποὺ

τὰ προκαλοῦν καὶ αὐτὸ ἰσχύει στὴν περίπτωση τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἐλευσίνας. Ἀντίθετα ὅταν οἱ συνθηκῆς λόγῳ τῆς προόδου τῆς παιδείας, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τεχνολογίας μεταβάλλονται καὶ ἐξαφανίζονται, συμπαρασύρουν στὴν ἀλλαγὴ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὰ συνδεδεμένα μὲ αὐτὲς ἦθη καὶ ἔθιμα, ποὺ δὲν ἔχουν πλέον λόγον ὑπάρξεως.

Ἐξ ἄλλου ὁ γεωργικὸς βίος, ὅπως ἐκεῖνος τῆς Ἐλευσίνας, εἶναι, ὅπως εἶναι γνωστόν, μετὰ τὸν ποιμενικὸν ὁ πρὸ συντηρητικὸς, ποὺ σημαίνει ὅτι εἶναι συντελεστικὸς τῆς ἐπιβίωσης, διατηρήσεως καὶ λειτουργίας ἀρχαίων ἢ ἀκόμη καὶ ἀρχεγόνων πατροπαραδότων στοιχείων. Στὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ἡ ἐμμονή, ἡ βίωση καὶ ἡ διαφύλαξη τῶν λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων πρὸς τὴν Δήμητρα, περιλείμματα τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ μυθολογίας, ποὺ ἐνωφθαλμίστηκαν στὸ ὄλο πνεῦμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς νεώτερης παραδόσεως. Ὅτι σ' αὐτὴν ἀναμειγνύονται στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ κόσμου μὲ χριστιανικὰ ἀνήκει στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λαϊκῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας καὶ δημιουργίας. Ἡ Δήμητρα εἶναι πιθανώτατο νὰ μὴν ὠνομάσθηκε ποτὲ Ἁγία, καθὼς καὶ ὁ νεώτερος μῦθος (παραμῦθι) τῆς δὲν φαίνεται γνήσιος, ἀλλὰ στὸν ἐκπρόσωπὸν τῆς, δηλ. στὸ λατρευτικὸ τῆς ἄγαλμα, ἀποδόθηκαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ιδιότητες ἱεροῦ ἀντικειμένου ἢ καὶ πραγματικοῦ Ἁγίου μὲ ἀνάλογες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις.

1. Κυριάκου Σιμοπούλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα Γ1, 1800-1810* (Ἀθήνα 1975) 73-77, πρβ. τοῦ ἴδιου, *Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφή τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων* (Ἀθήνα 1993) 293-294 (περιληπτικά).

2. Στὴν πραγματικότητα ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν καταγράφει οὔτε μεταφράζει ἀκριβῶς, συνθέτει τὴν παράδοση, ἀπὸ στοιχεῖα πάντως ποὺ παραδίδονται.

3. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις* 1, 1904, ἀρ. 139· 2, 1904 οἱ σχετικὲς σημειώσεις καὶ σχόλια. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς παραδόσεως τοῦ Πολίτη γιὰ τὸ θαυματουργὸ ἄγαλμα παραθέτει καὶ ὁ Σιμόπουλος (*Ξένοι ταξιδιώτες*, ὁ.π. 74, σημ. 1).

4. Βλ. Σιμοπούλου, *Ξένοι ταξιδιώτες* Γ1, ὁ.π. 74-75, σημ. 2 καὶ 1, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

5. François Lenormant, *Monographie de la voie Sacrée Éleusiniennes de ses monuments et de ses souvenirs* 1 (Paris 1864) 398 (τὸ ἄγαλμα οἱ κάτοικοι ἄρπαιζαντες Ἁγία Δήμητρα, et lui offraient des guirlandes de fleurs pour obtenir de bonnes récoltes). Ἐν σχέσει μὲ τὴν παραπομπὴν τοῦ Lenormant στὸ ἔργο τοῦ Clarke ὁ Ν. Γ. Πολίτης σημειώνει ὅτι ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Schmidt (Bernhardt Schmidt, *Demeter in Eleusis und Herr François Lenormant*, *Rheinisches Museum für Philologie* 31 [1876] (ἀνωτ. 1971) 279) ὅτι ὁ Clarke δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ Ἁγίας Δήμητρας. Αὐτὸ πράγματι συμβαίνει μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ἡ σχετικὴ παραπομπὴ τοῦ Schmidt στὸ ἔργο τοῦ Clarke δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ἀφορᾷ καὶ στὸ ἐν λόγῳ στοιχεῖο τῆς διηγῆσεως. Τέλος τὴν ἀπεικόνισιν τῆς θεᾶς συνοδεύει ἡ ἐπιγραφή: Kistophoros from Eleusis, known as Saint Demetra.

6. Βλ. σχετικὰ Arthur Bernard Cook, *Zeus, A study in ancient Religion*¹ (Cambridge 1914) 173, σημ. 1, ὅπου ἐκτενῆς ἀναφορὰ στὸ θέμα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι αὐτὸ δὲν ἰσχύει γιὰ κατώτερες θεότητες καὶ δαίμονες, ὅπως Νηρηίδες-Νεραΐδες, Λαμία-Λάμια κλπ. ποῦ ἀνήκουν στὴν λαϊκὴ λατρεία καὶ δεισιδαιμονία καὶ ἐπιβιώνουν καὶ μὲ τὰ δημώδη ὀνόματά των, ἔστω ἐλάχιστα παρηλλαγμένα, ἐπειδὴ ἦταν καὶ εἶναι στενὰ συνδεδεμένες μὲ τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπόστασιν καὶ ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ λαοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ συνέχεια εἶναι κατὰ τὴν πεποιθήσιν μου δεδομένη καὶ ὀφείλει νὰ μὴ ἀμφισβητῆται. Ἐπιβιώσεις πάντως ὀνομάτων ἀρχαίων θεῶν τοῦ Ὀλύμπου κ.ἄ. παρατηροῦνται σὲ τοπωνύμια κ.ἄ., ὅχι ὅμως σὲ παραδόσεις καὶ μύθους καὶ ἄλλες δημώδεις διηγῆσεις. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὅταν ἀναφέρονται ὁ αὐτὰ τὰ εἶδη τῆς λαϊκῆς δημιουργίας ἀρχαῖοι θεοί, ὀφείλει κανεὶς, λόγω τῆς αὐστηρότητος τῶν κριτηρίων ποῦ ἐπικρατοῦν σήμερον στὴν ἐπιστήμην, νὰ προβληματίζεται καὶ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὴς σχετικῆς ἀναφορῆς μὲ ἐπιφυλάξεις, γιὰτὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναβιώσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ταυτὸν εἰπεῖν εἶναι προϊόντα τῶν βιβλίων ἢ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας.

8. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν ἔχει περιλάβει στὴν Συλλογὴν του καὶ παραδόσεις ποῦ ἐν μέρει τουλάχιστον ἔχουν δημιουργηθῆ ἀπὸ λογίους, ὅπως ἐξ ἄλλου σημειώνει καὶ ὁ ἴδιος.

9. Migne, *Patrologia Graeca* 96, στ. 740 γ'. Γιὰ τὰ περὶ ἀποκοπῆς τοῦ χερσιῦ τοῦ Ἑβραίου, ὁ ὁποῖος σὲ παραλλαγῆς τῆς παραδόσεως ὀνομάζεται Ἰεφωνίας, βλ. Const. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae* (Lipsiae 1866) 110, 46 καὶ κυρίως Antoine Wenger, *L'assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle* (Paris 1955) 234 κέ. § 38 κέ. καὶ στὴν ἴδια μελέτῃ 18 κέ. passim.

10. Θρησαυρὸς Δαρμασκηνοῦ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέως, ἐν Βενετίᾳ 1851, 141 (εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου λόγος IB).

11. Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία... συντεθὲν εἰς κοινὴν τῶν Γραικῶν διάλεκτον παρὰ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητῆς (Ἐνετίησι 1681) 338. Τὸ ἐπεισόδιον καὶ στὸ ἔργο Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστῆς 2* (Ἀθήνησι 1868), 319.

12. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης* (ἐκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως) (ἐν Πετρούπολει 1909) 144.

13. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστής* 1 (Ἀθήνησι 1868) 449.
14. Βλ. Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκῆ παράδοσις* (ἐν Ἀθήναις 1968) 85, σημ. 2 (βλ. καὶ αὐτόθι σ. 84-85).
15. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις* 1, ἀρ. 138.
16. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις* 1, ἀρ. 137 (καὶ σημ.).
17. Ὁ.π. ἀρ. 216. Πρβ. καὶ Κυριάκου Σιμποπούλου, *Οἱ ξένοι ταξιδιωτικὲς σιτὴν Ἑλλάδα 1700-1800* 2, 39. Ὁ περιηγητὴς (Lucas) σημειώνει ὅτι οἱ κολόνες ἦταν τὰ μοναδικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ «δὲν θὰ ἄξιζε τὸν κόπο νὰ τὶς μνημονεύσῃ κανεὶς, ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ μῦθοι ποὺ ἀφηγοῦνται οἱ κάτοικοι γι' αὐτὲς τὶς κολόνες» (αὐτόθι).
18. Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, *Λαογραφία* 6, 1917, 293, πρβ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, *Γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ εἰδήσεις ἐν τῷ «Ἡμερολογίῳ τοῦ Κωνσταντίνου Διοικητοῦ»*. Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Ἰ. Ἀράντου, 161-162 καὶ 165-166.
19. Βλ. Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Λαογραφικὰ εἰδήσεις ἐκ χειρογράφου τοῦ Κιμωλίου διδασκάλου Μάρκου Βεντούρη, Λαογραφικὰ τόμος Β', Ποικίλα* (Ἀθήνα 1992) 155, σημ. 7.
20. Μὲ τὴν μορφή θαυμαστῆς μετακινήσεως ἐργαλείων οἰκοδομοῦντων ἱερῶν ναῶν, μοναστήρι κλπ., Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Λαογραφικὰ εἰδήσεις Βεντούρη, ὁ.π.*, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.
21. Βλ. Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Εἰκόνες Ἁγίων δεσμευόμενοι, Λαογραφικὰ τόμος Α', Δημῶδεις παραδόσεις*, 141-142.
22. Καὶ γιὰ τὸ «βρέτας» τῆς Ἡρας, τὸ ὅποῖον εἶχαν ἀποσπάσει Τυρρηνοὶ πειραταὶ ἀπὸ τὸν ναόν τῆς σιτὴν Σάμο ἐπιστεύθη ὅτι αὐτόματον ἀποδεδρακέναι πρὸς τὴν λύγου θωράκιον, ὅπως διηγεῖται ὁ Μηνόδοτος ὁ Σάμιος. Εἶναι ἐξ ἄλλου διδακτικὰ γιὰ τὴν πίστη τῶν πολλῶν ὅτι ἡ μετακίνηση (ἀρπαγὴ) λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἀπὸ τὸν χῶρον ὅπου βρῖσκονται γίνεται πρόξενος κακοῦ τὰ ὅσα προηγουμένως ἀναφέρονται σιτὴν ἴδια παράδοσι, κατὰ τὰ ὅποια: Ἀδμήτην γάρ φησιν τὴν Εὐρυσθέως ἐξ Ἄργους φυγοῦσαν ἐλθεῖν εἰς Σάμον... ἐπιμεληθῆναι τοῦ ἱεροῦ (ἐνν. τῆς Ἡρας)· τοὺς δὲ Ἀργεῖους πυθομένους καὶ χαλεπαίνοντας πείσαι χρημάτων ὑποσχέσει Τυρρηνοὺς... ἀρπάσαι τὸ βρέτας, πεπεισμένους τοὺς Ἀργεῖους ὡς εἰ τοῦτο γένοιτο, πάντως τι κακὸν πρὸς τῶν τὴν Σάμον κατοικούντων ἢ Ἀδμήτην πείσεται (Ἀθην. *Δειπν.* 15, 672α-β). Πρβ. καὶ Walter Burkert, *Ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ τελετουργία, Δομὴ καὶ ἱστορία* (Ἀθήνα 1993) 202-203 [μετάφρ. Ἠλέκτρα Ἀνδρεάδη, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζικῆς], ὁ ὁποῖος τὴν ὅλην διήγησιν δὲν θεωρεῖ ὡς τυπικὸ παραμῦθι ἀναζητήσεως ἀλλὰ ὡς περιγραφὴ μιᾶς τελετουργίας).
23. Βλ. ἐκτενῶς Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Εἰκόνες Ἁγίων δεσμευόμενοι, ὁ.π.* 141-145, ὅπου τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ διεθνὴς βιβλιογραφία, σιτὴν ὅποια πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ μελέτη τοῦ L. Radermacher, *Aus Lucians Lügenfreund, Festschrift Theodor Gomperz* (Wien 1902) 197-202, ὁ ὁποῖος παρακολουθεῖ τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴν ἐμπύχωση ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, διὰ τοῦ Μεσαίωνος μέχρι σήμερα.
24. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις* 1, ἀρ. 38.
25. Ὁ.π. 2, ἀρ. 38.
26. Ὁ.π. ἐκτενῶς.

27. "Ο.π. βλ. καὶ Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Χρονογράφου» τοῦ Δωροθέου τὰ λαογραφικά, *Λαογραφία* 19, 1960, 20, 24 καὶ 60-63, 24.

28. Δίων. Κασσ. 59, 28, 3-4, πρβ. καὶ Κυριάκου Συμπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 82-83.

29. Βλ. πρόχειρα Walter Burkert, *Ἀρχαία Ἑλληνική Θρησκεία. Ἀρχαϊκή καὶ Κλασσική ἐποχή* (Ἀθήνα 1993) 585 (μετάφρ. Μπεζαντάκου-Ἀβαγιανοῦ). Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄμως ἱερὸ ζῶο τῆς Δήμητρας, εἶναι, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ χοῖρος.

30. Βλ. Liliane Bodson, *Ἐπὶ ζῶα. Contribution à l'étude de la place de l'animal dans la religion grecque ancienne* (Bruxelles 1978) 144 κέ., ὅπου πλουσιώτατη βιβλιογραφία καὶ μνεία τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Γιὰ τὸ ὅτι τὸ ζῶο ἐκπροσωπεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ σίτου πρβ. τὰ σύγχρονα διεθνή παράλληλα στὴν συντομευμένη Ἑλληνική ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ J. G. Frazer, *Ὁ χρυσὸς κλώνος* 3, 210-213, 7 (μετάφρ. Μπικάκη, ἐκδ. Ἐκάτη).

31. Διοδ. Σικ., *Βιβλ.* 17, 10, 2-4.

32. Αἰλ. *Ποικ. ἰστ.* 12, 57. Παραλλαγή τοῦ θέματος τῆς ὑφάνσεως τοῦ ἰστοῦ τῆς ἀράχνης στὸν ναὸ τῆς Δήμητρας παρέχει καὶ ὁ Πανουσιανός (9, 6, 5-6). Πρβ. καὶ Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Τὸ περὶ ζῶων ιδιότητος ἔργον τοῦ Αἰλιανοῦ ὡς πηγὴ εἰδήσεων περὶ μαγικῶν καὶ δεισιδαιμόνων δοξασιῶν καὶ σινηθειῶν* (ἐν Ἀθήναις 1972) 108-109.

33. Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως (Scriptores originum Constantinopolitanarum 1-2, 1901-1907, Preger, Teubner), 196, §8 πρβ. αὐτόθι 21, 5α, ὅπου τὸ ἴδιο κείμενο καὶ Κυριάκου Συμπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 241.

34. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 512 (Ἀθήνα), 513 (Ἀθήνα), 514 (Καλάβρυτα), πρβ. καὶ ἀρ. 518 (Ἡράκλειο Κρήτης).

35. Ἀλλὰ καὶ παλαιότερα καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ρωμαίων. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸ κολοσσαῖο καὶ ἀξιοθαύμαστο ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἑγεστα τῆς Σικελίας, τὸ ὁποῖο ὁ Ρωμαῖος ἐπαρχος τοῦ νησιοῦ Verres (βλ. κατωτέρω, σημ. 76) ἀξίωσε νὰ τὸ κατεβάσουν ἀπὸ τὸ βᾶθρο του καὶ νὰ τοῦ τὸ προσφέρουν ὡς δῶρο. Ὅπως παραδίδει ὁ Κικέρων, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως μὲ δάκρυα καὶ σπαραγμοὺς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὑπέκυψαν στὴν ἀξίωση τοῦ Verres, ἀρνήθηκαν ὁμῶς νὰ τὸ μετακινήσουν οὔτε κἂν νὰ τὸ ἀγγίξουν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ὁ ἱερόσυλος χρησιμοποίησε βαρβάρους ἐργάτες. Κατὰ τὴν ὥρα τῆς μετακομιδῆς «ὄλες οἱ γυναῖκες τῆς Ἑγεστας καὶ ὅλα τὰ κορίτσια ἔρραιναι τὸ ἄγαλμα, τὸ στεφάνωσαν μὲ ἄνθη, ἔκαιαν θυμίαμα καὶ τὸ συνώδευαν ἐν πομπῇ ὡς τὰ σύνορα» (Κυρ. Συμπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 74 κέ., 76 τὰ σχετικὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο ἄγαλμα, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ χωρία ἀπὸ τὸν Κικέρωνα. Γιὰ μεταγενέστερα ἐπεισόδια ἀντιστάσεως τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας κατὰ τῆς ἀρπαγῆς ἀρχαιοτήτων βλ. καὶ 308 καὶ 309 αὐτόθι).

36. Κυριάκου Συμπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 293.

37. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 140 καὶ σημ., ὅπου καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸν Ross, τοῦ ἴδιου, Τελέσματα, *Λαογρ. Σύμμ.* 1, 54, πρβ. καὶ Κυριάκου Συμπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 247.

38. Ludwig Ross, *Wanderung in Griechenland im Gefolge des Königs Otto und der Königin Amalie* 2, 1851, 242. Ὅτι ἡ ἐξέγερση τῶν κατοίκων τῆς Λακωνίας στὴν προσπάθεια τοῦ Ross νὰ μετακομίση τὸ ἀνάγλυφο ἦταν καὶ

«ἔνοπλη», ὅπως διατείνεται ὁ Μηλιάδης (Γιάννη Μηλιάδη, Ὁ λαὸς καὶ τὰ ἀρχαῖα, Ὁ Μέντωρ, ἔτ. 6, τευχ. 28 [1993], 198-199) δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου, ἐκτὸς καὶ ἂν ὁ Ρῶς τὸ ἀναφέρῃ ἐπ' εὐκαιρία ἄλλου, πού ἐγὼ ὅμως δὲν γνωρίζω.

39. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 136 (καὶ σημ.).

40. Βλ. Ἰωάννου Γενναδίου, Ὁ λόρδος Ἑλγν, 18-19 καὶ σημ. 21, ὅπου οἱ παραπομπές καὶ τὰ σχετικὰ κείμενα τῶν περιηγητῶν.

41. Βλ. π.χ. Ἰ. Θ. Κακριδῆ, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση* (Ἀθήνα 1978), 39, ἀρ. 71, Κυρ. Σιμοπούλου, *Ἡ Ληλασία*, ὁ.π. 246, Γιάννη Μηλιάδη, Ὁ λαὸς καὶ τὰ ἀρχαῖα, Ὁ Μέντωρ, ὁ.π. 199.

42. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 135 καὶ σημ.

43. *Ἐβδομάς* ἔτ. 2, τόμ. 2 (1885), 278-279.

44. Βλ. ἐκτενῶς Ν. Γ. Πολίτου, Τελέσματα, *Λαογρ. Σύμμ.* 1, 1920, 48-57, ἰδίως 52 καὶ 54, τοῦ ἴδιου, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, *Λαογρ. Σύμμ.* 3, 1931, 76, 231, τοῦ ἴδιου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 447, σημ. (2, 1058 καὶ 1061) καὶ Φαίδ. Κουκουλέ, ΒΒΠ 1, 2, 247-239. Βλ. κατωτέρω καὶ τὴν παράδοσι περὶ καταχώσεως τῶν ἀσθενειῶν καὶ τὴν ἐπίθεσι ἐπ' αὐτὸν κίονα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰωάννη.

45. Βλ. Ἰωάννου Γενναδίου, Ὁ λόρδος Ἑλγν, ὁ.π. 135-136, ὅπου στὰ Ἀγγλικά καὶ ἡ σχετικὴ μαρτυρία, πρβ. Κυρ. Σιμοπούλου, *Ἡ Ληλασία*, ὁ.π. 293-294.

46. Βλ. Ἰωάννου Γενναδίου, Ὁ λόρδος Ἑλγν, ὁ.π. 11 καὶ 135-136.

47. Βλ. ἐκτενῶς Otto Weinreich, *Antike Heilungswunder. Untersuchungen zum Wunderglauben der Griechen und Römer* (Giessen 1909) 137-146 καὶ Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, Μία ἀρχαία λαϊκὴ διήγησι γιὰ τὸν Θεαγένη τὸν Θάσιο, *Λαογραφικά* τόμ. Γ', Ποικίλα (Ἀθήνα 1994) 300-306, 17, ὅπου οἱ ἀρχαῖες πηγές καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

48. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, ἀρ. 155.

49. Ὁ.π. (2, 763-764).

50. Ὁ.π., ἀρ. 155 (2, 764).

51. Ὁ.π.

52. Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου, *Κρητικά* (ἐν Ἀθήναις 1842) 57, σημ. 1.

53. Παρέλκει περαιτέρω λόγος, ἐπειδὴ στὸ θέμα ἀναφέρεται ἐκτενῶς ὁ Ν. Γ. Πολίτης (*Παραδόσεις*, ἀρ. 447, σημ. [2, 1051 κέ.], πρβ. καὶ Κυρ. Σιμοπούλου, *Ἡ Ληλασία*, 244 κέ.).

54. Ἰωσ. Ἰουδ. Ἀρχ. 19, 8-10.

55. Δίων Κασσ. *Ρωμ. ἱστ.* 59, 28, 3-4. Βλ. καὶ Κυρ. Σιμοπούλου, *Ἡ Ληλασία*, ὁ.π. 82-83, ὅπου γίνεται ὁ σχετικὸς λόγος καὶ γιὰ τὶς δύο ὡς ἄνω ἀρχαῖες πηγές. Ἐννοεῖται ὅτι ἐδῶ γίνεται ἐξειδικευμένος λόγος μόνον περὶ ἀρπαγῆς καὶ ὄχι γενικῶς περὶ ἱεροσυλίας σὲ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν λαϊκὴ δεισιδαιμονία ἀντιδροῦν παντοιοτρόπως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ποικίλες παραδόσεις, ἀρχαῖες καὶ μεταγενέστερες.

56. Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1866, ἐκδοθὲν ὑπὸ Μαρίνου Π. Βρετοῦ, 6, 421-435, ὑπὸ τὸν τίτλο: *Σχέσεις τῶν δημῶδων παραδόσεων πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν*.

57. Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, 1, *Νεοελληνικὴ μυθολογία* (ἐν Ἀθήναις 1871) 47-54.

58. F. Lenormant, *Monographie*, ὁ.π. Ἐθν. Ἡμερ. Βρεττοῦ, 427.
59. Ν. Γ. Πολίτου, *Νεοελληνικὴ μυθολογία*, ὁ.π. 47.
60. Ὁ.π. 53.
61. Ὁ.π.
62. Martin Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* 2, 1961, 352.
63. Ν. Γ. Πολίτου, *Νεοελληνικὴ μυθολογία*, ὁ.π. κθ'.
64. Ὁ.π. 46.
65. Ὁ.π. μ', 9. Καὶ ὅμως οἱ ἀμφιβολίες τῶν κριτῶν ἦταν βάσιμες. Ὁ ἴδιος ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὸ ὄριμο ἔργο του *Παραδόσεις* κάνει λόγο περὶ Διονυσίου ἀπλῶς καὶ ὄχι περὶ Ἁγίου Διονυσίου (2, 779) ὁ δὲ γράφων σὲ μελέτημά του ἔχει δεῖξει ὅτι ἡ σχετικὴ παράδοση εἶναι κατασκευάσμα λογίου (Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, Ὁ Διόνυσος στῆ Νάξο κατὰ λαϊκὴ παράδοση, *Λαογραφικά*, τόμος Γ', Ποικίλα, 327-332, 21). Ἐξ ἄλλου οἱ ἰσχυρὲς ἀμφιβολίες ποῦ ἔχουν διατυπωθῆ καὶ ἀφοροῦν στὸ παραμῦθι τῆς Δήμητρας τοὺς δικαιώνουν καὶ ὡς πρὸς τὸ σκέλος αὐτό.
66. Bernhardt Schmidt, *Demeter in Eleusis*, ὁ.π. 279, πρβ. τοῦ ἴδιου, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder* (Leipzig 1877) 36, σημ. 2.
67. Jean Psichari, *Études de philologie Néo-Grecque* (Paris 1892) 89 (il est douteux que Déméter subsiste encore).
68. Lucy M. J. Garnett, *Greek folk poesy* 2, 1896, 451-452 (the details have changed, but the framework is the same, 452).
69. John Cuthbert Lawson, *Modern greek folklore and ancient greek religion. A study in survivals* (Cambridge 1910) 79-98, 5 (in my judgement the construction of the legend is practically proof of its genuinely popular origin, 85).
70. Martin Nilsson, *Geschichte*, ὁ.π. (dessen Echtheit den schwersten Bedenken unterliegt). Ἄλλοτε ὁ Nilsson ἐκφράζεται κατηγορηματικώτερα ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Β. Schmidt (*Demeter in Eleusis*, ὁ.π.) ἀπέδειξε ὅτι τὸ παραμῦθι εἶναι νόθο (*Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς θρησκείας* [μετάφρ. Αἰκατερίνης Παπαθωμοπούλου] Ἀθῆναι 315 καὶ 318, σημ. 17).
71. Πρβ. καὶ I. Opelt, *Demeter* στὸ *Reallexikon für Antike und Christentum* (ἐκδ. Klauser) 3 (Stuttgart 1957), στ. 693.
72. Ν. Γ. Πολίτου, *Νεοελληνικὴ μυθολογία*, ὁ.π. 6.
73. Ἐθν. Ἡμερ. Βρεττοῦ, ὁ.π. 396-397. Ἐννοεῖται ὅτι τὶς ἐργασίες τῶν ἀδελφῶν Grimm πρὸς στήριξη τῶν ἀπόψεων τῶν ἐπικαλοῦνται καὶ ἄλλοι, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Γερμανὸς Curt Wachsmuth στὸ βιβλίον του *Das alte Griechenland im neuen* (17), ποῦ ἐκδόθηκε τὸ ἴδιο ἔτος (1864) μὲ ἐκεῖνο τῆς *Monographie* καὶ ἔχει ὡς στόχο τὴν ἀπόκρουση τῶν θεωριῶν τοῦ Fallmeayer. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη «ἡ τοιαύτη συγκριτικὴ ἐπιστήμη, τῆς παραλληλίσσεως τῶν δημοτικῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους πρὸ ὀλίγων μόνον ἐτῶν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν Grimm ἐγκανιασοθεῖσα, δὲν ἐτελειοποιήθη εἰσέτι ἀρκοῦντως» (*Νεοελληνικὴ μυθολογία*, 8).
74. Lenormant, *Monographie*, ὁ.π. 388, Ἐθν. Ἡμερ. Βρεττοῦ, ὁ.π. 427.
75. Διοδ. Σικελ. *Βιβλ.* 5, 3. Τὸ παράλληλο τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρας στὴν Σικελία μὲ τὶς συνέπειές του, ποῦ συμπύπτει σχεδὸν ἀπό-

λυτα μὲ τὸ σχετικὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ἀγάλματος τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα, δὲν εἶναι μετέωρο καὶ ἀβάσιμο. Ἀντίθετα εἶναι ἀπότοκο τῶν μυθολογουμένων περὶ τῆς ἐξαιρετικῆς λατρείας ποὺ ἀπελάμβανε ἡ Δήμητρα καὶ ἡ Κόρη στὸ νησί, γιὰ τὴν ὁποία ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ Διόδωρος. Κατ' αὐτὸν μάλιστα ἐμυθολογεῖτο ἱερὰν ὑπάρχειν τὴν νῆσον Δήμητρος καὶ Κόρης... ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ πρῶτον φανῆναι καὶ τὸν τοῦ σίτου καρπὸν, ἐνῶ λόγῳ τῆς φιλάνθρωπης ὑποδοχῆς τῆς Δήμητρας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τὴν ἀνά τὴν γῆν ἀναζήτησιν τῆς Κόρης πρῶτοις τούτοις μετὰ τοὺς Σικελιώτας δωρήσασθαι τὸν τῶν πυρῶν καρπὸν (5, 2-5).

76. Cic. Verg. 4.51.114. Στὸ παράλληλο αὐτὸ παραπέμπουν πολλοὶ ἀπὸ τὸν Lenormant καὶ Schmidt μέχρι τοὺς νεωτέρους.

77. Ἀνάλογες λατρευτικὲς πράξεις καὶ ἐνέργειες Χριστιανῶν, ἀναφερόμενες σὲ ἀγάλματα ἀρχαίων θεῶν, δὲν εἶναι ἄγνωστες καὶ σὲ παλαιότερες πηγές καὶ μάλιστα συναξαρικές. Ἐτσι στὸν Βίο τοῦ Ἁγίου Πορφυρίου, ἐπισκόπου τῆς Γάζας, γίνεται λόγος γιὰ μαρμάρينو ἄγαλμα γυμνῆς Ἀφροδίτης, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν 4 αἰ. τιμοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως μάλιστα αἱ γυναῖκες λύχνους ἄπτουσαι καὶ λίβανον θυμιῶσαι, μὲ αὐτονόητον σκοπὸν ἢ θεὰ τοῦ ἔρωτος ὅχι βέβαια νὰ προστατεύσῃ, ὅπως ἡ Δήμητρα, τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ιδιότητάς της νὰ ἀποκαλύψῃ στίς βουλομένες (ἀνύπανδρες) τὸν μελλοντικὸν τῶν σύζυγο. Ἐφήρμοζον γὰρ τὰ περὶ αὐτῆς ὅτι χρηματίζει κατ' ὄναρ ταῖς βουλομέναις προσομιλῆσαι γάμῳ, ἀναφέρεται (βλ. περισσότερα Κυρ. Σιμοπούλου, *Ἡ λεηλασία*, ὁ.π. 133, ὅπου παρατίθεται καὶ τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα).

78. B. Schmidt, *Demeter in Eleusis*, ὁ.π. 279.

79. Παυσ. 1, 38, 6.

80. Βλ. σχετικὰ Ἰωάννου Σπ. Ράμμου, *Ἀγιολογικὰ μελετήματα* (Ἀθήνα 1987), Η-9-18, 2.

81. Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτου, *Τὰ φθινοπωρινὰ* (Ἀθήνα 1982) 130-133, 3, ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ τὴν Μισσοπορίτισσα Παναγία-Δήμητρα.

82. Τίς φωτογραφίες ὀφείλω στὴν συντάκτρια τοῦ Κέντρου Λαογραφίας κ. Ἐλένη Ψυχογιῶ, ἡ ὁποία ἔκαμε καὶ τὴν σχετικὴ ἐπιτόπια ἔρευνα. Γιὰ τὸ θέμα βλ. τῆς ἴδιας: «*Μαυρηγῆ*» καὶ *Ἐλένη. Τελετουργίες θανάτου καὶ ἀναγέννησης* (Ἀθήνα 2007) 95 καὶ 118, ὅπου εἰκόνες (24 καὶ 25). (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἀρ. 24, ὑπὸ δημοσίευση.)

83. M. Nilsson, *Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία*, ὁ.π. 60.

Ἄττική, Ἐλευσίς. Τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας, τὸ Τελεστήριον. Ἐποψη ἀπὸ Β. ΑΑΕ ἀρ. κατ. 109, 1910.

ΔΩΡΕΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Εὐχαρίστως γνωστοποιεῖται στοὺς ἐταίρους ὅτι, μὲ ἐνέργειες τῆς Συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικῆς, γενναϊόδωρος φιλότεχνος προσέφερε στὴν Ἐταιρεία ἓνα ἐξαιρετικὰ μεγάλο χρηματικὸ ποσὸν ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τοῦ ὁποῖου νὰ γίνονται ἐπιστημονικὲς ἐκδόσεις. Τὸ Συμβούλιο θεωρεῖ τὴ δωρεὰ τιμὴ γιὰ τὴν Ἐταιρεία καὶ ἀναγνώριση τοῦ ἔθνικοῦ τῆς ἔργου.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΕΛΛΗΑΝΝΑΣ Γ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΓΛΥΠΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 249

ΕΛΛΗΑΝΝΑΣ Γ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΓΛΥΠΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἀνατύπωση 18 μελετῶν μὲ σχέδια καὶ πίνακες.

Σχῆμα 21×28 ἑκ. Σελίδες 451.

Διατίθεται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. 210 3625531 • Fax 210 3644996 • archetai@otenet.gr • www.archetai.gr
Ἀποστέλλεται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΝΤΟΡΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ

1-8· 81-82· 177-178· 289-294.

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Ἡ ἱστορία ἑνὸς τόπου τῆς Ἀθήνας 83-123. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Αἰσθητικὲς ἀνησυχίες 76 χρόνια πρὶν 124-134. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία στὶς Κυκλάδες, 1872-1910. Πρῶτες ἔρευνες 135-141. 40 χρόνια πρὶν 142-144. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ, Εἰκαστικὴ ἐγκατάσταση στὰ Λουτρά Παράδεισος 145-150.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Τὰ 170 χρόνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 9-80. Ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος. Ἡ πρώτη Ἀκαδημία στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα 179-286.

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Τὸ Ἔργον 2006 151. Ἡ Ἐταιρεία φιλοξενεῖ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 152. Τὸ Σεμινάριο Μινωικῆς Ἀρχαιολογίας 153. Πρακτικὸ τῆς Α΄ Τακτικῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῆς 22 Ἀπριλίου 2007 155-176. Πρόγραμμα μαθημάτων τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 7 Νοεμβρίου 2007 - 19 Μαρτίου 2008 287-288. Ὁμιλίες 288.

ΔΩΡΕΕΣ

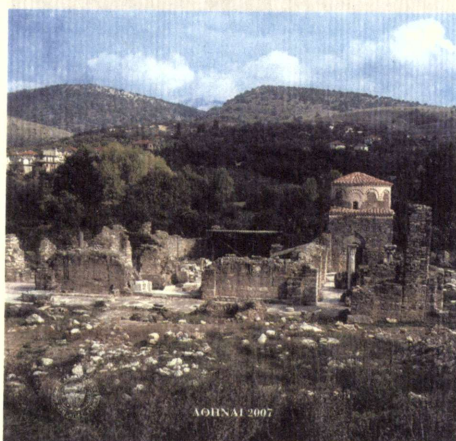
154· 354.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ
ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ
ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

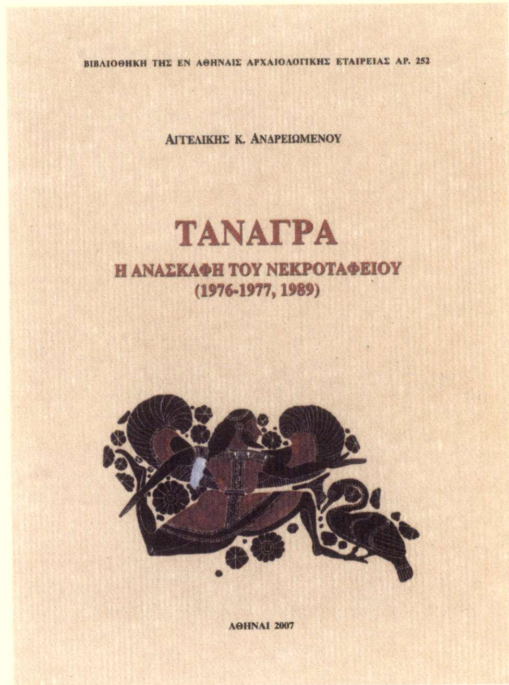
Εισαγωγή	Τοιχογραφίες
Ἀρχιτεκτονική	Ταφές
Πλίνθινος διάκοσμος	Ἐπίλογος
Θολοδομία	
Θεμελίωση	Βιβλιογραφία
Ἄγία Τράπεζα	Συντομογραφίες
Δάπεδο	Σημειώσεις
Γλυπτική	
Ἄμβων	
Φιάλη	
Ἀρχιτεκτονικά γλυπτά	ΕΓΧΡ. ΕΙΚΟΝΕΣ 70

Σχήμα 14×20 ἐκ. Σελίδες 92.

Διατίθεται στήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. 210 3625531 • Fax 210 3644996 • archetai@otenet.gr • www.archetai.gr
Ἀποστέλλεται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.

ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

ΤΑΝΑΓΡΑ
Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ
(1976-1977, 1989)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Ι: ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ

1. Άνασκαφικά δεδομένα και ιστορικά στοιχεία
2. Ἐπιτύμβιες Ἐπιγραφές και Χαράγματα
3. Περιγραφή τῶν τάφων

ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΤΑ ΑΡΧΑΪΚΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: ΤΑΦΟΙ (ΑΡ. 38-75) ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΙV: ΤΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ

Παρένθετοι πίνακες

Γερμανική περίληψη

Εύρετήρια

ΣΧΕΔΙΑ 64

ΠΙΝΑΚΕΣ 164 (ΕΓΧΡ. ΠΙΝΑΚΕΣ 8)

Σχήμα 21×28 εκ. Σελ. XXII + 292.

Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική' Εταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 'Αθήνα 106 72,
τηλ. 210 3625531 • Fax 210 3644996 • archetai@otenet.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλεται επίσης επί άντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.